

бр. 4646

БІБЛІОТЕКА
Міністерства внутрішніх справ
ЛЕТІНЬЕ

ЖИВОТ И ОБЫЧАИ

ЦРНОГОРАЦА

НАПИСАНО

В. М. Г. МЕДАКОВИЋ

У НОВОМ СЛУ

ВРАТНОСКОМ ЕПИСКОПСКЕ КЊИГОПЕЧАТЊИ
1860.

276-12

ПРЕДГОВОР.

Првом сам 1844 године, почео я познавати Црногорце и живѣти међу њима. У то вријеме владао е Црном Гором владика Петар II. Он е доста поддржавао дружевни живот Црногораца; он се сам поносио, што е Црногорац; поносио се са јунаштвоом и са врлином свое браће Црногораца. — По други пут пошао сам я у Црну Гору 1854 године на позов сашашигъ княза Данила и одржавао сам дужност државног секретара. Што првим, што потоньим бављѣнѣм, провео сам я света у Црной Гори близу седам година. Имао сам и времена и прилике познати Црногорце са сваке стране.

За све ово вријеме моетъ бораваљѣња у Црной Гори, морам истину казати, да сам у правој братској љубави са свакѣм провео. И са князом Данилом живѣо сам я у љубави и слоги и он е сам признавао мою душевну преданостъ народу црногорском, па кад смо се претонили за слободу црногорску, рекао би ми: „Я знам, да ти обѣш добра Црногорцима и да много цѣниш њихову слободу; али се неможе

тако: Ми морамо признати Турке, да добіємо више новца.“ — Ми би, може бити у слог и любви и дагъ остаги, да се ніеу стране елгетке ува- чити почеге, кое су подкопаваде и мене и нѣга, па и сав народ. Мене су изликаги противници вѣре и имена, да сам я найвѣћи прітєль Руссеі. Я то є мое стране и некрїем: мени є мила моя вѣра па и сродна крв; али сам я вагда имо у виду єдину и чисту корист народа, па сам слѣдовао оним сто- нама, кое су вагда биле среѣне и пробитачне по све Црногорце. Я се ніе сам могао нигда сагласити, да постане Црна Гора васалство турско и да се онагд од четири и по віека тракоѣ слава Црно- гораца, као што є то тракіо и жегіо француаки конеул у Скадру. Он се найвише усиљвао да по- ломи снагу и славу Црногораца; да подоми крила врсног орда у слободним горама, а я сам му біо понайвише на сметњи: Я сам біо противник госпо- дарству турском у Црној Гори. Усиљванѣ мое ніе било загудно: у томе сам одржао мегдан и Црна Гора остага є самостагна. Сви су главари пристали били уз княза и прилюбилги се жељи франц. кон- суда: да се признаду Турци за господара, осим мене и княза Борѣа Петровиѣа.

Княз Данило нема се шта жалити на мене,

до што ніе сам покренуо народне новце из Руссеі (1856 год.) И у томе сам я више гледао на ерѣху свега народа, него на поєдино лице, кое данас єст а стотра ніе: єр да сам их покренуо, не би данас ни єдне било, а тако, єно их и данас у Руссеи и іош *умноженіе*. С овіе новца устао є біо княз Данило против мене и радіо ми є о глави. Бог ме за мою правєдну ствар сачувао. Я сам све билѣжіо, па ѣу временом и ту знамениту эпоху обѣдоданити и показати свієту она чуда, коя тешко разум люд- ски вѣровати може. Увѣриѣу я и княза Данила, да оно ніе истина, што су му други уврѣивали у главу. Обѣ ніе мѣста о томе говорити, вѣѣ само напомињѣм уврѣєдно уз вієме моєг бавлѣнја у Цр- ной Гори.

Кроз прошии и тракоѣ кратки простор времена измѣніо се у многоме живот и обичаи Црногораца; али смилѣнїа глава оног врсног народа, кадра ће бити повратити све врѣнне и узоритости людске, є коїєка су Црногорци свѣтглии образ и себи и свєму нашему народу. Ништа на свієту ніе по- стовно.

Надам се, да ће свакоем нашем сународнику бити ово дѣло мило, да се упозна са животом и обичаїма свое врсне браће, кои су од најстариѣи

времена па до данас, одржали своју вѣру, слободу, обичае и стари дух прађедовени; зато и несамо жаго труда саставити и описати *Живот и Обичае Црногораца*, кои мислим, да ће у многоме бити неким узором нашему свиѣту. Описати ово, држао сам управ за своју држност и да тиѣм учиним неку услугу нашему народу.

У описивању обичаја, неке сам работѣ изоставио и то оне, које су скоро свакоѣм нашему сународнику познате и са којѣма се служи у свосѣму животу и у својѣм обичајима; зато се и несамо упуштао у потанко описивањѣ, али сам назіо, да ништа не-промашим, што ѣ главно у истоѣме дѣлу. Кад би се све потанко описивало, могла би књига и у четир пуѣта бити веѣа.

Старао сам се, да рѣчи оног краја развѣским, а које су на другѣ стране непознате.

У Биограду 30 Јуни 1860.

В. М. Г. М.

У В О Д.

По причама народниѣма, које се и данас из уста у уста предају, скоро су се сви Црногорци досѣли из Ериѣговине. Послеѣт пропасти царства срѣског на Косову, почѣли су вѣдни Срѣи од люѣте невољѣ укапати у данашњу Црну Гору. Вѣлвѣстѣи люди, нехтеѣи трипти робство, обѣжали су исподѣт нехри-станске вѣласти и саѣиали се по горама, само да могу имати слободни живот и да могу прѣносити своим крвницима. По нестанку своѣг хриѣтинског гоѣпо-дарства, нестало ѣ слободѣ и поноса люѣског; вѣра хриѣстова била ѣ гонѣвна, свака светиња и боѣжив и люѣска стѣла ѣ под копѣтом немилѣстѣиви крвника.

Све ове невољѣ, које су раздѣрале срѣце наврѣненѣг конака, нагонило ѣ Срѣѣ да иду у збѣгове, да укачу и да се посѣдѣвају у врѣтно и пуѣсто мѣсто. Они су остављали сва доѣбра своја, остављали и све ми-лине свѣтѣке, у коиѣма су се раѣали и живѣли, само су тражили мѣсто, у којѣм ће моѣи своју вѣру, свој живот и свој чисти дух сачувати.

Црногорци су уѣкопѣи од Косова, они су ука-пали у данашњу Црну Гору. Укапали су највише у XV. вѣку. Онда пуѣта Црна Гора, била ѣ област

зетски господара. Балше и Стеван Црновић звали су се само: *Господарь свои Зети и поморскія зетми*; а за Црну Гору не било спомена. Тако су се ови ускоци умножавали у данашњу Црну Гору, под закрилом зетски господара, кои нигда нису били признати турску власт врху себе.

Умножени ускоци у Црној Гори састављали су братства и племена. Братства и племена имала су своје главаре и своје вође. Све су уређивали на основу вјере, на основу књиота и обичај свои. Земљеска власт била је власт народа. Страни начин управе нису били уводили. Нити су имали какви чиновника, нити редовни солдати. Сами су били судије, сами војници и вође войске. Из обичај договора све су уређење чинили. У свему су остали чисти синови природе. Бог их је надарио бистрим разумом, те су знали чувати своје.

Ови ускоци помагали су у рату зетским господарима противу навале турске, а при крају ХУ. вијека постали су они обрана и утврдиште зетским господарима. У новом вјетном завичају свака людска душа могла је наћи и крова и обране и слободе. У наврст на све четири стране, нашли су ови ускоци само своју браћу и по крви и по вјери. Са овима су се они срађали и живили у миру и љубави.

Живот и обичаје своје нису они мјенjali, нити им је те невоље било. Обичаје своје, начинъ живота и дух старе поносности Србске задржали су они подпуно, нити су били знати за које друге, нити су помишљали, да може бити које друго људине и изврстније од њиховог.

Ускоци су ови понајвише негдашњег старо владство Србско. Властела су имала и имаю у самој крви доста кичљивости и ову су задржали Црногорци и по оном може их човек лако познати. Како постоје Косова нису били трпјети притвњивањем турско, нити признавати кога бољег врху себе, такви су они остали и у новој постојбини.

Задржаванъ првобитни обичај, сачувао је најљубше споменике духа и живота нашег народа. Живот и обичај огледао је његове душе. Повјетница показује вријеме и прилику, кад, и чим се показивао народ са вишеким дјелима на јоначком мегдану, кад ли је имао обострани развитак, кад се подизао, кад ли је упадао, кад се удаљио са славом, кад ли је упадао у грех; али живот и обичај, морао бити живи основ свију дјела и сваког људског и душевног покрета. Са ове стране ваља познати Црногорце, са ове их ваља прецијенити, каква им је права вриједност њихова.

Истинита вѣра Христова слагала их е у Друже-
вни живот, спавла Духове у единство; а Дружевни
живот криеио им е снагу, е којом су надрчавали
свое непријатељ и остали чисти и яни на обзорю
людском, као Даница међу звиѣздама. На основу
вѣре, гчили су они сваку льпшу врлину людску.
Вѣра и побожнест била е ангелом хранитељм сваке
веће изврстности душевне. Обрабени овом врлином,
утврѣени и у Души и у срцу, одбигли су они сваку
туђу силетку, коя е често поддржала, да им под-
кона и поруши природну дивоту, а тѣм и дѣлует
нѣхову.

Ріедак е народ, кои е кадар біо издржати све
невољь людске и прекалгити се кроз све огньве,
кои су га жегли са евио страна, као што су Ир-
ноторци, а да од своет ни длаку напустіо ніе. Као
самосталан и Душом слободан народ, живіо е он у
Духу и обичајма своих шукунѣда, сачувао е све
оно, што е льпше и племенитіе и чиме се поно-
сити може пред својом браћом и пред осталим
разумніем свіетом. У слогти и у братској любави
стекли су Ирноторци и льпшега гласа и врелот
поноса у народу нашем. Туђи обичаи нісеу се
могли подударити са нѣховіем рофеніема, нити су
се могли прилѣбити нѣмовой Души, нити срцу, нити

истой крви. Они су остали прости и неразвиени,
али су сачували све оно свое старо, по чему се
може сазнати и живот іош оног времена од како
су се поселили у свой врлетни завичай, па и сами
првобитни кои су имали и пріе поселивана у нову
постојбину.

Народ, кои одступа од свои обичај, од своет
природног живота, тај се народ изначити мора,
тај постае несрећан и по себе и по другога, тај
удара подлгу преврата у коріен свое среће, и тај
се народ мора прекивити. Сав рад и све кретанѣ
душевно, мора се осгонати на природном животу,
и е нѣме у слогти напредовати. Слога е велика и
највча снага, велики и смилъни господар среће
и напредка людског. У колико се разумна и пош-
тена породица слаже у своему долку, у толико
се мора и ціело братство и племе, а најпосељ и
сваколика дѣлост слагати. Ако ніе обште слогте,
неможе бити ни поедине среће. Износити слогте,
единство и Дружевни живот само гласом, а непо-
казивати е у самоме дѣлу, ніе ништа друго до
поруга.

Често су се повљываге крвие овете међу

Пригорница. Домаћа сваба давага е прилику и збогу непријатељима да поруше снагу, слободу и цвјет Пригороца. Непријатељ се спремао и усилјавао, да домаћом несогом, поруши корјен слободе и снаге горштана; али урођена врлина Душевна и љубав братека, на час е закрвављну браћу мирда и уединявага противу обштега крвника. Надахнути страхом Божијим, одушевљни истином вѣром христовом, одушевљни за свою слободу юначку, испуљни братској љубави, одма су они приступили едан другоме, праштали люте сарпјехе и говорили: „Ово е дошго да се мре, да се изљубимо и едан другомъ сваку жагоет опростимо, па да ударамо на обштег крвника, па кад нѣга поломимо, ми ће мо се намиривати међу се, како узможемо и како ми знамо.“ По том су они ишли едном душом и едним срцем против обштег непријатеља и чинили чуда на юначком мелдану.

Ништа на свијету неможе бити вче, но што е слога и еднство браће. Сав наш народ морао би састављати едно слојно братство или племе. У слоји и љубави братској дѣшше му се равни и душевна снага нѣгова. Нигда онај дом неможе бити срећан, ако се чеглд отимаю око загогав леба и едно друго подгопава. У подобном дому мора най-

послѣ доћи до изтракѣине. Ђе е народ свесе чист, морала би ту и слога бити. Увођенѣ туђје обичја у прости народ, кои још нје до истинитог душевног развитка дошго, кои нема праве оброботане душевне свјести, они обичјаи, кои се неподушараю са нѣговјем духом са нѣговјем животом, нје ништа друго до отров морални за людско срце, и е тјем народ најпјрије процада: или мора постати роб своје душе, или непријатељ сваке своје рођене светинѣ.

И свака новина, кон се мисли уводити, мора бити саобрлана нѣговом духу и нѣговом животу. Разлика у души и у мисли, разлика у животу, са туђом изопачености, раба међусебно трвенѣ и мржню и разур међу породцом и браћом. У нашему народу наши ћемо тога доста, наши ћемо, да се раде приклани наша младост туђем обичјаю, туђему животу, кои е яка подугта обарано нашел најизвртнијет добра, него ли својм рођеном, кои се е нѣмје родю, кои му е у души и у крви, кои га оскатити неће, него само е нѣмје може бити и поштен и срећан и по себе и по остагу браћу свою.

Младост скаче кроз невиђелицу у пусту теорию, а теке доцниј зрегоет снаге душевне опоминѣ га на велики грјех, али ово бива доцкан, бива онда,

кад малакше свага душевна и тѣлесна, кад се починѣ спремати за други свѣт.

Невади чисту душу злом тровати, невади ѣ мучити са оним, што ѿ ѿ е досадно и што она неможе ни сносити ни трпити. Младост ѣ што и виѣта младика, коя се дае на сваку страну окренути, док не ѣ отврѣда. Исто ѣ тако и наш народ ѿш млад, витак и непокварен, нѣму ѣ теке вриеме наступило, да расти и да се разви. Вада га чувати да у самом цвѣту и развитку непропане. Ако се са младике природна кора почне скидати, а нова наважити, она ће или усанути или закржелити тако, да од нѣ нигда среће бити неможе. И при каземѣню воѣке, траки се вѣшт чоек, вѣшт учитель, ер, ако не добро вѣшт, пропада сав труд, а корѣн нежа више напредка.

Све што засеца у дух и живот народа, свѣто вада гледати као око у глави. Разборитост людска мора добро мотрити на корист народа, чувати нѣгову свѣтиню, мора сазнавати, шта га найбогѣ подржава, у чему се креће, чим лакше живи и што му и лакше и слабе пада на срце, на оно му давати, оним га питати, што му ни мало и нигда нѣговѣ природноѣ врлини наудити неће, веѣ како ће постати наврени друг свое браће,

како неће забравити оно, што му ѣ сам Бог оставио и без чега он живити неможе. Ако ли му се намеѣтуѣ, он забаталие свое, а неприсвоѣя туѣ, веѣ остае у срѣди незгодно издубѣние яма, окреће се десно и лево, али ѣ занешен блудѣном мисли, и нигда на прави пут изиѣти неможе, веѣ се лопи и нестае га у пустой плаовитости.

Све што живи и расти на свѣту, све има свой узрок; ништа не ѣ без некоег опредѣленѣ створено, тако можемо узети и у животу людскомѣ и у обичаѣма народа, да ѣ све сложено по потреби духа и живота людског. Нагази се ствари, кое би требаго нечим больим замѣнити. Замяна ова могла би поднѣсти, кад би се она са свѣем подударала са разлогом праве замѣне, ер се догаѣа, да несмишѣна замѣна бива сто пута грѣа од оне прве, коя се држага да невади.

Изопачавѣѣ людског живота, покреће душу и срце и изкаче из праве шесте, на коѣй се креѣао и уздизао. Оступанѣ од урѣфеног живота и свои обичаѣ, маловажаванѣ вѣре, кою вѣруе, руши сваку врлину людску и свѣтиню Божѣю. Вада души пустити најпространиѣ полет, али разумно да познае

и незаборавди границе, кое су и чистом природом и зредим разумом положене. У свему и свачему, ваљ се освртати на крило матернѣ и на онај закон, с коим се човек још при рођењу вѣнчао. Оно што е свое, па ако е и доше, ваљ га пригрљавати и подранјивати: Но свое презире, мора бити и невррен од сваког.

Наглази се люди, кои се сбрајо у дружини нашега народа, кои оће да предивче, кои само за господством и за новцем гразде, али су изкаварили свој дух, презрели сваку светињу своег народа, заборавили и душу и Бога, па наглађују свое срце подриванѣм среће народа и браће свое. Подобни су люди одступали од своег природног жипота, забаталили сваку светињу народа свога и браће свое; учили су, а све, што су учили изврнули су наопако, а показују се добри, вѣрни, ljubавни и у свачему побожни, а да могу и да имаю власти, сав би свиѣт преврнули. Подобног се створени ваљ чувати и недопуштати му, да може имати діела, бѣ се о срећи людској ради. Такав е опасан и по вѣру и по люде. На таквог народ више и вишати мора; а он хитрином својом обалео све на народ.

Нигда неваљ обављивати кривицу на прости народ, кои у вѣри и у богоугодним дѣлима очекуе спасење и души и тјелу. У простоти народа нашег сачувано е неоцѣњиво благо врлине людске. Ову кривити и изопачавати, било би газити у смртни грѣх.

Врлина людска мора бити и светињом людском. Онај народ мора бити најсрећнији, кои е сачувао све оно, што се саображава нѣговом духу и срцу. Наш народ има толико свиѣсти душевне да може и познати и разазнати све оно, што му срцу непријатно, што се с њиме нје родило, нити расло, и нигда га пусти апостоли преласити неће, ако ови недобію неку помоћ од власти и ако их ова непомаже, и ако у име ове и с овом нераде. Изопачена наука увлачи се у кри людску, предази е једног на другог и люди се; а та тамани сваку врлину и Божію и людску.

Све што е положено у границе закона умним людским опитом, све то мора бити пробитачно за люде; ер га е смишљенији разум людски за срећу своју и своег нараштај удејо. Людски нагон природе нагинѣ се више слободном кретаню. Ово се опажа у првој младости, у првом природном развитку; али разборитост и вѣа умност людска, одклани га

од света охол, што му може шкодити, а учуће га на прави пут, на пут истине и закона Божијег; зато се и не сме давати дјетету нож у руке.

Братство е племенита свеа дружевног живота людског: у овоме живи вѣра и љубав, слога и слобода. Чисто срце носи пописао на свеу сродства, ово му е однако у памети, у души и у срцу. С том свезом удвој му се снага и снага братска срца у единство.

Под едним кровом живи и велика породица. Кољко е голъ велика, сватоглика слуша своег домаћина или старѣшину. Ђе се такав закон обрѣше, ту мора бити и срећа и благодејъ Божіа, ѡе ли те ње, ту е несрећа и разур. Само у несрећной породици оће да овлада несрећна мисао, те или по неважлгству своем, или по накости, или по туђем наговору, оће да устаете противу своег домаћина. Домаћин мора имати више свѣсти, да чеглд озовѣсти, да им покаже прави пут и да им разумним начинном докаже, доклен могу зле мисли допріети, какве ли јане послѣдице имати. Домаћинова брѣга мора опет бити та, да сву чеглд гледа као свою, да е свѣма подједнако прави отац, а не едном отац, а другом отух. Ако ли едни и други непознаю и неће да схватѣ правац истине, онда им е ред да сви пропадаю.

Мада неударена работа раба вѣла зла. Кичельность людска тражи и братску овету. У едной и истой породици тога не сме бити. Ниђе несеу люди без завидливости. Свѣд се налази люди (особито ѡе е други основ дружевног живота и нагона людског) кои траже да неслогу браке подстичу, да њиову несрећу обрѣу у свою корист. Само егъноћа душе и разума не може то спознати. Домаћин за свашто одговара, њмму еве о грду виен, он се за свашто пита. Он не може свѣма угодути, а из тог неућаѣана обично иде се противу њѣга. Њѣга оборе, па се опет међу собом гложе, ко ѡе бити домаћин. Они и сами знаду да немогу сви бити старѣшником, него само едан; али ѡе е та свѣст у томе часу, кад су сва оѣѣана у кипећой снази. Ту е и свѣст и разум у послѣдњим мѣстѣ, а предначи люта и горећа страст, па е само та едина мисао и начело невољѣ, како ѡе кои коем доћи главе. Ту онда престае ред, престае послушность и сваки рад и душевни и тѣлесни, па сваки ради наносе, како е коме вода, а невидѣ да сви раде зго и наопако: сваки по на особ своим неспшлвным правцем, а сви за свеколикѣ.

Свако чеглде у кући има своег мидіег, свако своем носи ругу, свако своем помаже и на зго

подлаже. Тако су сва чедла скрпитење руку, ни едно ништа неради, већ се свако осврће и приби својем милему и од њега исчекује свако свое добро; мислећи да ће после надичани царовати; али се у томе лото вараво и преварити морао. Нагази се по вршити сушња, кои видећи неслогу, трвенџ и разур, подстиче их још бољџ, не би ли се још прие уморили. Он се свакојем на по се показује пријатељм, како ће јдни и други имати у њџму повѣрени, а у самој ствари непријатељ е свежа.

Оргезнути у злу и у брзој овети (а Црногорци и сами кажу: брза освета, готова штета), неосврћу се на последице, већ само живу у једној помисли и у једној нади, да јдан другоме сломи врат. Исто су као и мегданџице, које ћерају до крај, док се обојица простру на долину. Паметни сушња, примиче се лако и без брџте, те закучује пустош. Несретна чедла морају се задовољити са новим домаћином. Овај им може и очи боети; али им е ред, да га слушају, ер им е спознао ћуд, па им умје у свачему докочити. Несрећници се сџћају својег грџека, али у невреме, кад им намет ништа неваљ.

ЦРНОГОРАЦ.

Он се зове по мџегу Црногорац, што се родио и живи у Црној Гори; али е народности србеке. Свака знатнија успомена србека позната е Црногорцу и радо о њој и говори и прича. Он зна за славу и за царство србеко, за Некашиће и за Косово као и сви Срби. Повѣстнички србеки прича има он доста. Најрадије пџва јоначке пџзме.

Црногорац е укуок од Косова, он е укуочио или досејо се из Ериеговине, кои е плодна у роду людском, па зато е и остала рџч: „Ериеговина сав свиет насели, а себе не разесели.“ Врлетно и мучно мџесто научило е Црногорца, сносити сваку невољу людску, а највише јоначку. У почетку својег доселивани у пусти и врлетни завичај, био е он имућни, али умножаванџ породице, умножило е и сиромаштво. Све е јаде и невољџ могао сносити, али робство нигда и никако. Слобода му е била најиндије начело, па му е давала више срца и вџел осџћани за све оно, што се њџгово брџи и зове.

Црногорац е мало кад признавао какву власт или силу врху себе. Чинио е понајвише оно, што

му срце жуди. Притио га не нико, нити се давао да му ко поине. Живио е у својој сиромаштини, али као слободни юнак и не никоме ништа давао, већ онога, кои му е што на силу некао, даривао га е или мечем, или врућим оловом из пушке. Црногорац е отађивао све оно, што личи ербежоме духу и срцу, што личи юнаку и поштено людежоме.

Црногорац е средитѣ раста, коштуняв, стага и лиена и витка. Ређе е виђети Црногорца високог раста. Црногорац има доста разборитости, али хитрине и лукавства још више. Хитрином е први, и да му ко рече, да е разборит и хитар, одговори ће: „То су твоје лепе риечи, а ја сам осим крстака и остали брав и нежном ништа.“ Сваку работу лако схваћа и памети добро.

Црногорац е сав кичељив: најмања га работа раздражи: нетрши ницију неовку, нити ругу, нити презивањѣ. Он обе, да се само његово брзи, а мало му се мари, да га ко што учи. Старјем, е коим се претонити неможе, или му гледа на хайтер, рећи ће: „Твој е боји и старја и ти знаш бољ епечи, но ја ходѣћи, али ја држим у мојој намети, да е тако и тако.“ Лукавством као прости човек, заузима прво мјесто. Црногорац понос се што е Црногорац, цени себе много и обе да е најбољи: а остале народе држи за мекушце, само признае Арбанасе да су юнаци. Црногорац е јак, окретан и брз као звиерац. Изглед му е виши дужи. Браду брие и главу

подрива, а свами носи бркове; али перчин оставља да му по врату пада. У лицу е мрке масти, очи свјетљѣ и биетре, пуне живости и веселости из кои проговара само лукавство. За магу зајевичу или ујриједу своег поштени обе да назавија на мегдан и да се сече. Као прееѣ без науке, као син горени, он е у моралу доста добар, и оддвојо е далеко од другог свјета. У свему е отрееен, у ходу и говору жуитар, држи се у свему као јонак, као властелин. Много држи на себе, на свой образ и на свое поштениѣ. Своему господару едиено се покорава: он зна да е Бог на небу, а господар на земљи и што рече господар, он држи да е то и воља Божија. Кошкѣ е јонак на мегдану, у толико е плашив од ерроге властѣ. Строта власт може га учинити правим робом. (Као што е било под Шћепаном малм).

Црногорац добро работа баптину, и еднико е жеми, а нида е доста нема. Око стоке ради е вољом. Добар е чобан, али му е течениј видно и крваво: колика е драга ноћ, сваки чае устае е пушком у ружи и чува да му чета Турека незами пиен. Док начне пас лавти, одма устае и обилази, на тако проводи сву ноћ чувајући ону своју сиромаштину. Кад има Црногорац доста баптинѣ и стоке, на неможе да на све стране слаже, онда узима пристава, кои му чува стоку и помаже работати. Мало е Црногораца, кои држи и мошга и молнију. Црногорац е умјерен и у егу и у пићу. Рјетко

е виџети Црногораца, да се оше и да се заваги, па да незна шта чини. Више не раке по вина. Црногорац е ватрен, крви утрине и похотљив. На смъсу крви непази много, али се осерѣ на закон црковни. И код Црногорца неизвидана е болест, да е за свашто и за сваку работу, и ако зна, да не зато.

Црногорцу се мило оженити, и едва чека да уѣе у ред люди, а још му е миде кад му жена роди мушко чедо. Ома дочим се породила жена, друге жене пазе, даги е мушко, или женско, ако е мушко, ома истрчи е пушком пред кућу, па меће на пушке. Остали братственици од свега сега, док чуо, да се бетић придао, мећу сви из пушка и сви се радују, што су стекли едану пушку више. Црногорцу ваљда ништа милег неможе бити, него кад му се прида бетић. У бетићу, гледа он обрану постојбине, и свою замъну у неволји витексой. Црногорац кад има доста браће не бои се ни одкога, нити се плаши какве напасти; ер ако и погине, зна да без замъне остати неће, зна, да га има ко осветити; ако ли е сирак, те нема доста браће, онда тешко еџму, ер му сваки може и оће да преда и не капал ни бранити се нити се светити. Црногорац е старышина у кући: сва га чедо слушаю. Жена му мора бити у свему покорна и послушна. Мушки у кући сви су старји од женске. Црногорац држи да су женска чедо више од штете

но од користи. Двоженство било е негда а сад га нема код Црногораца. Црногорац е доста дружеван, љубаван и умилит, али подемешљив, мило му е другом се нарувати. У шагу радо пристае, и шага му е мила забава. Он радо слуша емишене приче. Без оружја ни куда неиде. Мекане постель нетражи, он може снавати на плочи, као и на дољини, а на дољини као и на мекој постельи. Кожки е сироме, опет мало иде бос. И студен и врућину и глэд и жеб, може Црногорац јуначки сносити. Мишица му е јака, а месо чврето. И кад остара, може добро на ноге одити, а чвретина меса држи се. Обично има Црногорац малу ногу. У свему е Црногорац спретан, так и у свака доба и на свашто готов; а ноћник е да му треба пара тражити.

ЦРНОГОРКА

Ово е ћер вретног завичав, ово е мати горског юнака; ово е домаћина у јадном кршу, и ово е укуочница, кој е са оцем и браћом бјжкала и тражила други завичай у невольном мъству, а оставила све млине свиета, па се навикла и она свакој неволји и патњи. Ова е рабала юнака и подизала са великом муком. Ова е подвикући младо чедо још

У колеџици, улаивава му дѣшше обѣханѣ за свою постојоѣину на јоначком мѣдану. Нихаѣоѣи га, пѣва му јоначке дѣвѣе, дои га мѣком јоначѣм, напуниаму срце оѣим, што га поѣстиче на снагу јоначѣгу; учи га, како ће пасати оружѣ, како ли ће крѣвнике табати, како ли светити оѣа и брата и покѣати свое старе.

Црногорка е среднѣ егаса, јкол сагаса, а лица и лица и умилјата. Понајвише су црноманѣсте масти. Десете године узраста пушта коѣу да јој расте. Коѣе е и јѣке и густе. Обрѣе су исто густе. Очи су пуне живѣсти и веселе, у којма се огледа и душа њѣна. Очи јој се свѣтле као кристал на јевним зракама; очѣма стрѣла она срце јонака. Црногорка нема скоро никаквог екуѣлѣтѣ навѣта. Све е на њој прѣсто и сиромашно; али лица узраст тѣли, чѣста крѣ, умилјати поглад везан са стидом невинѣсти, наѣмашу све дѣшше мртѣе навѣте. Бог јој е дао природу дѣпоту, кој се одуѣети неможе. У ходу е она и лака и брѣва; у говору скромна и умилјата, али и отрѣсена. Крѣви е јѣко ватрене, и хитрине има доста, али и кичѣливѣсти, само е ова као обично код женѣке скрѣвена. Она е у свѣту поносѣта, а дѣчи се е тѣм, што е Црногорка. Муѣка своѣг почитуѣе она, и поковара му се тако јѣко, да е скоро роб своѣг мужа; без знаниа мужѣвѣтѣвог неће никуда поѣи, и оно, што муж рече, она зна, да то мора бити.

Црногорка е побѣжна, али опет маго иде у црѣву. У побѣжности има она извѣстѣне врѣне. Прѣлазеѣи мимо црѣве, остави ће се, клани се до земѣ наспрам црѣве и крѣти се и по тихо Богу се молѣ. У црѣви е она посѣдѣна, а Црногорац, напѣра, Аѣо ли иде Црногорка путѣм, а види из далека чеѣка, да ће јој прѣрѣстити пут, она ће одма наспрам њѣговог прѣкрѣиѣа стати и чеѣка ће доѣ онај мине преѣо пута. Кад се чеѣк примакѣо близу њѣ, приступи ће и целѣва ће га у руку, поклѣони ће се, па ће онда поѣи своим путѣм. Пред странѣем е још стѣдљѣвија Црногорка. Са стѣдом и обѣреним очѣма к земѣли приступа она.

Колико ће тоѣ муѣки уѣи у куѣу сваѣког ће она целѣвати у руку. То чѣни Црногорка и кад е бѣвојѣком, невѣстом, удѣвѣцом или кад е са свѣм старѣцом.

Из своѣг завѣчаа нерѣдо иде Црногорка у туѣи свѣт, и, ако побѣе, има вѣзда тѣраду мисѣо, да се опет поврати. Она много тугуѣе за њѣзѣним завѣчаем и за својѣтом, и, радѣи е у сиромаштѣву и у невоѣли провоѣдѣти дѣни и чеѣмерни живот, него у најѣвѣој срѣби и слави у туѣѣу свѣту.

Црногорка е добра матери, она добро чуѣва и кази бѣѣу, она ће прѣе глѣдовати, а бѣѣу ће наранѣти. Више милуѣе брата но мужа, и опет више брата но оѣа, а и брат е више понѣсен за сѣстрѣом но за братѣм. Милѣе јој е родѣти сѣна но ћѣр.

Роботна е Црногорка у дому; она готова, спрема по кући, шие, везе, плете, преде и ткае. Иде на пазаре и носи тешка бремена уз велике стране на леџима; иде на воду, у млин, у Арва и за стоком. Све она то чини, али опет изгледа као цвиет у лицу. Нгоднице су јој румене, кое подизају чиста крв. Богести мало има од кои пате. За стидању богест незна Црногорка; а ако чуе што о нjoj, она се стресе, и одма призива Бога и свеце у помоћ, да е од тог сачува. Незна ни за руменило ни за бљинго. Природа јој е дава чисто руменило, и дьлоту тьдесну. Ништа не дьнше од природне дьлоте, а ништа ружније од мазани и од нагьдљивани.

Любав унутрашню неокрјева Црногорка, нити ће устима изговорити, већ то она у срцу носи. Ако се нађе кои ављинш, да јој се попримакне, па да е са неком любави мьгуе, изтегнуће руку колько игда може, па ће ударити ављинша по сред турбина (уста) да му звезде сјеваю, а рећи ће вчим гласом: „Гамо се, поганьвићу, пси ти се мяса наели, што си се покамјо, на чудо ти Бурђев дан доша! и што мислиш, наьзадњи чоче?!“ Ављинш, што увати мора да носи са великим стидам, а нескіе јој нити што рећи, нити замь врфати.

Ако ли кои чим уврједи Црногорку, онда она отвори нъну читудо, те туди што може жешће, а мучки се потагауши, па бьжки, а нимало се необ-

зире, већ само ита, да бруку неслуша и да још ко не чуе Црногорка е понайвише яког гласа. Неке говоре обьлато и громко, да их неке путе неможе чоек разликьвати од мушког гласа.

Кад Црногорка путуе, она иде обично пьшкве, носи на руди маду вуениу торбџиу; изшарану и окрњену вуениека ресака. У овој торбџици носи она плетиво, па идући плете.

Црногорку може само домаћин (муж) или родителџи избити, а други нико. Колько најсрамотнја работа билџ би код Црногораца, кои би дигаво руку на женку, кои неноси оружь.*) Онђе, ће се Црногорац бои своет кривина, ће е засьда, он шилъ Црногорку. Она иде слободно и не бои се пушке. Ако ли се чоек бои, да ће га ко убити и види кривина еа натегнутом пушком, само нека се заклони за Црногорку, ништо га Црногорац гађати неће.

У многіем приликама показивага се Црногорка и юнаком и ујонциом за обрану вьдетног завичая, вьре христове и слободе юнатьке.

*) У Ровицкама има една фьвойка, коя е осегага без браће, те се зарекла да ће остати у фьвойкькој чистоти и бити дьвето сина своет оцу, бити замька у дигеткькој невољи и на юнакомько мегдану. Она носи и данас мушко одьво, паше оружь, а носи вељу пушку о рамену. Ову сам, момак фьвойку, виђаво 1855 год. у Дубоком. Има мушко лице и доста озьбьглности. Она пуши дуван и иде суда са людама, па и у бој. Ништа код нь не необично, што дичи

П О Б О Ж Н О С Т .

Побожност и вѣра Христова, одржало е Црноторце у свему ономе. У чему их данас видимо. Страх Божи и љубав к вѣри истинној, подрапљивало е и душу и витечко срце Црноторца. — Сви су Црноторци Христиани, сви су они право-славне источне вѣре, и, друге вѣре у њиховом завичаю до ове едне нема. На друге вѣре немрзе Црноторци, као што други на њи и на њихову вѣру мрзе. Христиане западне вѣре зову они Латинима, по свој прилици зато, што се сви моге Богу у латинском езикѣ.

Црноторац е добар хришћанин, почитуе закон Божи, колико и едан народ, само мало иде у цркву; али кад дође, могли се побожно. Прилаже у цркву са ашром, свиѣсм, воском, угљм, руном вуње, житом, таманом и т. д. Да му Бог благослови његов рад, да га сачува од зла и да му поможе у невољи.

осталом горштаву. Као необично учинило ми се, кад јој едан занска дувона: „Дай ми, Ми глнд е, тоободан да напуним.“ Тад е могла имати око 35 година. Сва друга жива држи њо исто као и осталога чоока. Њива е дувона намѣра, прави завѣт, коег она обдржава као сретно; а тај завѣт наве и стагли люди и неће га ништо повредити.

Свештеника у цркви кад дае натору пољубиће у руку, а иначе не.

Црноторац се исповиѣда и причешћуе по четир пута у години. Пости сво четверо пости и среду и нетак преко године. Има их; кои еднонице. Често се завѣтуе Црноторац цркви или манастиру, па носи завѣт у онај дан у цркву кад е глава храма и ту се могли Богу уредно. Црноторац држи за велики грѣх, ако се приед смрти исповиѣди и не причести. Мртвоме чине литурѣје и носе свиѣхе у цркву.

На задушну суботу добро се свѣаю своје мртвице: Праве воштане свиѣхе или кугују готове па носе у цркву. За свакоег мртвог носи по едну свиѣху. Има неки, кои ће по 6—10 свиѣха унаглити. Све ове свиѣхе увие у едну ручку па их метне у цркву пред олтар и по едну просекуру. Све свиѣхе наждаје те гору. Јутром на задушну суботу унаги и у кѣпи толико воштаніе свиѣха, колико е мртвице. О Крстном имену, о послужбици и већем празнику носи Црноторац свиѣхе у цркву.

Бога почитују Црноторци са великим страхом. Хришћанску дужност у колико е он са своим протим разумом схваћа, испуњава он са душевном вољом и љубави. Црноторац зна, да е Бог свемогући, да без његове вољ неможе ништа бити на овоме свиѣту. У свакој работи споминъ он Бога, али са страхом, па ће одама скинути капицу и рећи

ће: „Да му е за славу и милост; у име Божје, у славу Божју; све ће бити, како Бог оће: све се без Божје миѣна.“

У вѣри је Црногорац тврда и непомичан. Он толико своју вѣру милује, чува и брани, да ће за њу у свака доба погинути. Ништа неодушњавља Црногорца на бјегоме свијету као вѣра, пишта га неможе склопити на добра бјега, као једина вѣра. Црногорац са вѣром и у вѣри живи и умира, и то му је прва светиња на земљи, у име кое иде слободно и гине, па зато и каже: „Некадним умријет за крст чапши и вѣру рифанску.“ (Он се моли Богу онако, како је од свои стари научио и како су се они молили. Код други народа забранје се законом неовати оно, што засеца у свијод вѣре. Код Црногораца тога нема, они сами по природном и душевном осѣћаню почитују са страхом Бога, вѣру, закон, свецѣ и поет. Ради би Црногорац умријети но повриједити ову светињу. Против ове светињѣ нежеме му нико ништа рећи; ако ли би му ко ову коју светињу опсовао, кадар га је на мѣсту убити.

Оног, кои пеује ове светињѣ, држи Црногорац, да не никаква грѣота убити га као пса; па ако ко опеује ову коју светињу Црногорцу, пожећи ће магу пушку иза паса, или ће тргнути нож, а рећи ће: „А да шта ти вѣруеш ни една вѣро?!“, па ће га на мѣсту убити.

Кад је болик у кући, зове Црногорац свештенике, да свештавају масла, да се чате молитвѣ. Како је коп свештеник стари од дана, у вѣрову се молитву више вѣрује. За мртвога плаћа свештенику сагандере, па и оће, кои јоде може, да се за четрдесет дана, отати четрдесет литурѣја. Многи при смрти и у завѣту својоме оставља прилоге цркви. Осим овог плаћа Црногорац свештенику да му се учини спомеч на литурѣји.

У молитву и у Божји благослов полаже Црногорац много у свакој својој работи и у свакој невољи. Ако удари линеа у стоку, он зове свештеника, те зарѣсти водичу и отата молитву, али тор мора помаћи и то не натраг већ напријед. Чува се на велике празнике и у неђею, да не работа.

Продлажеши Црногорац мимо цркве или напрема се на доглед, уставиће се, скинуће капицу, прекрсти ће се у три пута са поклоном, и рећи ће: „Помози ми Божје и пресевета Богородице, свети Василије и свети Петре!“ па онда иде опет даљ. Ако ли путује, па се понне на висину, е кое види већи простор земљѣ, одма се сѣти силе и славе Божје, па егине капицу, крсти се и Богу се моли. Једно је виѣсти Црногорце кад носе литију. Сви се из дома крену и люди и жене. Мушци иду два и два напријед, а женке озад двије и двије. Држећи се за марану. Сви мушки и женке вичу неким чудноватим ударатѣи гласа: „Госкоди помилуй!“

кад се све евршило, онда међу из пушакѣ. Бе е побожност, ту и Бог помаже, ту се може наредовати; а бѣ те нема, ту се сабираю неволѣ една за другом. Истинито вѣрованѣ вѣре Христове, оржаго е Прногоорце у слободи и поносѣ и чинили су чуда на мегдану юначком.

НАУКА.

Нема Прногоорац Друге науке, до оне, што му нѣгов разум дае. Нѣ га имао ко учити, већ е само саушао од оца и матере. Школе се у Црној Гори нѣсу никако ни подизале, нити е млади нараштај имао прилике научити се чему болѣму и већему. Светопочивши митрополит Петар I. имао е ту дѣшцу мисао да оснуе основну школу на Цетинѣ.

Сва е наука и душевна рана била усредото чена у едно свештенство. Оно е учило младиет у любви вѣре, у любви истине и подстицадо е духове на обрану вѣре, живота и саме слободѣ. Смирени Богомолиц разказивао е својем брату Прногоорцу у простом причану истиниту науку Христову у којико е он ту науку схватио и разумио. Наука ова нѣ могла навести Прногоорца на душевно кваренѣ, већ га е упућивала на дужност христинску. Силом

га и прѣтвѣром на ово патонио нѣ, већ га е само убѣђивао вѣром и истином. Другог душевнот развѣтка нити е могао имати нити е имао Прногоорац; зато нѣсу ни могли напредовати Прногоорци у вѣем развѣткѣ.

Чаѣнѣ и писанѣ и приче светот писма биле су еком науком. Потези рѣконисени остали су онм исти, кои су прѣд 400 година били и они су ово наслѣдно примали, ер е сам отац, своет сина учио, или га е давао у манастир, да га пустинички Богомолиц научи. По овоме су остали како потези у писаню, тако и начин у чаѣеню они истоветни, кои су прѣ 4 вѣка били. Чаѣети и писати учили су се само они, кои су били нагани посветити се духовной дужности. Понайвише се приутовљива Прногоорац за свѣтског богомолицѣ. Он оће и да е свештеник и друг браће свое: оће да извршје дужност духовну, али и лодѣку у свему, па и на юначком мегдану. За калугѣрски чин нѣсу нимаго понешени Прногоорци.

Свати, кои умје писати, пише славенским словима, или као што их они зову: Сербкиема, а о латинским словима нема тамо ни спомена, нити е писд било.

У XV. вѣку имали су Прногоорци науке, али се ова оснивала на духу западног кроя, па е брзо и пропада. Нѣ Довольно само имати школу, већ ваји писати да се наука саудара са духом и животом

народа. У простом и неразвијеном народу стое све душевне врлине на доороже мѣсту и у корјену чистоте людске. Развити ову просту врлину душевну, обе се чиста наука.

Ветера грѣха и несреће на овоме свијету и неможе бити, но што је вредовна наука, која руши ону людску светлост, коју је сама природа створила и чувала. Несвойствена наука, жива је пропагата по народ, а особито, који се тек подизати почео. Наука која одводи срце людско од рођење обичаја, од природне врлине, а намеће му оно, што се са његовом душом и срцем неподударно, та наука даје младости са обе стране онтри мач, да покоси свако свое добро, да постане непријатељ сваке своје рођене млине, па и саме светинѣ, а да обожана оно, што му подријева и срећу и живот. Ђе се таква невоља отрови людске укорењени, тај се народ на брзо преживѣти мора, а мора га у непрестаном међусобном трвенју и нестатѣ. Задушнѣ је остављати народ у својој простоти, него га учити, како ће се нагло откиивати у вѣчну пропагату.

Бураѣ Црнојевић опрительнѣ се био са Меланѣма, па је почео њихов начин науке а и саме управе земальске уводити, па је на брзо пропагата сва наука, па и он сам; а у мало не и сам народ.

СЗНК.

Сви су Црногорци по народности Срби и сви говоре србским езиком. У свој Црної Гори едан е език, нити се чуе други език осим србског. Рѣчи и слогови остали су они исти стари. Промѣне е врло мало било. У изговору рѣчи и ударанју гласова ниесу ни сви Црногорци еднани.

Свѣрна страна много чистѣ, яснѣ и лакше говори. Средна већ брже, а јужна са свѣм брзо. У средини и на југу Црне Горе чуе се код Црногораца у изговаранју подугласно слово. Особито а изговарају танко и през нос, као: *пиль, жаль, агиль, аго, олицци* и т. д. Ово слово има неку танкост, састављену из *а* и *е*, као *ае*.

У новим рупонисима, што су конѣ старот правониса, види се да употребљаваю *ь* за неки мугли глас, као: *брѣдо, сѣрѣш, грьмѣ, илѣ: бѣрдо, сѣрѣш, гѣрѣ*. Између два слагасна чуе се неки врло мугли, подуглас у говору. Тако средна и јужна страна Црне Горе изговара са мѣсто *ш*; а *ш* мѣсто *с* *оштро* мѣсто *оштро, сниса*, мѣсто *шљакса*. Они имаду и другије разлика много, као: *лашино*, мѣсто *ласно*, *знам* мѣсто *знам, грѣбе*, мѣсто *грѣбе, гвође*, мѣсто *гвође, шнѣг*, мѣсто *шнѣг*.

Црничани су одвоили са брзани говором; али

они имаду и неге оавоености у говору и изговору, они кажу, *неше мѣсто неће, ге мѣсто бе*. Они имаду и старославенски или бољѣ рећи старосрбски рѣчи: *Бюда, бюдица, сущи, мѣсто сущиѣ*. (Што гоѣ Црногорац напише са *чу* изговара у чаѣню *шта*) *Бреѣа мѣсто брежени, рождаство, мѣсто рождаство, чудаство, мѣсто чудаство, Ускрсеиѣ мѣсто воскресение, ве, ви, мѣсто вас, вама; не ни мѣсто нас, нам и т. д.*

Стране рѣчи изврну тако, да им се неможе знати постанка. Кажу: *Двиари, мѣсто Евариѣ*. Незнаду шта е то *Шокч*, већ кажу *Шоцац*. Црногорци говоре доста чисто србски, само и они имаду по мало талиански рѣчи, а и ове доћерују они на свој кадуп. Остроумног зову они, *авизан*, свему се може *авизат*, али кажу и *довѣљати*.

ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ.

У мањим мѣсту и у мањѣ народа неможе бити више цркви, но што их има у Црној Гори. Цркве су подизали Црногорци из побожности, чинећи задушницу христинску. Све су цркве изван села и изван кућа. Оне стоје на само, а сваку окружавано гробови. Гробља другог у Црној Гори нема,

до оних код цркве. С овог гробља многе су цркве урагле у земљу.

Цркве су маге и снизке, и оне су намањѣне биле и богомољству и витекној невољи. Често се догађало, да су се Црногорци и из цркве бранили и држали е главним освештанм градом. Црногорци су прићивали под окригѣ Божје и са чистом вѣром у Бога, опирали се немилостивой сили непријатеља.

Све су цркве из бѣлног камена изидане и на фенер (свод) изведене. Изнутра е црква у свему сиромашна, има иконостае са иконама најпростије израбениема. Иконе су летом изписане. Имаю по едну наложю и по неколико црковни књига. Округле црковне све су лане и невољне. Путѣра за свету тайну надали се од свакоког метада, има их од косѣтера, па и од олова. Светици и канѣдела исто су тако сиромашни.

У неким црквама, а особито у манастирима, има врло лепш и богати округа, од ерме путѣра, днѣсеа, звѣздица и окница, па позлаћени, има и еванѣлѣ у ерми оковани; али су ово све великодушни дарови рускіе царева. Русси е давала на све црногорске цркве све потребе црковне, па и новца на поправку цркви.

Често су, а некидо, налили и рушили Турци црногорске богомољѣ; смирени архимонастири и синодари Црне Горе, обраћали су се са мољбом на двор руски, да им помогне поновити божје храмове;

руски цареви нигда се могама види Црногораца оглушавали несу, већ су вазада помагали. Црногорци кажу: „Да не Русеје било, ниђе не би остао крста од три прета.“ За спомен великодушни христински дарова и обостране помоћи, споминали су Црногорци једнако цара руског у својој Богомољи и на светим тайнама.

Манастира има осам у Црној Гори. Од ових су три у доброме стану: Петиньски, Острошки и Морачки. Најдѣлша е пак црква у Морачи, ова е задушбина Неманића, ову су саградили они назад 610 година. Сва јој грађа дивна. У ова три манастира има и сребрни канџега. Столова нема у ни једној цркви, осим у Морачкој. Црногорски монаси извршују све дужности што им предикую канони-црковни.

СВЕНТЕНСТВО.

Ниђе простіе не свентенство, но што е у Црној Гори. Црногорски свентеник нема никаквог знања, нити каквогъ ячетъ душевног развитка. Он се само учи читати и писати; а мало их е, кои разуміо правило црковно; ер и код најбогъ своевогъ нема зато згоде.

У многим црногорским црквама наћи ће се само

по сванбѣдѣ, апостола, прмологія, псалтир и часословцац, а друге ни јане. Има свентеника у једном селу по толико, да их не може донасти ред да сдуже, а има их из јане куће по 3 и 4 свентеника. Број свентеника не одреѣн, колико их треба и колико их мора бити, већ се може сваки започити кои оѣ, а ону спромашну нурију дјега на подјанеке бѣдѣве.

Зна се, колико кои свентеник има у селу кућа, на оне му куће даю бир, а он опет њима сврпуе све свентене дужности. Свентенички су приходи доста добри, али мали број нуриша, неможе их помоћи. Има свентеника, кои немаю у својој нурији више до 12 кућа а неки само по осам. На дѣведесет хил. душа у Црној Гори и Брѣдима има до 500 свентеника. Има у Црној Гори и протопона; али они нити у приходу, нити у власти имаю какво предяченъ. Цареха и парохія нема у Црној Гори, тако нема ни капелана, већ само *кои е нуриом*.

Црногорски свентеник ничѣм се неразликуе од осталог Црногорца, он носи оѣго као и остали Црногорац, наше оружъ, брие браду и подбриява главу. Кад побе да сдужи, иде под оружъм до цркви, па кад уѣе у цркву, скине га, а кад одсдужи интурјію, опет га затакне за пас. Било их е, кои су под оружъм улазили и у огагар и излазили, боѣи се да га крвник неубіе.

Црногорског свентеника неможе чоек ни почѣму познати да е духовно лице већ само у цркви кад

служби. Сав е живот црногорског свештеника као и осталог Црногорца: он оре, копа, трује и иде на назааре, у чете и у сваке боеве. По ничем га неможе човек познати да е свештеник, само га онч између себе знаду и незову га инако, већ „попе.“

Вакона врло мало има у Црној Гори. У осталом зову Црногорци свое свештенике: *бегло свештештео*, размињујући их од кагуђера.

Кагуђери су нешто друго. Ови иду у широким мантиама, неки са камилавком, а неки са фесом. Разрогани клобука (шешир) неносе никако нити ћеленуша, нити црвени пасова, нити узки западни аљбина. Они носе дуугу браду и дуугу косу. Кагуђера поштују Црногорци више но свјетског свештеника.

Црногорац, кад срете кагуђера, скину ће капицу и приступиће да га целива у руку и рећи ће: „Благосови оче!“ Често и кагуђери иду у бој, као што се пои у пѣсми за острожког игумана Борфа:

„А какав е од Острога Бане,
На нѣгова претига Дорина;
За пасом му двје пушке маге,
О рамену дуга брешка виши,
О бедри му дуга гадарја;
До по нѣ вуком обшивена,
На врх нѣ е од меѣда глава,
Зинугла е, кано да е жива.“

1821 год. ударили су Турци Елдеговачки на

Морачу, па су им ишли Брѣани у помоћ; а острожки игуман био е вођом. Ту су Турци изгинули и давили се по Морачи, Ратњи и Лѣвишкој рици. У свему и у свакој работи народњой било е и свештенство црногорско ујоником, и ово их е у име вѣре христове подстицало на јуначка дѣла.

ВЪР И Т В А.

8.

Вѣритба или вѣренѣ зову Црногорци, кад се иде да се њевојка проси. Кад се изпросила њевојка, каку они: „вѣрена е,“ а за мушко: „вѣрио се.“

Мушко зову *вѣреник*, а женско *вѣреница*, а обое *вѣреници*.

Често се догађа, да Црногорац вѣрива сина и ћер још у колѣвци. Црногорцу е мило да се са добрим опрјатељѣи, па зато се и стара, да се што прје опрјатељѣи. Ђевојка се мало кад пита, да ли ће поћи за тог и тог момка, већ то одређују родитељѣи, а она, обе, неће, ваљ да пристае. И за момка е исто тако.

Отац, кон обе да вѣрива сина, бира болю кућу, ње има ѡевојка, па кад е изабрао, онда се супрема, како ће одити да нише ѡевојку. Из куће вѣрениконе несме нико одити да проси ѡевојку, већ из

Дома пилю стрипа или роѡата или својгу. Обично иду на вѡриту по двоица. Ако ли им се обеѡа, да ће им се дати ѡевојка, онда нови приатељ дае им ручак.

Пре но што ће родитељи ѡевојки обрети ѡевојку, мора да питаю све братство свое, да ли ће е дати. Сваки братственик има ту и гласа и диега, ер е то нѡихона својта, па да јој доѡе до какве невогъ, оѡе све братство да е брани. Све е братство држи као сестру.

При вѡрењу уговара се, кад ће се доћи на свигу. (Ово е мѡето претена, а претен се дае кад крене ѡевојка из дома на вѡнчанъ). Кад су ручаги, поѡу дома и меѡу из пушака и вичу: *са сусеком*. Домаћи ће исто метати из пушака.

Родитељи од обе стране вѡреника стараю се да омиле вѡренике едно другоме. Ако ли се углави, да ѡевојка чека, онда јој даду кашицу. Ретко се вѡреници састаю на видику. Ако им ко напомене да су вѡреници и да се мигую, од стида зацрвене се у лицу. Еднако се вѡреница крие од вѡреника, и ако јој е у ериу мио.

9.

СВИГЛА.

Свила онѡа испред сваѡбе. Обично иду на Свиглу испред сваѡбе на две три неѡегъ. На свиглу иду

троица. С собом понеу ѡевојки платна за кошуљу, свиле за везењ и едан цекни. Вѡреник неиде ни на свиглу, веѡ он пошгъ по две боце ракие: едану у куѡу ѡевојку, а другу у село, ће е својта ѡевојка. Кад су предали дарове ѡевојки, онда пию ону боцу ракие са свом својгом и близиком.

Затим се окупи све братство пред црквом, те се дае свакоме домаћину од куѡе да ѡе да ѡне боце ракие. Овим потврде сви братственици своју добру волю, како пристаю да се ѡевојка уда у онај дом, кон еу јој нѡзанини родитељи изабрали. Оѡе се уговара, колико ће бити сватова и у кои ће дан од године доћи по ѡевојку. Отац ѡевојку мора да спрема дарове за сватове; али све дарове мора платити вѡреник, па зато се и глави колико има дати за дарове. Новце за дарове улаже отац ѡевојки, а он се по погодби намирне из они нара, што се просеу по погачи.

10.

ЖЕНИДБА.

Стари е обичај код Црногораца, да се рано жене. То Црногорцима а и Црногоркама ништа нешкоди. Веѡ у 15 — 16 години узраста жени се Црногорац, а ѡевојке се удаю и од 13 година. И ако се ѡевојка рано удае, зато она раѡа яку и

зараву бѣцу, брже постара у шицу, али у животу (у тѣлу) остае яка. Рано се жене, рано се удаю, али зато могу доживити и етогнју година.

Ако су у кући инокоени (ниесу задружни са чедѣу) воде бевойку што прие могу. Има неки кои е поведау од 10 — 12 година, али она са мужом несиава до времена зредости.

Ако би остала бевойка дуже времена вѣрена, па да почем едно другом забави (нађе ману) онда се изазиваѣ на мегдан. На мегдан иде својта бевойке и мотка, ако ли ове нека, онда иде сам вѣреник, а од стране бевойке иде нѣзин брат.

На свици се углавиго, као што е у вѣрѣтѣби речено. кад ће бити снаѣба. Кад се веѣ рок углави примакно, онда се састављаю сватови. Свакоем свату каже се на осам дана наприѣд, кад има доћи у сватове. Сваки сват мора донѣти по едно пециво (одрта брѣва), а сватовске свейте, жене, носе по боцу ракиѣ (вече од три оубѣ) или вина и погачу. Исто тако и отац бевойке явля свѣжа прѣтедѣма својена, кад ће бевойку удавати, па ови долазе на уречени дан у нѣгову кућу, а сваки доноси по пециво, леб, вина и по одну мараму, да помстгу при дари-вању сватова.

Брой сватова не дарѣвен, али мораю бити ови: Стари сват (од робака) десни и лѣви бевѣр, прѣвѣнац, баряктар (сестриѣ од уака) кум и войвода. Войвода обично мора бити зет. Остали су сви пу-

стоєвати, а може их бити по 60 — 100, а и до 300 люд.

Дан прѣе но што ће сватови поћи по бевойку, окупе се сви у кући младѣнца, како кои сват долази, тако меѣе из пушке. Све се братство окупи у кући младѣнца, те дочекуѣе сватове. Улазѣиѣма сватовима у кућу прѣма оружѣ младѣнац или друго кое чегидѣ од куће оружѣ сватовско. У кући младѣнца сви сватови вечераю и спаваяю; ако ли домаѣни нема доста мѣста за спаванѣ за све сватове, онда се разреде по осталим кућама у селу истогѣ братства.

Сютра дан почем сватови ручаяю, спремаю се на крѣтанѣ по бевойку. Сви се сватови крену, а младѣнац остаѣ дома готови и спрема за дочек сватова. Цѣлиѣм путем међу сватови из пушка. Бевѣр носи цицу вина, те се зауставляю код облич-ные кућа и дава да пию из цице сватовске, али сваки, кои ше из цице сватовске мора у повратку сватова изнѣити по боцу вина, да пию.

Кад су се сватови попримакли близу дома бевойчог, онда излази баряк бевойчки пред сватове. Уз баряк су двоица: Прѣвѣнац и баряктар. Баряк бевойчки носи брат или кои од својте бевойке. Кад су се попримакли едни, ругѣма, онда се заиграю и одвое од сватова баряктар и прѣвѣнац, те се срету са баряком бевойчким, и ту попрѣраю два баряктара и два прѣвѣнца. Кад су поиграли, међу

из пушка, па се поlobe ова два цара. При метану из пушка прени едан другог, кои ће пре да меће. Затим се крећу сви заедно дома.

У кућу улази при бариктар и приенац, а за њима два бевера, те нанесу пред кућу боцу вина и ту шио; а оба бариктара пободу барике на кућу илм пред кућом. Затим улазе сви сватови у кућу у ономе реду, у коем су ишли и стану за совру. Кад сѣдају за совру, у чело трпезе или прочељ, сѣда стари сват од сватова, до нѣг е десне стране бариктар, приенац (а кум само онда може поред старог свата, ако е од двоени чоек) затим посѣдају сви сватови у ономе реду, у коем су дошли, а у засѣду (у дну трпезе) или посљедњи, сѣда войвода. Са леве стране сѣда стари сват од дома, а за њиме нѣгови, или сватови од стране бевейке. Сад се почину здравнице. Здравница мора бити седам.

I. Здравница са ратом. Ову напн стари сват од сватова: „Да смо добро дошли, да смо весели и да нам е све срећно.“ Затим повиче стари сват од дома: „Бе е торба сватовека?“ Нанесу торбу и предаду му е, а он извади погачу из торбе, те е метне на трпезу и држи е пред собом. Сад говори стари сват од сватова: „Дайте што, да јемо, да немо, есмо трудни, есмо дошли преко толико планина и вода.“ Суверета га стари сват од дома сад другим питањм и исканјм: „Полако, стари свате!

најемо пића и естива, него ти мени позлати ову погачу!“ Стари сват од сватова чудн се овоме, па га пита: „Како злато нишеш, чоче! за кои разлог, што сам ти дужан?“ Стари сват од дома обавићуе га, па се подругуе нѣговом питању: „Како, што сам ти дужан?! е ти в данас даем овако лепо бевейку, кој ваљ царава града, — мора да ти мени ову погачу позлатиш?“ Стари сват од сватова мало пошпта, па га пита: „А за Бога, зашто ћу ти е азлатит, али сам доша куповат за новце, те ми иштеш наре?! Опет му одговара стари сват од дома: „Не бих ти е я прода за никакве новце, но да ми стари куштум (обичај) земаљски испуници; но наре, наре! али сѣдимо овако.“

Сад починѣ стари сват од сватова вадити аспре, па метне едан или два дуката на погачу, говорећи: „Ево ти наре! еси ли миран?“ Овай му одговори: „Обе се неможе од срамоте ни казат; ако немаш, я ћу ти узамит!“ На ово се разлоти стари сват од сватова, па извади и тајера и драганица и дуката и изврне све на погачу, па повиче: „Еси ли сад миран?“ Овай одговори: „Бесм вага, сад намрен;“ па зове оца бевейке, а довати погачу са новцима у руке говорећи: „На! наплати, што е твоје, а што нје твоје, врати му.“ Отац бевейке узме погачу и аспре, метне на страну, избори и намираи оно, што су на свили главили, а остало повратити староме свату од сватова.

Стари сват од дома, довати онда погачу, те е сломи преко главе, говорехи: „Из овог дома пошла у добри час, а у они углугла у бољи час; да се подажу крухом и вином и сванием добрим чином.“ Почем се предомлила погача, почино се свѣти пецива. Ако су само два пецива, онда сіече десни бевер и войвода; ако ли су три, онда се свађаю, ер треће оће да сіече домаћин од куће, и неће га без чуда пуштити да га сіеку сватови. Од назъченог пецива узме бевер разо мяса, па га да домаћину, а овај га стави у торбу, кои ће се са сватовима носити.

Десни бевер навади у марами завите нове опанке, у којима е една црнцика, те преда брату бевейке; а овај ово узме и понесе у други приклад (собу) ће већ по три четир жене уз бевейку кое ће е облачити. Исте опанке, што е маџенанц нослао, натакне брат бевейци на ноге, аги само на прете, па их бевейка сама обуче. Бевейка се тад свуче и остане само у еднѡј кошуљи, по врх ове облачи другу, кои се зове *бвйканица*. Брат бевейке намане вѣвичаницу на главу и дог пропану *ошице**) кошуљу на рамена, брат јѡј одма синне капицу е главе и баџи под ноге, па онај час отиде. Сад жене облаче остаго руво на бевейку. На главу јѡј међу двіе біеге мараме; ако ли е сви-

*) везени прострат на вѣдрима.

лана мараме, онда међу само едну, а ово у врх главе уквониче, т. е. трепетљиве, двіе женске игле. Бевейка опаше женски пас са иглицима.

Још уютру рано, очешли се бевейка на женску и то у двіе плетенице, те их обрне преко главе нанад чеда и ушню. Кад има дуугу косу, онда веже озад обе плетенице; ако ли е кратка, онда настави су мало конца и веже. Бевейка се још истага дана рано из ютра окупа у мирисавом сапуну и метне по коју лѡубку у вѣдра.

II. *Здравца сватовима*. Ову наџи стари сват од сватова, староме свату од дома: „Здрав, стари свате од дома! да піемо, да се веселимо, да нам е станак у добри час!“

III. *Здравца, са вином*. Ову наџи стари сват од дома, староме свату од сватова: „Здрав, стари свате! За здрављъ твоје и твоје сватова, твоег првѣнца, твоег бариктара, твоег войводе и твоје бевера!“

IV. *Здравца, за дарове и фишке*. Сад даю сватови фишке настойничима, кои око т. пезе елуге, да пуне пушке сватовске. За тим доноси домаћин дарове за сватове. Најпріе дарива старог свата од сватова са марамом, бариктара су двіе, едну вѣму, а другу на барик; бевейка по двіе, а и войводи двіе, осталема пак сватовима свакоем по едну.

Кад е домаћин подјеліо дарове, онда их пита:

„Господо сватови! есте ли мирни са даром, — ако ви манка, да ви још придамо!“ Нико ништа неодговара, већ стари сват од сватова пита сватове: „Есте ли сви добили дар, ако ли ниесте, е ће мо тражити?“ Ови повичу: „Сви смо задовољни и подмирени.“ На то стари сват од сватова одговара у име свију домаћину: „Мирни смо домаћине, но ни дај пит вина, е смо жедни!“ Донесу вина, а стари сват од сватова напји: „За здрављъ сватова и дарова! ко не дарова, у добри час, и гота дарива, у болъи час!“ Сад пию редом сви здравичу, па заложе још.

У. *Здравица, добре молитве.* Стари сват од сватова повиче: „На ноге мои бевери! мои бевери, ће ете? бевойку под руку!“ Бевери екоче на ноге, па повичу: „Дайте бевойку!“ Брат довати и доведе своју сестру бевойку под руку, па е дружи. Десни бевер иште у брата бевойку: „Дай ми бевойку!“ овай одговара: „Недам, што ме нећеш дароват?“ Бевер га пита: „А што ћу ти дароват?“ Брат: „Дай ми, ако ћеш и едан фишек.“ Овай извади па му да по едан или два или три фишека, које ће за бевойком изорети.

Док е десни бевер узео бевойку под руку, левн бевер одма стане за њом и чува е, да е нико од својте нетакне, ер да е ко такне, бида би велика брука. Бевери приведу бевойку староме свату од сватова, те јой овай наметне прстен на

руку, а она нвга целива у руку и кланя се. Затим е воде бевери, те целива све сватове редом у руку а кланя се. (Док е бевойка бида на само у прикладу, стара жена, замотана у струку, учива е бевойку како ће кланити).

Пошто е бевойка све редом целивала, онда даю добре молитве. Наиприје дае отац: „Ајде е Богом бевойко! да те ерете свети Лука, да ти обрне свака добра рука: — да те ерете свети Тома, да дофеш у добри час Дома; — да ти Бог да ереху и биркет, како би я рад; да ти Бог да четир сина и две шћери, прве шћери, а потонъ синове, да се два зла у дом несастаю, и да ти најпирѣ буде ка ова два стара свата у трнезу и да изидеш из овог мога дома у добри час, а ућеш у тай, у кои се крећеш, у болъи час, и да ете здраво сватови!“ Овай наискап иеије здравичу. Затим доведу јой майку, даду јой чашу, да и она даде добору молитву. Майка почне благославити, али јой неда плачу од ждакости, што се са ћером разстае, па ће само у плачу рећи: „Ајде е Богом моя ћерко! немогу ти ништа, него ти Бог дао све оно, што ти я изубеда.“

Тад даю староме свату од дома здравичу, да и он да добору молитву. Он узме чашу у руке па благосли: „Ајде е Богом, бевойко! био ти ерѣан пут, да се е тобом пожали док ка са ерѣном и поштеном и *наипирѣм* бевойком, — и што ће мо

дагъ: но како радла, тако се ранила и здраво браћо!“ Пошто су се свршиле добре молитве, узму чашу ђевери, те с нога испију здравницу; затим наче чашу и даду ђевойци, да и она те, она само маго окуси, а за ню испие сву ђевер, па ђевер метне чашу у шнаг (џен) од корета, а неки и ђевойци у нѣдра. Позадоже још маго, а ђевери са ђевойком никакo неѣдаю, већ испијоу и еду с нога.

VI. *Здравница, за соеву.* Стари сват од сватова наци: „За здравгъ соеве и дружине, за здравгъ домаћина кућнигъ и нѣговіе настойника и слугители од грпезе.“ Иза овог повиче стари сват од сватова (воим сватовима: „Бли ко гладан? едте, едте!“ Сватови одговораю: „Сити смо, да идемо!“ Опет виче стари сват: „На ноге, сватови! да се путуе.“ Сад устану сви сватови, а донесу

VII. *Здравницу, с нога.* Сад даю здравницу и войводи, да он наци. Войвода стоећи у засѣди грпезе узме чашу у руке па наци: „Здрав стари свате од сватова! и здрав стари свате од дома! кое од пута, да му е добри и еретни пут, ко ли од остани, да остану у среби и да им е весели останак; — бих и више, али сам много ню, страме, да прокунем, но здрави!“ Тад сви сватови по реду изгазе, а пред вратима предаю им настойници пушке пушане. Ниво немеће, док се ನೀсу одалили од дома, па тад сви просну из пушакъ огань еданак. Послеъ овог немеће више нико. Затим изаѣ

брат ђевойке са пушаном пушком у руди, поине се на какав оберак и зове ђевойку по имену: „Аиде е Богом!“ па онаи из пушке. Бевери назе, да се неби ђевойка на братово званѣ оеврнула, ер ако би се оеврнула, била би велика брукъ. (Бдним банчкми сватовима догодила се ова неприлика, а ню олма оставе и ђевери и сви сватови, а она е морала изворнице трчати сама за сватовима. (Ђевойци неѣдаю зато оевртати се на братово званѣ, да се не би ђеца нѣзина увргла у улка).

За сватовима крене се из дома ђевочког едина жена, те носи сватовску торбицу, у којой е погача, рамо меса и цнца вина, па иде по издалека за сватовима. Она ий овако прати са торбицом, док замачну, да их из дома ђевочког невиде; а кад замачну, узме лѣви ђевер торбицу (а на нека места войвода), а жени даруе по едан талиер. Овай носи торбицу еданко до дома младѣнца.

На путу мораю се сватови едном зауставити и позадокити, ма да им е колико близу путовати. Кад су дошли пред цркву, ту се сви зауставе, а кум поѣе дома по младѣнца. Младѣнац пріе, но што ће поћи у цркву и па вѣчанѣ, зашите благагоова у оца и у майке, па ий црнѣва у руку. При вѣчаню стои и ђевер поред младѣце и кад почне повти свештеник: „*Исине мѣкуй*“ он у наоколо неперестано прати младѣцу. При вѣчаваню догаѣсе, да младѣнац, младѣци стисне руку са прстеним

тако неко, да се ова од муте уџив. Кум снази то, па ће мучки дернути младењца у разлог да с миром стои. Почем се сврши обред црквени, сватови ће у цркви мало позајокити.

Сад се крећу сви из цркве, а младица опет са бевеџима. Пред црком опет ће сватови пити, па онда међући из пушпака и попиваючи иду дома. Дома пред кућом младењца чека сватове сва својта и братственици. На вратима куће дочекује сватове свекрва (мати младењца) са малим мушким бретојом на рукама. Пред кућним прагом стои прострета пушта (начин брета). Сви сватови стану у наоколо пред кућом; а младица прими из руку свекрве бретој и пренесе га преко пуште и прага у кућу, а дарује му чараше или опанке и у њима по едану цванцику. Ово пренашањ и даривањ држе зато, да би младица рабага мушкуну бретој.

Кад е већ младица ушла прва у кућу, онда улазе за њом бевеџи, а иза ови сви сватови у првом реду. Унесу оружјѣ у кућу, повѣшаю га, па одма свдаю за готову совру. Бевеџи поведау младицу и свдау е њом на одар: они е никако неостављаю; они иој даю ести и пити и они е свуд прате. Све крва готови за младицу све што е дѣише за извести. Прво вече снава младица са бевеџима.

На уставке (свотра дан) сватова, кад су сви поустали, младица држи пешкир преко рамена, а у руди бокару воде, те подјева сватове кад се

уливаю. Сваки сват по могућству, баца у воду по 1, 2—3 цванциге, а ће кои и по талиер, а неки и по цени, како ко може. Што скупи, то е само њезино. Тога дана сватови ручаю, па се разилазе. — Другу вече снава младица са зовом, а трећа вече, бива вече младењца. Младењац се мучи да што пріе са младицом снава, али му и трећу вече пріе отму пооде.

П О О Д Е.

Трећи дан, пошто су поведали бевеџику, ита матери да иде ћери у пооде. Ред е, да иде по троје из дома у пооде: Мати, брат и стриц бевеџице. Они иду у пооде, а носе е собом и робу бевеџику (Ausstättung). Мати бевеџице носи са собом дарове да дарива нове пріятелѣ и пріятельнице. Она носи пециво и потачу, у дом зета; а зету чараше, напекке и подвезе; таке дарове носи она и остагој својти. Свијема женама од својте носи она по кагон сапуна и по подвезе. То исто понесе она и својој ћери.

Сад опет матери остае код ћери по едану и по дѣје ноћи и она снава е њоме; а младењац, вади да чека, док и ово пріође. Трећи дан креће се матери у њезин дом. Она добіе из пріятельске куће за уадарѣ: пециво и потачу и готове аспре по едан или два талиера. За овим долазе привиче.

ПРВИЧЕ.

Првиче се зове, кад млада невѣста први пут погази у нѣзин род. Нека иде послѣ три, а нека послѣ шест невѣља, а неке и наком године. Обичај е тай, да нескіе пріе иѣи, вѣћ о крестномѣ имену. Ако отац невѣсте слави Бурѣв дач, а она се уда у то врѣме, вади да чека цѣлу годину док први пут у род пође.

У првиче иде млада невѣста су иста она два бевера, кои су е при удади притили, те понесу са собом потачу, (а неђе носе и пѣниво), колаче, иоуке, орасе, дѣшнике, наранце и сваке фраконе. Оба бевера иду пред невѣстом, а она за њима. Старин бевер од дана иде наприѣд.

Кад се ославило крестно име, на прѣставке крѣлу се бевери са младцом опет дома. Мати спрема колаче и воћа, те да е ћери, да носи у нѣзин дом.

13.

ПОРРЕВ.

По оном обичаю, кои се још од најстаріег времена затекао, саранюу Црногорци свое мртве. При смрти питаю боника, како остави своју чељад, како мисли и жели расположити са својем иманѣм. Боник, бѣ има ко да уміе писати, направи теста-

мент; али бѣ ніе писца, као што се рѣтко бѣ налази, онда он говори пред два свѣдока, а ови памте послѣдню волю и жељу боника. Завѣт мртвог, ма какав дае, извршюу Црногорци подлѣно, и сам суд неће нигда ништа у оваковом завѣту преиначити.

Кад е боник извршио и изказно свою послѣдню волю и жељу, онда се прашта са свом чељаду у кући и са свјежа братственицима и својом. Отац призива сина прашта се и с њим дае му послѣдњи благосов: „Да си прост и благосовен, синко, овог и оног свѣта и свака твој садика на кући.“ Зову свѣтеника да га исповіѣди и причести. Кад виде, да бѣ скоро боник изданути, упаде му воштану свјећу и дрѣке е више главе боника.

Док се уждје свјећа, одама стане плач и легек своју у кући, био се шакама по глави и грѣбу се по образима. Док е дух испустіо, одама га купаю, док ніе уврен (укочен). Кад су га окупали, обукну му чисту кошуљу, гаће, на ноге обѣче женеке. На главу метну му капицу. Затим вежу му руке и ноге курѣдом (пантљиком) а главу подбраде марамом. Добро пазе Црногорци, да се мрцу одама заклопе очи, ер, веде: Ако оста гледаюћи (с отвореним очима) ето одама и друтог за њим. Док су мрца преобукли, одама иду едни по пона, да му очита еванђеља, а други у цркву по одар.

Црногорци не праве мртвачке сандуке, вѣћ

метну мрца на одар црквени. Одар зову они кревет, на тако и носила. За све нуривше, (парохине) само су една носила и ова се држе у цркви. Кад ставе мрца на овај одар, онда по неколицина сѣду поближе, па га чувају, да не би што преко нѣга прескочило; а остае овако у кући за 24 сата.

Братственици и својта, престано долазе у кућу, а ступаюћи на праг, загледечу иза света гласа: „Леде мене, мой уздани брате; мой узданице; крилата похваго, дико! мой крилати юнате, мой левенто!“ Сви остаю преко целе ноћи код мрца, ништа неѣду, већ пию ракию. За три вечера узасобице незапретавано огнь у кући. Четворици узму мрца и носе у цркву. Јако се пазн, да не би са одром зацепи о праг кућевни, а тако и о црквени. Кад га понесу из куће, онда сви од едном загледечу иза света гласа. Сви га прате до цркве, а прие но што ће га понјети из цркве целиваю га редом, а затим носе га до гроба, ту га скину са одра, а двојица га сипште у гроб, од кои едан остане и одрѣши мрцу све узлове, са ногу, руку и главе, па га прикрие са покровом.

Сад наступа најстрашниј глас плача и жалости тако, да би река сав свиѣт пропадае. Кад загрну мрца, онда сва својта, нада ницице на гроб, туку се шакама по глави, требуете по образима, али тако жестоко, да их крв обде, а начине се ране по образима. Сва близна својта, покида перчине, како

мушки, тако и женске. Неги кидаю перчине, те бацаю на гроб, а неки окниште међу у разицеп палице, те пободоу на гроб, побацаю вѣвке и т. д. затим иду сви у цркву и држе панакиду. Сви се умию, па целиваю крст. Сад изнесу боцу ракије, те пию пред црквом; по том се сви крећу дома. По укупу иде поп у кућу и закрести водилу, па онда сѣдаю сви за трпезу. Ову трпезу зову „*триеза од коришадн*“. Жене из својте одстригу косу до главе и иду гологлаве, а жене из близике увию косу у перчин као вевойке, па и оне гологлаве. Поскидаю са прета претенъ, а из ушню повяде брњице. Трпеза е справна и сви сѣдаю за ню, те ѣду; а у сред оброка устану двје жене од својте, гологлаве, те се подиме, и одаюћи кроз кућу стану тужети:

„А што сам се скаменила,

Друге мое!

А што ништа неговорим,

Мана друга!

И од рода и од дома,

Куду доме!

А од рода, брата мога,

Флаго брате!

А од дома, мой вевере,

Браю леде!

У дом, леде, кући твојој,

Добри бане!

Кад ти сестре у род добу,
Тужне сестре!
А ленађу брата свога.

Брате леде! и т. д.

Овако ове две туже до свршетка оброка и то една нариче, а друга за њом притужуе. Остали еде за тризом и еду кадоствно. Кад су обѣдвали, устану и подазе сви, кои њесе из куће. Кад се растаю целиваю се и начну плакати опет у велике. За цїегу годину коротую они мртвога. Мушки омасте црном масти кашцу и нас и кружат, неки нас изврну кашцу, а жене омасте црним мараму и опрегљачу. Жене туже и доцне за мѣсед дана. Или подази зором, или долази ноћом, или иде на воду, или у гору по дрва, чутї е данако, ће из свега гласа тужити и нариче беда покойника.

Мртвога коротую (жаге) за цїегу годину. Коротуе га све братство, или све село. За цїегу годину у све село нема никаквог веселја. Шемлака нечине, ора нема, пољна нема. Ако би се кои наша, да чини какво веселје у вриеме короте, онда онота куну, да му било као и ономе што е под земљом. По ужоу сад долази даљна својта на показињ.

ПОКАЙНИЦЕ.

Ночем су мрца закопали, поврћу њи се дома, изнесу триезу пред кућу, коя се зове мртвачка триеза. На ову триезу ставе све обѣдо покойника: кошуљу и гаће, гуњ и кружат, докољнице и чараче, нас и ситав, кашцу и фесе, пушке, нож и арбию, симею и тобогач, па над овим туже. Све обѣдо наљете на триези тако, као да е на њему, или као да лежи обучен у арбинама и под оружјем. (Мртвом окину перучи, па га припию при кашци). Триеза мртвачка стои овако са обѣдом за десет дана, само е у вече унесе у кућу, а ютром изнесе. За ови десет дана долазе непрестано покойнице и туже на ови триези, а изнесе се друга триеза, на којој еду покойнице. Покајница може бити по 2—300 а и по 400 душа. Вевојке неиду на показињ, осим кад е мртвач у кући.

Чоеку се мора ежити кожа, кад види ове покойнице. Мушки иду брзо, носећи пушке наопако, држећи вели пушку за грмињ, а намргобени и жалостни, ништа неговоре.

Кад су се примакли близу гроба, потрче колико више могу, бацајући пушке, струге и кашце и падаю ничице на гроб, па мушки легечу на свега гласа: „Леде мене брате, узданице! Дико! мой кри-

лати юначе, мой сиви соколе!“ Мушки нити брѣо
браду нити подриваю главу за шест неѣдя.

Ове покаянице чине исто онаго, као и остали
при укопу, гребу се и био се по глави. Кад се
поврате с гроба дома, онет туже над мртвачком
трпезом. Покойнице даљне, кад иду, плачу и легчу:
“Кукну мене ютрое и до века!“

Док из дома покойника олазе покаянице, одма,
трче на гроб, па ће ту тужети прѣ, но што оне
добу, а кад ове добу, макну се домаћи, а ови начну.
Кад су се доста изплакали, изгребли по лицу и
били се шакама по глави, онда едни друге разста-
вљу, да не туже, и од себе да направе гране иде.
Съ гроба иду легчући дома, а кад му се приману,
заиграо се па потрче као и прѣд над оном трпезом
ѣ е обело покойника, па легчу и гребу се. Док
су се кренули са гроба изабу домаћи, дочекао их,
те люди привате люда пушке и струке, а жене
женама струке. Жене наричу не само над мртвци,
над гробом, над мртвачком трпезом, већ и доцније
еднако оне наричу. Обичну тужбалицу наричу овако:
“Вино писмо и пописмо

Добри бане!

“У здрављѣ ти ненаписмо,

О до Бога!

На покой душе твое,

Добар бане!

Но си тамо углего, мой неборе!

Ма ѣш тамо доста наби

Доста добра,

Кои ће те дочекаги

Кукну брате!

Па ће тебе упитати,

О до Бога!

Ти ѣш њима право казат,

Фяго брате!

А за ядуу ѣцу твою,

Кукну ѣце!

Ка си их оставио,

Тешко ѣци!

И за ядне родители,

Кукну родѣ!

Поздрави ѣш брата мога,

Кукну брате!

И све ѣш му право казат,

Мене ядной!

Како су му на дом ѣца,

Кукну ѣци!

И њгови родители,

Тешко майци.

Е е главу обринуо,

О за Бога!

Жѣна му се преудала,

Невѣрница!

.Лулу фецу оставида,
 О до Бога!
 А ти главу некрешеш,
 Дадн брате!
 Но си тамо улетіо,
 Сив сокоге!
 Бр си тамо бољд наша,
 Сабљо брџџка!
 Кметства и Банова,
 Добри Бане!
 Па су тебе дочекали,
 Тешко сестри!
 Место су ти направили,
 Тешко мајци!
 А и твојој вадној сестри,
 Куку сестри!
 Ма се још вадна нада,
 Но не узда.
 Бегу тебе велје гране,
 Велји орди!
 Па феш нѣма разбачити,
 .Леге брате!
 И кућѣш својој доћи,
 Куку кући! и т. д.

КУМСТВО.

У Црногораца има пет кумства: *вѣчано*, *кршшено*, *шпшано*, *невољѣ* и *умира освеште*.

1 *Кумство вѣчано*, нема скоро никаквог б.л. жег сродства. Ово кумство узимаю само као неко свѣдоченъ. Зато кум вѣчани, бива неке путе по-свѣдњи у сватовима, ако не какав главар или господичић. При вѣчаню дарива кум пону по десет динара, а мало их е, кои ће дати по 3 цваннице. Куму дарива бољд, нвој ће дати по 3 цваннице, а неки по 1—2 и до три талиера: какав кум, она-кав и дар; а невьета дарива кума са чаранама и подвезама или кошуљом или свиденом марамом. И она пазн какав е кум, па га онако и дарива.

2 *Кумство кршшено*, држе Црногорци као најближе сродство. Крштени кум, оће рећи (значи) код Црногораца, као да е од исте крви, као да е исти брат. У овом се владаю Црногорци по пра-вилама црковниема. Кум послѣ свршеног крштени, дарива попа са цванциком или више; а кумче са талиером или дукатом, каго ко може. Діете се вазда крсти у цркви. У многиема црквама нема светог мѣра, већ муропомазуе са обичним уљм из канѣгала. Двје жене носе діете у цркву и ту е тобоже една од нѣи бабица, али бабица прави у Црној Гори нема никако.

Из цркве се иде дома, те даю куму ручак или обѣд. Кума дарива кума са дешим чаранама, пеш-киром или кошуљом. Кад се кум креће из дома, целива се са свјема, а домаћин непрати кума, па при растанку меће домаћин из пушке и виче: „Ајде Сбогом, куме, бида ти добра срећа!“ Кум ће исто метати из пушке и одговори ће: „Остай Сбогом куме и са срећом!“

3. *Кумство шишано.* Ово кумство негулази у нијекаво сродство, нити по каквој потреби. Ово е више пријатељство, миловањ и любав међусобна. Кад Пригороц види доброд и поштеног чоєка, а е њиме не у никаквој свези сродства, или, ако е одскочио од нѣга, да се не може е њиме побрати-мити, а не му се побачило дјете, да га зове на крштено кумство, онда га зове, да му дјете шиша. Овај, кад дође на углавањни дан у кућу, до-чекаю га дјено, па му принесу на танџиру ножнице и приведу дјете. Он узме ножнице у руке, попримљета дјете к себи, па затине ножницама на три танџир, а послѣ е корођ од кувезне челиди баџи на бунџигте. Кум целива кумче и даруему по њо чаране или кошуљу за уздарѣ. Кум добје кумовима, и ако се побачи дјете, зове овог за кр-шениог кума.

4 *Кумство неволѣ.* Кад се нађе Пригороц у

неволји, онда зове, ко се први намѣри у покођ и *свјета* му кумство. Овај, што е у неволји виче: „Помози ми, кумим те Богом и светјем Јованом! прво ти кумство од мое куће, кое буде.“

Неволја ова бива и онда, кад силни насрне на сираха. Овај га куми у три пута Богом и светјем Јованом, да га се прође: „Прођи ме се, кумим те великием Богом и светјем Јованом, што си ми по-хао!“ Ако овај силџија и трећом не прими Бога и светого Јована, онда га овај може убити без сваке греоте. Ако ли прими Бога и светого Јована; или, ако му други у помоћ пригече на виѣтанѣ кумства, онда прво дјете, кое се у кући роди, нѣгово е, т. е. он му е крштени кум. Ово кумство, ако се не-побачи дјете, може бити чак послѣ десет година, тек се завѣт овај мора напуњити.

5. *Кумство умира осеше.* Ово е кумство пайчуановатиє. Овим кумством смире се мртва глава и крвник остає за ввада осгуран од своег крвнич-ког дѣла. Кад убиє чоєк чоєка, онда крвник тражи, да се умри. Заедно са умиром освете тражи он и кумство, да болѣ осигура свой живот.

(види умир освете)

КРЕСТНО ИМЕ ИЛИ СЛАВА.

16.

У већој побожности и скромности слави Прноторац свое крестно име. Из далека се он спрема да прослави овај дан што може дѣнше. Да е Прноторац у најнеоерећнѣм стану, стара се, па се и задужуе да крестно име по староме обичаю прослави. Крестно име, или упомену примана вѣре христове, у толикој е цѣни побожне мисли, да Прноторац држи, да му на тај дан долази сам светитель у дом нѣгов па зато и каже. „Дошао ми е свети ловаи, или свети Бураћ у кућу.“

Прителъи долазе уочи празника и долазећи међу из пушака и називаю: Добра ви вече! а ови одговараю: Добра ви срећа.

У очи славе или крестног имена добу по три попа у кућу, те свѣштаю масла свѣда у кући. У едну чашу метну мало вина и ули, стукну баготу, проврте и метну на сва три мѣста по мало уѣвке. Овако стои док се отати прва молитва. Кад се почне повити еванђељ, онда сваки поп наждаје свою свѣћу. Домаћин са свом својом чедябу нагне се под петрахил; а остали прителъи сви стое на страни гологлави.

Кад су свршили свештеници молитву, принесе домаћин три прутића од вишњв, од кои најстарији свештеник узме едан прутић те умаче у ону чашу

ули и миропомазуе најпріе домаћина, за тим сву чедяд домаћинову, па баци прутић у огань. Други свештеник узме другій прутић и миропомаже све прителъ па баци и он прутић у огань. Трећи свештеник миропомаже друга два свештеника и самог себе, па баци и он прутић у огань.

За тим свештеници полагае, ер су свештеници свагда из истог братства па и они истог свеца славе и нѣмака е крестно име. Прителъи сѣдаю за трпезу и вечераю. Најстарији од прителъи сѣда у чедо трпезе. Од домаће чедяди нико не сѣда за трпезу. Домаћин гологлав двори око трпезе. Кад су прителъи устали иза трпезе, онда сѣдаю остала домаћа чедяд, па и ову двори домаћин гологлав, и никако не сѣда.

Сютра дан домаћин са прителъима иде у цркву. У цркву пошлѣ домаћин цунѣ и просекуру и то: по двіе просекуре и на свакој по 2 дичара, едну свѣћу и вбартуч вина. Цунѣ мора да носи у цркву мушко чедяде, ако ли е сирак да нема мушки, онда нађе мушко дјете из својте, те пошлѣ по њм у цркву. После литургіе иде свештеник у кућу те закрпка вѣдну и чаги молитву. На трпези стои содун леба са усаѣеном свѣћом и едан боцун вина. Поцу даду по едну конатгу вина, ако има 200 кућа, он добије 200 коната.

Сад сѣдаю сви прителъи за трпезу и обѣдују, а кад ови обѣдују, онда сѣдаю домаћа чедяд. До-

маћин као и при вечери служби и двори око трпезе, приено што еѣду за трпезу домаколагъ, а јоми домаћин самотрѣфи сомун или колагъ. За трпезом почина здравце. Овјека нѣ брой одрѣбен, али мораю бити дѣе: I здравца у славу Божию и II у здравль домашново.

I Здравца у славу Божию:

„У велики добри час, а у лепу Божју славу; за здравль светота (долази име свеца) светота Нисветота Борѣе и свеге светаца, Божіе угодинка, кои еѣде око престога господняга, да помогу овога брата домаћина и нѣгове прѣтель, бѣ е гоѣ кои, да му ѣ сачува и да му покогу; ако му кои не би био прѣтель, а оно, да му Бог обрне, да му и они буду прѣтель. Здравь домаћине у твоє здравль и онога, кои ти добра обѣ!“

II Здравца:

„Да ни га Бог сачува, нѣга и нѣгово шѣме, нѣгово сѣме, кудѣн му радо одило, тудѣн му сѣме родило, да му се сѣме сѣмени, а людско найболѣ!“ Затим иду здравце без реда и кити како кои може, а кад су све изрѣтали, онда гворе: ову бѣ мо укрась. Сваки прѣтель добѣа по здравциу. Колико нѣи толико и здравца, а може бити и више.

Послѣ обѣда бива оро на гувну, па играю по двоица и меѣу из пушакѣ. У вече е опет оро у

кући, ту се игра и пѣва и меѣе из пушакѣ кроз прозоре. Овако у игри, пѣвано и весело провеѣду до два сѣта послѣ поноћи. На прѣуставке разилазе се прѣтели и тѣм се прекида ова светковина.

17.

ПРИМАНЬ ПОД КРОВЪ, ДОЧЕКА.

(Гостопримство)

До 1840 године нѣе било у Црној Гори крѣма, нѣи е путник могао наѣи за новце конѣка или ложника, нѣи пиѣа ни естива, веѣ е била свѣка и богѣга и сиромашниѣ куѣа свѣком изванциу и сиромѣху приступна. Путник е само шѣгао за сѣло и бѣ се може преноћити.

Црногорац изванциѣ путника свѣгда прѣти; па бѣ га он ако ѣх е пут наніо близу нѣгове куѣе свратити у свою куѣу, а дочека бѣ га е добром волѣом у своем сиромашном дому и ужѣе е нѣме оно, што е Бог дао и нѣгов дом. Црноориу е мило да може имати изванциѣ у своем дому и да га дочека што се најдѣлше може. Обично сѣв славеники народ радо прѣма и дочекує како свое прѣтель и знаниє, тако и изванциѣ, али попрѣжани обичѣи туђи, многе су оддѣлѣли од старог нѣиховог обичѣя. Црногорац, нѣе имао те прилике, да изопачи оне

старе обичае, кои су огледало душевне врлине, већ се владало по оном обичаю и по оном закону природе, кои се е њихме родіо, е коим он ужива душевно весељѣ.

У оваквим приликама не да се Доброта и извртност душевна угатити, већ се јавља као најдљини и највесели дан у години. Ако чоек путујући замрине или га зго вријеме заустави, он удази у прву коју нађе кућу црногорску. Узвези у кућу, назива домаћима Помога ви Бог! одговарају: „Добра ти срећа!“ Ома женске све редом приступају те овог целивају у руку. Пита домаћина: „Може ли се у овом поштеном дому преноћити, е ме невоља прихерада, да незнам ни куда ћу, ни што ћу?“ Домаћин ће одговорити: „Дом е Божи и твой, а наћи ћемо што и за извѣст, ако ништа, а оно по двје кртоге и добре вољѣ и любви, коју поделит неможемо.“ Од мушки кое, узме оружјѣ и остави на страну; а њмју ће рећи: учини се рат, као у својему дому. Женска една приступа те госта нуња, принесе воде, на му умје ноге и простре му, ће ће снавати. Обућу, ако е мокра или од поти влажна, осушиће и прочистити, да е сютра може обути чисту. Ако гост нема залишне обуће при себи, онда ћему домаћи од свое дати да се преобуе, и да му се одакша умор.

Црногорац и ако е сиромаш, мучи се, да што дљинше госта почастити и да му учини по вољи.

Сютра дан сва челид уране и чекају кад ће гост устати, да му буде све наредно што е за њг од потребе. Почем е гост устао, едно женско донесе му обућу те се обуе, затим донесе му воде и уорусац, те се умје, па сѣда за ручак. За трпезу неће ни едно женско нишопшто свѣсти, већ ће стојати на ногама и дворити што узтреба.

Кад е гост ручао, донесу му оружјѣ, те затакне маге пушке и нож за пас, а вељу пушку довати по сриеди у руку и захваљујући полази, а женске све приступају и целивају га у руку, говорећи: „Ајде са срећом и опрости.“ Домаћин праги госта по даљ од куће, и ако е гост одвоеніи, мећа ће из пушка, а и гост ће то чинити. Кад гост меће из пушке рећи ће: „Остајте е Богом!“ па опали из пушке, а домаћин одговара: „била ти добра срећа,“ па опали и он из пушке.

Још е узвишени и племенити карактер Црногорца, кад прила у невољи чоека под свој кров. Свакој невољнику отворена су врата у свакој дому сваког Црногорца. Ние та душавна врлина и людска милост само за брата Црногорца, већ за сваког брата рипћанина па и за самог Турчина. Негледа се кое е вѣре и народности, већ се гледа катва е людска невоља. Догађало се, да су Црногорци каквог кривца тинили да га убију, а овај се дочепа да у чио кућу умакне, онда е и кривац у сигурности и више га нико тади не смеје. Ово е

не само за Црногораца, већ исто тако и за Турчина, па ако е Турчин крвник црногорски и ћерао га Црногорци, па побјеке у дом Црногорца, он е тад спасао свой живот.

Док е овај невольник утекао под кров Црногорца, доказаџин одма под оружјем изгази пред кућу и мотри на оне Црногорце, кои бјежећег гоне, па ње им, почем се попримакну, рећи: „Он е под моим кровом и док е у мому дому, преко мене жива, неможему нико ништа учинѣт; ако га мислите убит, онда најприје мене, па њѣга.“ Нема те власти нити сили, коя ће приморати Црногорца да изда чоека испод своег крова; нема ни блага, кое би заслепило или превластило, да погаи овај аманет, ову најслабѣну врлину свои прабадевова. Злога чоека и крвника, кои е срѣшио и Богу и людама, приста ће и други Црногорац, да се погуби, али под своим кровом ниопшто. Кров е Црногорски нели освещени заклон. За неволника исто е он, што е прѣва добром христинину. Ову врлину извртности людеке улио е Бог у чисто и непоказарено срце Црногорца.

Истакну ће се Црногорац за невольника, кои е под њѣгов кров утекао само у они мах, кад су гонителѣи пренаглѣни и кад им е крв на очи настѣла; а иначе сваки Црногорац зна, да е бјежећи у сигурности, док е под кров утекао и да му ништа чинити немогу, нити се може издавати, знаюћи да е то обичај земаљски, коел они не по сили власти

подржавано, већ по њиховом природном осѣћању душе и срца.

Као што е и сам Црногорац ускок и усекао е од Косова у нови врлетни завичај, у данашнју Црну Гору, тако Црногорац примио е вагда ускока под свой кров са саклаѣнѣм, са братском любави и ужине е њиме и дѣлвити оно свое сиромаштине што има. Држа ће га и чуваће га као своег рођеног у своему дому; а кад ускоку укаже се згода и добје волю, да иде, Црногорац ће га пратити и чувати од сваке напасти. Ставо ускок колико му драго у дому Црногорца, нида му овај неће рећи да одлази, нити тражити какавe накнаде што е ужјо код њѣга. Црногорац е сиромак, али е душевном врлином богат. Бги чоек едном јо со и леб са Црногорцем, онда су они браћа и близки другови.

Било е прилика више, у којима су се Црногорци огледали у овом приканоу под кров. И сами господари Црне Горе подржавали су ову врлину своег народа и свое браће. 1787 год. Сладарски наша Махмут Бушатлија, ком е, (назад томе две године (1785) кад е владика Петар I. био пошао у Русјо,) ударјо са сином войско на Црну Гору и дошао на Петинѣ, опалио манастир, погдобјо и погалио Црну Гору, крене султан против њѣга синову войску, од кое се *силни* Махмут понлаши, те зашпте у владике, за слугај витешке неволѣ, да га може под свой кров примити. Владика му одговори, да

су домови сиромашни у Црној Гори, отворени сјекама невољницима без разлике и да он може слободно под нѣгов кров доћи, нити он то може одрећи, што у земљи и у народу црногорском нестони тај закон, помоћи сваког чоеку у невољи.

На то Махмут паша екони све свое драгоцѣности у Црну Гору и преда их владки на аманет. Срећно Махмут надбје Султанову войску, а Владика му све аманете поврати. — Међичукићи, Турци Служки, често су од невољгь скарарски турака бѣжали у Црну Гору. Владика Петар I. примио их е лице и давао им и рану и ложник за неколико мѣсеци, док ниеу се са Арбанасима смирили и могли се сигурно повратити у свой завичај.

Кад су Никшички главари под управом Стевана Бивина код Баошине воде, извнше Нове, из заседе поубиши били, од дванаест Никшички Турака погину деветорица, а тројица утеку у кућу едног Црногорца. Црногорац их прими, на их е држао у своему дому толико дана, док ние добио згоду, те их препрати до Савли, а онданде отидау зараво Турци у Оно-гошт.

Владика Петар II. био е тад у Манастиру Остроту, кои е далеко од Нове маго вче од по сата. Нити Владика, нити други Црногорци незашрише нити окриваше оног Црногорца, што е люде (Турке) у нѣвољой лютой невољи примио под свой кров и бранио их да непогину. Црногорац држи за велики

грех, ако не би невољника бранио кад му под нѣгов кров дође; а е друге стране држи себе срећниѣм, ако оваквом чоеку учини какво добро у своему domu. По оном се види, да е Црногорац више добротвор людеи, но какав немилостиви и дивн чоек.

ПОБРАТИМСТВО.

Побратимство е не само притељство, већ е родство, коим се е рађаю два најдалња чоека. У побратимству узима Црногорац млог чоека за Богом брата, и они се назе као два рођена брата. Побратимство бива на три начина: Побратимство маго између любавника, побратимство невољгь и побратимство причестно.

1 Маго побрашнѣство, бива простим целивом три пута у образ. Онај кои е први понудю побратимство, онај части и дариваю едан другог. Из овог се побратимства прелази у причестно побратимство. Ово бива онда, ако се пость овог назе еднako добро и ради су, да се и болъ ероче и у тврђой любави живу.

2 Побрашнѣство невољгь, бива онда, кад се Црногорац нађе у каквој невољи, на кличе најближег у помоћ: „Помози ми, тако ти Бога и светог

Јована, узимам те за Богом брата!“ Понуђени ово прима, па и ово сврше тройним целивом.

3 *Побратимство причештно*, ово је првао и најчешће побратимство. Кад види Црногорац згодност човека, који му је у срцу, живи с њим братски, тражи да се с њим побратими и да су причештни побратими. Кад су се за ово договорили, онда зову пона у цркву, да им очати молитву уђу у цркву те стану божица под петрахил. Потом довате путјер вина, те ће оба заједно у један ма принијети уста к чаши, и сренути, а за овим мало леба заложити. Овако ће од једном оба заједно из једног путјера по три пут сренути вина и позаложити по мало леба. Затим иду те целивају крст, еванђељ и иконе, а најпослѣ поцеливају се три пут у образ, па одлазе. Онај, који је први звао на побратимство, онај зове побратима на ручак или обѣд, па дарина својег побратима, или кошуљом, или марамом, или чарапама, а неки пушком, ножем или чим другим. Ова се два побратима пазе до смрти као два рођена брата.

4 *Побратимство чине Црногорци и са Турцима*. Ово побратимство бива само са целивом и дариванѣм. И ово се побратимство назива али се догађа да се оно и премеће. Бдан се Чевљанин побратимио са једним Турчином из Оногоста. Чевљанин крене се у чету са Дружином, којој је он био капауз. Овај је четиоао шест дана узасебице, али ништа није шићарио. Седам дан у јутро опази својега побратима

Турчина, ве ћера цели крв оваца. Он се обрадује, да ће му побратим дати једног овна, да нарани себе и дружину, па повиче: „Добро јутро Усо, побратиме!“ Турчин му се одзове: „Кои зовеш побратима, југрос ти се мртвом главом братимио?“ Четобаша му се опет јави, да је њгов побратим, па рече: „Непудачи се Усо, побратиме, не нико други, до твој пообра- тим, него тако ти любави, дај нам једног овна да ручамо, ере смо у овој алуги има већ шест дана, нестало нам круха у торбице, а шићара да баво- дѣга.“ Турчин одговори: „Недам ништа, не! нити мислим за побратимство, док ми је мол брешка о рамену.“

Четобаша га и грѣком замоги: „Море, Усо, дај нам једног брава, да се, чоче, југрос обе негодѣмо, ере ако се покласмо, би ће наш крв, задем ти тврду вѣру.“ Турчин одма нагетне пушку пут Црногораца, а четобаша одма покликне дружину: „Ханогорци, црн ви образ не био, ударимо, када Туре незна ни за Бога ви за людску невољу!“ Сви четници скоче сложино и ударе на Турке, побију их и узму им сав крв оваца. Ово су рѣтки примѣри да се побратими закрве. Иначе обдржавају и Црногорци и Турци ово побратимство, премда се оно не тврди у онолико, у колико домаће.

19. ПОСЕСТРИМСТВО.

Посестримство е код Црногорца, што и побратимство код луди. Двје жене или двје ђевојке од милости посестрими се и оне испијо у едан мах вино, ма се у три пута целиваю у браз и дариваю една другу. Ове посестрими живу и пазе една другу као двје рођене сестре.

Посестримство бива и од мушки са женскима, али се ово ретко догађа. Ако е Црногорац зашао у чesову неволю, или четујоћи снађе га каква ђе-онда, или путујоћи заиђе те неможе пута да нађе, онда, ако се деси жена или ђевојка, да му у чем помоћи може, онда е зове: „Оди женска главо, кумим те Богом, помозими, ако знаш што е неволја, а узеху те Богом сестром.“ Она што зна и шта може каже и поможе му, па се послѣ пазе као брат и сестра.

20. ДОМАЗЕТСТВО.

Кад се догоди, да се у којој кући изтраже мушки, а остане сама ђевојка, онда се родитељи стараю, да нађу ваљина и поштена момка, те вјенчаю ђевојку за њим, а њыла узму у кућу као

посинка и предаду му све иманѣ да он ужива и с њиме располаже.

Домазетовић одвај се од своег братства и он се више незове именом своета братства, нити по оном братству од коег е ђевојка, већ *Домазетовић*, како ние криво нити еднoј нити другој страни. Обично Домазетовић долази на изтракбину. Домазетовић прибија се оном братству од коег е ђевојка, ер он међу тјем братство живи, па с њим мора свако добро и зло дјелити и оно му може бити помоћ и обрана у свакој неволји.

21. БРАТСТВО.

Ово е неко нче единство, кое снај люде у тврђу свезу; ово су задржали Црногорци иош из они времена, кад су люди најпріе почели саставити дружевни и людски живот. Код Црногорца живи иош и данас братство, слобода и еднaкост. Ово е Црногорце одржаго кроз толико вјкова. Код остатог народа србеког, пропаго е братство. Туђи обичај и власт измјенила им е домаћи и природни живот.

Код Црногорца састављено е братство овако: Синови еднoг оца, браћа су; од два брата бјца, братучед; од два братучеда, братанићи, а од братанића

братственици и т. д. До седмога паса држе Црногорци чисто сродство, држе се сви као една породица, као една браћа и не може се крв мешати. Кои ли би у ово послѣднѣ угазіо и преступио закон сродства, тога држе за издајника и безбожника. С таким држе, да се мора свиет уклинати. До седмога паса сбрано се они сви под едно браство и сви су едног презимена као една породица. Сви су братственици као една и иста браћа; сви су едан за друг заузети. У свакој нужди и невољи, па и онђе, же се меџдан діели, же могови пресею, сви су братственици за своета братственика заузети, сви га бране, сви га свете, сви га у свему помажу.

Свако се братство поноси, кое има више мушки глава, кое е задружније за обрану браће и за обрану Домовине. Црногорци не брое колико е у браству мушке глава, већ колико има пушка. Пушка значу меџдан юначки. Црногорац незна, шта е то презиме, већ само братство, и ако га ко упита: како ти е презиме? он то неразуміе, већ ће припитати: „како рече?“ а кад га упита: Од коег си брата? каза ће оума.

Сваки се Црногорац зове по очинио имену: Вуко Волубов, Мрѣн Савићев и т. д. и они се другиче меџу собом незову, већ тако, само ће га кад и кад упитати, кад е из другог племена: „а од коег си ти брата?“ Црничани се зову по очинио и

по бедовио имену: Мићо Илић, Илије Петрова, али и код нли ціело братство има едно презиме.

Сли су братственици у свему еднани, само е онај одвоени, кои одвои на юначкомѣ меџдану. И старѣшина и богат и сирома ради сваки домаћи посао. И у цркви и на суду и у сваком збору и договору, сви су они еднани, нити се едан од другог поноси, нити му даду да се поноси.

Слави братственик слободан е у свему и у свачему: он иде куда оће, свршије послове, кои су њмму похудни; он сам разполаже са своим иманѣм, а размршице и свађе размршице у договору своје браће и своју братственика. Неправциу неможе му нико учинити, ер га брани ціело братство. У братству живи и слобода и еднаностъ и братека љубав.

П Л Е М Е.

Црна Гора діели се на седам племена: Цетинане, Негуше, Беклиће, Врѣнице, Чевлине, Цуде и Пышвице. Свако ово племе пакти своег шугуѣѣда; илти онога, кои се од њиовіе старіе први досе-діо у Црну Гору, па се и зову по његовом имену. Свако племе има своју причу о досељиваню. Тако Негуши прчаю, да су се досељили испод планине

Нягош у Ерцеговини. Они су подједнаки на два вјка братства: Ераковиће и Ракијевић. Била су два брата, едном је било име Ерац, а другом Рац. Од Ерака су Петровићи, (данашњи вјодаоћа породица) Поповићи, Кустуџије и т. д. а од Раца: Радоњићи, Жутковићи, Прасичићи и т. д.

Сваки слави својега, сваки се поноси са својим. Тако се Негуши поносе са својим Ераком и Рацем, Чевљани кинти Озринићи са својим Овром, Ваице са својим Мартином, а Бјелопавајки са Бјелом Павлом. Од Бјелог Павла највише су се умножили, има их данас око 3000 пуцака. Како је плећа и поносита упомена новом нариптаво славног шукунбеда, који је тражио и обрео нови завичаји себи и својему порoду, умножио племе людеко, те га славе и спомину кроз четири вјeka.

Више братства саставља племе; али не од којевог другог братства, већ опет од они лети братства, по више братства у едном племену, али се наспрам друге племена одзивају едним именом, Свако племе има своег главара и мора бити из истог племена, и племе га само бира. Свако братство имадо своег кнеза, а свако племе своег Сердара и войводу, по више кнезова и барјактара. Други полични раздјела до на племена и братства не било. Рјетко се догађадо, да се друго братство прибрало другоме племену. Ако се прибрао, то се

онда зове поселица. Поселица су доселници, који су опет братство, али без племена. Поселица не могла најбољ прогазити у Црној Гори. Косиери су били поселица племена Бјелица, па су их Бјелице газиле, док их не Рјечка наји к себи примила. (Види Меданъ).

ГЛАВАРСТВО.

Старо је наследствено право у Црногораца избирати главаре. Како су га држали у првом почетку Дружевног живота, тако га држе и данас. Рјетко је наћи, да се који дод главарски изтражио, и Црногорци држе да се до сад ни едан од главареки домова изтражио не. Главарство се не ни продавало за новце нити мјеняло. Само су Вукотићи у половини XVIII. вјeka променили гувернодурство за сердарство са Радоњићима. Име Гувернадура (Governatore) дали су Млечки још у она времена, кад су Црногорци помагали Млечкима у рату противу Турака. У доцније вријеме продао је главарство Вицковић из Вучег Дога из Ђеклића пону Станиши Матановићу за 100 целена своје кнежтво. То је било првом, да се главарство продае, и то зато, што је Вицковић био сирома, а сувише Ђек-

ли, а Матановић имао доста аспри, па га е купио.

Главарство се вазда добијало на мач, а никако и нигда за новце и добијено главарство за аспре, неможе имати нигда праве вриједности.

Кад умре главар, а остане иза њга едан или више синова, онда остали главари свега племена иду из договора господару земљ, те га може, да им допушти младог главара егавити на оно мјесто и господство на коем му е отац био. Кад им ово господар допушти, онда ови главари огласе у све племе, да сваки, кои пушку носи има у тај и тај дан, доћи на обично зборно мјесто. Сваки, кои пушку носи, дође на обично зборно мјесто и на уречени дан. Ту се донесе доста вина и ракије, леба и пецива. Кад су се сви на обичном зборном мјесту сабрали, стану сви главари наовитак, а у средини стои едан најстариј главар са младим главаром, коел стављаю на господство и на очино мјесто.

Сад они најстариј главар довати оног младог главара прео паса, па га обрне трипут око себе, говорећи: „Ајде синко, на мјесто очино! испроси-ли смо са срећом, да ни будеш, као и сви твоји стари што су били срећни и честити и да ни будеш старешина од нашег племена.“ Сви главари стое наовитак, док ови овог обрће, а остали люди од племена еде и пию. Кад се ово свршило, онда повичу главари осталима: „Опань! срећан ни био,

као што су му и стари били!“ Сад сви окуклџни од племена устану на ноге и опаде отань у три ма из пушак, и овим се сврше избор главара.

Овог главара почитује све племе ка и оног старог. Црногорац почитује главара и да ће му мџето вазда у зачемо, али у осталом гледа га као и осталог Црногорца. Главара ће само онда потурити, ако се овај непоказе као први јонак у бою, као разуман и вџит у народским пословима и у суду.

МЕГДАНЪ.

У стариј времена, а навјастито док није пушака било, били су мегдани чести. Црногорци су носили мачине и дуге палошине, па док се затакну, одма су се изазивали на мегдан и одма га дигали. Прави мегданъ чини се е већом спрежом. Кад човек чека прекори, затакне га на мегдан. Онај, кои први изазове на мегдан, шилъ ономе јоуку. Јоуку пробје и скроз њь провуче ресу од опрегљаче. Изазивач каже му у кои га дан и на кое мјесто позива на мегдан.

Кад овај добе јоуку, он е изје и радије погинути но да е неизје. Затим овај ошетъ пошлџ

ябучку с ресом изазивачу и поручи му: „На исти дан и на исто мѣсто, чекай ме.“ Сваки бира за себе своег бевера. Сваки мегданџија позива све свое братство и све племе, а негда се крећу и цјеле наје на мегдан. Два бевера носе сваки по едну дугу мачину и по едну палицу. Мачине су дугачке и оштре с обе стране.

На едну страну стану едни, а на другу други, па гледаю како ће они дјелит мегдан. Сваки бевер преда своему мачину а они држе палице у рукама. Палице држе зато, да њи могу развадити у оно време, кад виде да е доста или кад се учини онлико мегдана, колико е уговорено. Ако е углављено да се сѣкун до крај, онда бевери несметаю, док обоица пану; ако ли не, онда, док кон коел окрвави, разстављаю њи и кон први окрвави, оног е и мегдан. Она страна кон е окрвавила чини велики шемлак, а она друга кон губи иде стидно дома.

Ако ли кон од мегданџија неби доша на уречени дан и обично мѣсто, онда они, кон е дошао на мегдан, побје на мегдан кућелю и учини шемлак и брои нето као да е добио мегдан.

— Било е прилика, бје су се мегдани и прекидали. Вриедно е споменути изазиванџ на мегдан Турчина Перовиџа. Косиери су мало село, а поселица Бџличка. Бџлице су Косиере еднато палиге и биге. Косиерима се ово доводи, те нешто митом, нешто моџом, склоне гаваре од рјечке наје, да

њ припишу рјечкой наи. Цеклинини приме Косиере и почну се бити са Бџлицама за њи. Косиери кликну Катунине: „Ко е Катунини, за Бога, узе ни рјечка наив Косиере!“ На то се слупи сва катунска наив, те поручи рјечкой, да е питаю, окле њој Косиери.

Дође рјечка наив у дну Косиера на Посајке, а Катунини на врх Косиера на Павлићево ждрјело. Тад заузме свака наив свое засѣде да се био, и да оружџм прекину, при коме ће Косиери остати. На то изиђе Турчин Перовиџ из Цуца и зазове Сердара Јова Перова Бурашковиџа: „О Сердаре Бурашковиџу!“ озове му се: „Ево ме, о!“ „Помога ти Бог!“ „Добра ти среџа!“ „Послушай, аманат ти Божји две рјечи. — Ево хоџемо да се коџтмо око Косиера две нахје, — то е велика греота и безумпгина, овлиго бетиџа заклати око четири Косиера, кои неважно четир котара угла; ного наџи се едан најбољи од рјечке наје, да изиђе на Корито Косиерско, да их подјелимо на мачине.“

У рјечкой наи появи се велики буџог, ко ће изићи на мегдан. Ни едноме небаста изиста на Турчина, нето заваше опет Турчина: „О Турчине Перовиџу!“ „Ево ме, о!“ „Дођи само четврти на Корито, да видимо све, како е.“ Одберу се четворца, састану се и лепо се порвагворе. Пита Турчин: „Окле важа, рјечка наив Косиери?“ „Привагтили смо њи од велике неволџ Бџличке, кои су им сваке дде задавали. — Сад наџиге се двадесет и

четир Катунина, узми те њ на вану Душу, а ми вам се од њи лично.“ Катунини видећи, да се немогу сваки дан бити за Ђушпама, нећеше њи узети на Душу, већ сви Катунини на договора дадоше њи речкој наи и бише Косиери пета кнежина речеке наје.

Причаю, како су се едном двоцица називали на мегдан, на едан узме за бевере некоег Пса Марковића, кои е био добар юнак; а при том и велики джурдан. Кад су се мегданцие изкоматилие и прослуде на ледину, рече Пею други беве: „Хайд, Пею! сад ће мо ја и ти!“ Пею му одговори: „Вада, ја нећу, нити сам се покламю! буд ли се ова два ноговића ка вепри изевкоше, па зар ћемо и ми тако. Што су тражили, то су и нашли, а ми да идемо дома, а њи нека носи зла среќа, ка што их е и пониед.“

РАТОВАЊИЋЪ.

Сваки е Црногорац војник, сваки кои носи оружје, вади у бој да иде. И старици од 80 и младост од 15 година иде у бој и неће нипошто дома остати, наузимаюћи елени, клисти и са свием немобне. Свако братство има свог барјатара и своег

кнеза, а свако племе више барјатара, по войводу или сердара, а нека племена имаду обе. Свако племе има своег вођу. Ђе е у племену и сердар и войвода, онда е сердар стари и он управља.

У Црној Гори Петиньско, Ньгушко и Чевеко племе, а и Црничко, најболѣ е у бою, а од Ђрђана, племена Ровачко и Мартинићско. Ова су племена стекла гласа на юначком мегдану. Али егтра и извртност юначка од давние давнина, била е у прва три племена. Оружје најболѣ пуне црничани. Ако погоди, утећи неће. Црничани мало кои да нема по два зрна у пушци.

До 1832 год. била су два главна управитеља све војске црногорске: Владика као гонодар на рода и гувернадур као прво свѣтско лице у земљи. Владика би имао по више војске, но гувернадур. Редовно сазивањ војске шило би из обштел говора: сабрали би се сви главари код гонодара земљ и ту би договорно наредило се, ће ће око*) учинѣти, ће ће се засвѣде уважити; е коели стране на непријатеља ударити.

Џебане рјетко су Црногорци имали у залишности, већ су еднано на по мало сваки за себе куповали. Шпика (бајонета) немаю Црногорци, већ просте дуге пушке. Каре, зову шуљѣ кодо.

*) Око зову Црногорци Јовор. Они кажу, окочити се, овчиги се, т. е. ће е сва акост наедно.

Сваки војник крећући се на војску, метне у торбицу по едан солун леба, а фишка коњико може више, па се креће за барјакот. Барјаци су мали, на црвеном пољу бјели крст. Кад су стигли на уречено мјесто, свако се братство прибира к својему племену. Шило се уходе из окола, да виде колика е непријатељска сила и на коју ће страну обрнути.

Црногорци обично чекају, да њи непријатељ затакне, ер они по догађајма знаду, да они најпріе страда, кои на туђе огњиште нарће. Кад су се већ са свијем спремили за бой и знаду од куда ће непријатељ ударати, ватају засјде. Засјда им е најбољи бедем. Засјда ватају, ако виде да е велика снага у непријатељу. Црна Гора пуна е камена, или сва е од камена: Сваки засјда за свој камен, или на камен по издагъ намјести капицу па их тако упоређаю, да би рекао, ено их.

Повече одъленъ Црногораца остане стоећи, те просиплаю оганъ на пушка, а остали из засјде нишане и обалюю непријатеља. Кад се стоећи Црногорци измакну, Турци виде ће вире капице кроз каменъ, те нишане на празне капице, а Црногорци удараю на здраво и ни едан им фишек непада на здраво. Кад погоде непријатеља и виде га да се уаврао и оће да измиче, побацаю струге и торбице, па најпосѣт и капице, тргну годе ножеве, те юрише по сред непријатељске војске и начу немилице свђи.

У бою на Буевинику кад е Махмут наша погинуо, едан е Црногорац тако много свкао Турака, да му се сав нож и рука и казме у руци заглиге крвљу тако, да почем се крв окорега, ніе могао више отворити шаку, већ су метали руку с казмама у тоглу воду док е крв одупитица.

У свакоем бою загоне се Црногорци, кои ће више глава окинути. Ніе обичај Црногораца свђи главе, већ су то попримали од Турака. Заробљѣнике Црногорци понайвише посијену; а Турци су заробљѣнике црногорске живе вѣшали за вито ребро о ченгеде на бедему града Скадра, над ріеком Бояном, тако, да ако би се и окинуо, да се у води утопи. То Црногорци нигда ни е ни едним чинили ніе су. Црногорци су се и у рату владали христински. Они су слушали побожне ріечи своег емпреног архипастира, кои им био и господар и вођа у јоначкој борби.

Често су Црногорци збјави шаге са турским заробљѣницима, тако су нашу пѣвалъског осамарли, кои е тракио китне Црногорке, па су га пуштители да иде потрбушке са самаром у своју ордию. Турци се поглаше од анатемника, а доцније познаду да е њихов папа.

Исто е и босански везир тракио мгаде фебойке у Црногораца, као што пѣсма о том говори:

Квизгу пише босански везире,
А шилъ е на Петинъ равню,

А на руке Петровић Владичи,
 У књижи му везир беевдио:
 „Чуј владико, црни кагуџере!
 Пошљи мене арач Горе Црне
 И дванаест млади бевонка,
 Све од дванаест до петнаест дѣта,
 И сувише Бегу Станишића:
 Ако ли ми то послати нећеш,
 Кунеш ти се вѣром и иманом
 И мојем постом рамазаном,
 Црну Гору порати обу;
 Што гоџ буде младо и дино
 С собом обу у робљѣ повести,
 Што ли буде старо и нешко
 Све под сабљю обу окренути.“
 Кад Владика књижу привагио
 И видио, што му књижа пише,
 Књижу штије, грозне сузе дие;
 На дозивљѣ браћу Црногорце
 И овако њима беевдио:
 „Црногорци, мој браћо арага!
 Ако дамо ми арач Турцима,
 И у Црну стаят Гору нећу.“
 Сви рекоше: Кака да му дамо!
 И турчину ништа недамо,
 До врућег зрна из пушка.
 То владика слуша Василе,
 Слушао њ, на се веседио,

И велуру вако одговара:
 „Чудим ти се, босански шљивару!
 Што будаши и у књижу пишеш,
 Да ти пошљѣм арач Горе Црне
 И дванаест млади бевонка,
 Све од дванаест до петнаест дѣта
 И сувише Бегу Станишића:
 Послаћу ти за араче тврде,
 Од горице дванаест камена,
 Да их пошљѣш цару у Стамболу;
 А за дванаест млади бевонка
 Од овнова дванаест рогова,
 А за саму Бегу Станишића,
 Од вепрова дванаест репова,
 Да их носиш за турбану твою,
 Нека знате, шта је Гора Црна,
 Да за Турке нераѣа бевонке,
 Већ за своју бѣцу Црногорце,
 Кои би се приѣд ископали,
 Него теби јѣдну устугали,
 Нити ћору, кљвсту ни сакагу
 А неколиг диену и богату
 Ша нам удри кад гоџ ти је Драго!“
 и т. д.

Затим навале Турци од Босне и Еригеровине
 на Црну Гору, да поватају младе бевонке, али набу
 велико зао: Црногорци их потуку и многе заробе.
 Некади су Турци своје заробљѣнине на одкупце, али

Црногорци нисуу бели, већ су тракини, да их више нагрде, те уциене Турке по вриједности за саме свињѣ. Колико е кои био у већем господарству, толико су морали више свиња дати.

Гавар црногорски не стои са стране свои войника, већ он први предначи, он иде први у ватру, он показуе највеће јонаштво и ту се они утркљу, кои ће кога претећи, кои ли кроз оловну ватру прие уватити и поевћи непријатеља. Док кои пољине у оваковом загову, ће се главе свјку, одма Други Црногорци зајену се, те га уграбе, да му Турци главу непосіеку. Чини им се велика срамота, ако без невољѣ велике путеге, да Турци Црногорца посіеку.

Ратованъ Туреко против Црне Горе обично се збиваго онда, кад не би господар земљѣ у земљи било и кад би био међусобни покољѣ међу Црногорцима. Неспогу, свађу и мржню Црногораца, вагда су се старали Турци окренути у свою корист; али Црногорци имали су више срца, те су вагда предпоставили обрану вјере Христове, своим међусобним увриједама. Ако су у највећој завађи и мржњи међу собом, при кретаню у бой, опросте едан Другом саріеке, изљубе се међу собом па иду у бой.

У већем бою, ће се стичу сви Црногорци, примали су они архипастирски благослов од своег господара: Он би осветіо воду и давао пити своим

војницима мјесто причешћа, да, ако кои пољине, да умре по закону христанском. Ово е било још веће одушевљивъ войника на јонашом меџдану против непријатеља. Не жалио пољини за вјру ришћанску и за крет частни.

Въра е Црногорца највише храбрѣла, с вјром е чиніо чуда и одржавао меџдан. Добивали су Црногорци барјак из Русіе. Ове су барјаке држали они за нешто особито, држали су, да е работа чисти ришћански рѣку. Развјени барјак руски, подгривао им е душевну мисао, да ће бити ньихова рѣка, „ако Бог да!“

Ако се рат протегне више од 5—6 дана, онда им се носи храна из дома, а тако и џебана. Свака жена мора своему домаћину носити рану, а и набављати џебану, ако ли кои изостае, та своег мужа некије дома чекати.

До погубшег чоека нема Црногорац, никакве тугалности, већ ће код њѣга екавати. Мртве, кои у бою пољину носе Црногорци дома па га сараню код цркве. Одсвјену Туреку главу меће Црногорац у торбицу па е носи е собом, или е натакне на шилак, па е преко рамена носи. За главе примаю Црногорци од своег господара дарове.

Од 1715 год. могла су се видити, али врло рјетко воена отличја Мегачке республице, а од 1715, па у напред само руска. И е позивом и без позива, они, кои су одвајали на меџдану за обрану

свое доможине, добили су од Русеје медаљ и крсте. —

У бою што уљичка Црногорац е мртвог Турчина, то е њгово. Ако ли е што уљичано у не-приватељског вође, као: лисн нож, мале пушке, сабљ или цеведрар, то они поклоне из договора своему господару, а он њима дае друго уздрѣ. Турске барике негда окрену у свое: мѣсто подумѣсеца и руке ставе крст, па се њиме служе, а неке путе подеру на обийке.

Догађа се често, да по двојица добу еданак на Турчина, те се и они око њѣга покولو; или, ако се погоде, подјели ће све на пола. Догађало се и то, да се никак око тога и гаћа (чакшире) пого-дити немогу, већ разсејену на двое, па носи сваки по јдну страну корета и по ногавицу од гаћа.

Кад се погоми Турска войска и окрену плећа, а Црногорци се умешаю голим ножевица, многи се Турци еписеваю тим, што се издаю да су рипћани. Турци ћераю и рипћане противу Црногораца у бой, па заробљивог рипћанина неће Црногорац постви, ер зна да е сигок Турака пошпао. Кад види Турчин (обично ранѣни) Црногорца е голим ножем и да оће да му главу посече, викну ће: „Не, за Бога, брате! я сам рипћанин!“ Црногорац неће да му одма вѣрне, већ му виче: „Прекрсти се, да знам да си рипћанин.“ Турчин склони три прета па се лепо прекрсти. Турчин е морга још дома учити се

крести, да кад му до неволь добе, да му буде у помоћи.

Ако ли бива поклич на бой, онда се гледа, да се што пре саберу на оно мѣсто, ће се бой запорену. Они се другѣ несазиваю већ пушкол. Црногорац опаги пушке, па повиче колико му грло дае: „Ко е виче, ко е Црногорац, устайте за Бога, ударите Турци на наше.“ Други на другоме мѣсту, док ову поклич чуе, одма и он наги из пушке и сазива люде на бой.

Ништа брже и лакше несазива Црногорце на бой као пушчани глас и позив. Ту се ни едан не-спрема на друго, нити са кретанѣм отеже, већ онај час, ако му се нашло готова леба, тури у торбицу, па трчи кликујући. Чобани код оваца, работник у багшини и како се коп нашао, оставяи сваки свой посао, а ита да што пре стигне у бой. Кад е мада яка (ената) од Црногораца, онда се био иза за-сѣда, а кличу и мртве, коп су пре двадесет година умрли: „Ха ће си ми Милѣу Груичићу! Ха ко е Црногорац! и т. д. Турци незнаюћи, колико их е у засѣди, побое се едне вике да е ту сила Црногораца, те обрну плећи, а мали брой Црногораца изкочн, па се натисне за њима и учине чуда.

Неки Зеко Богданов Кривокатић, кон е 1847 год. погинуо, био е врени јонак, добар четник и поствло е 27 глава. У бою не могао бити ваљ-стн, он би се затрчао е голим ножем у руди, па

би трчао у сав мах за Турцима, екоћо живоме Турчину на рамена и одрубио му главу, па би се опет повратио задово у свою дружину.

Кад су Црногорци на окупу у околу, збило шаге сватовике. Тако неки протопол Рако, кад е Махмут наша ударіо први пут на Врда, говорио улаку Махмут пашину, кои е био послат до владике: (име му е било Лака) „О Лака, Лака, О!“ одзива се Лака: „Што рече, што!“ „Поздрави се Махмут пашин! шта ће оволико любви, да данас гине, већ ето Махмут паша има стотину оца, а владика стотину понова, пак нек ови подјеле мегдан, а остаде войске неке есире, па кои придобіе, просто да му е!“ Сви су црногорски попови добри убоиници и врени юнаци. Јоко Степов, синовац владике Петра I. Кад су ратовали Црногорци са Французима и учинили око у вратарској долини стдѣи у вече е главарица, дозвати малу боцицу е ракіом, коју е владика за себе чувао, те почне наздављати, (од шаге) наздављноћи намакне му се боцица и пође сва у комаде. Сада Јока прође шага, ер несміе чекати владичу, те замоли главаре, да га пошлю на стражу. Главари познаноћи Јока, реку да стди е миром, ер ће учинит е нима какаву брчку. Јоко неше никак већ пође на стражу. Јоко е био владет Црногорац.

Око једног сата по поноћи, опали Јоко пушку, а покликне Црногорце: „Ко е витез, ко е Црногорац!“

утече Вранице!“ Ојма се сва войска покрене, али главари ћуте, знаоћи да е Јоко на стражи. Јоко и по други и по трећи пут покликне. Главари видѣи, да не шаде, устану и они, кад тамо, али се Француз покренуо; наиђу на празан око и пуње лонце меса уз горећи огань. Црногорци несу феги ести, већ се улут крену за Французима. И у овом и у многим другим бојима догађаго се да Црногорци угрививши плаен, повраћа се дома, немислећи на злоде воене.

По свршетку главног боја, иду Црногорци са своим господаром у цркву и благодарје Богу, што им е срда учіо и што им е дао силу, да су непријатеља связали. — *обичај народ и црква*

У рату највећа е невоља Црногорцима за прах. Они су заточени са своју страну, а старија повѣстница покаже, да су скоро са своју страну имали непријатељ и забранљивали сигом да не добію пребане. Неке су путе плаћали тесту фишека по цекин.

Неки су Црногорци од люте невољѣ правили сами прах: од бубрета су добијали сагитру, по мало сумпора куповали, а дѣковину горели и правили угаљ, па су све тукли у ступи. За овај прах казано да е био добар и да се е нлим могло бољѣ убити, но е другим, само што јко мрчи пушку. Мѣсто олова употрѣбљивали су зрно куккуруза, комаде гвојда, па и ситно обло каменѣ.

Кад виде Црногорци да е велика сила у не-

притегла и да се немогу с њиме мѣрити, онда они
Договоре се, па изпред зоре юрише на око турски,
а Турци од велике вике людске и од изненадности
ушлаше се, незнајући колики е брой Црногораца,
бѣже куда кои пріе може. — У оваквим долафима
често се налазе и жене и дѣца у послу. Кад су
Црногорци побили Турецкиѣ везира войску на Чеву
и бѣца су сѣкла турске главе. Биваго е прилика,
бе су се и жене показале достојне Црногорке. Тако
и 1795 год. показала е една юнаштво, кад су Ниг-
шиќи Турци ударили на Морачу, те се пѣва и у
пѣсми:

И на Ратно воду ударіо
И добра е роба уграбіо,
Вѣрну любу Араговихъ Томаша:
Оте јой из наручја сина,
Баціо га у воду Морачу,
Морача га вода одніега;
Цинју дана Томашево Плана:
„А бѣ си ми Араговихъ Томашу!
Бѣ е твој свіетла латинка,
Што те дичи по Морачи Горњой
И знаду те кпћени юнаци!
Мене млада заробинше Турци,
Ухвати ме Париповихъ Зучко,
Оге мени сима из наручја
И баџи га у воду Морачу,
Морача га вода одніега

Вдану млада увіеги Майку.“
А то Томаш и гледа и садша
Пред очима пушкѣ заратіо,
А латинку Богом сеестриміо:
„Немой мене ватром преварити,
А за очи те ни моглити нећу;“
Па на Зучка нишан ухватио,
А латинки даде ватру живу,
Те погоди Париповихъ Зучка,
Живо му е срце изгоріо:
Наде Зучко у зелену траву,
Зучко наде, а Плана припаде,
Те му скиде свіетло оружје;
А Други се Турчин загоніо,
Да уграби Париповихъ Зучка;
Дочека га Томашева Плана,
Малом пушком Париповихъ Зучка,
Те Турчина добро погодила
Но сред пуца, бѣ му срце куца,
Наде Турчин у зелену траву;
Гад, остали навашше Турци,
А побѣже Томашева Плана
И у Ратно воду загазила,
Прешла воду здраво и весело
И унесе свіетло оружје.“
и т. д.
У бой иде Црногорац са тврдом вѣром у Бога.
И кад паги пушкѣ на непријатеља призива Бога и
7*

Богородицу у помоћ. Они држе, да кад са правом
врвом у Бога иде у бой, да мора бити нѣгова рука.
Тако они пѣваю и у онакчим пѣсмама:

Турци вичу Муя и Адию,

Црногорци блажену Марию;

Бе допире блажена Марія

Непомога Муіо ни Ади.

За Црногорце ніе дуг бой, нити оће много да
четаю, кад ће се запофести бой, већ одма удараю.
Сва е рана Црногорцу у торбици, а џебана у џе-
сама и за капицом. Фишци су Црногорцу најмилији
и код њих има, онда му е срце весело.

ЧЕТА И ЧЕТОВАНЪ.

26.

Чета е неки брой људи, кои се спреми са вой-
ничком потребом, па иде гором и планином, доклен
стигне у оно мѣсто, ђе е намислила. Чета може
бити од 20—500 људи. Чету предводи капауз, кои
познае путе и богазе, куда ће најсигурније проћи.
У чету се узимљу најотресенији момци, кои су у
свему и валани и брзи, и кои може стити и утећи
и на себи дочекати Турчина, и замјениги у невољи
друга. У чету неиду само сиромаси, већ и од први
кућа људи.

Неиде Црногорац у чету, што нема ниђе ништа
и што га невоља нагони, већ иде да покаже онаш-
тво, да освети оно свое. Чета и четници поносе
се, ако на пушку што добию од непријатељи. Кад се
чета саставила, онда се одабере по 10—20 друга,
те уходе ђе ће више мада наћи. Кад су уходили
и виђеги све како е и што е, врћу се и каку
остадој дружини, па се сви заедно крену. Чета
путеу понајвише ноћу и кроз гушће адуге. Друга
е згодна за путованъ по дану, или, кад чета сву
ноћ путуе, онда даню у адути слава, али вагда стои
стража, да им не би Турци одкуд запади. Кад се
примакне чета к тору или обору ђе е стока, нај-
прие ће повезати чобане при дрвету, па ускоче по
неколицина у тор и изаве сву стоку, па поћераю.
Кад е чета са стоком умякла, онда се начну чо-
бани кликовати на поклич. Турци се одма сви из
оног мѣста покрену, наоружжани и на коньма па
потрче за четом, не били маг отеги. Чета измиче,
кодиго брже може. Турска е поточ и пѣшке и на
коньма, а осим тога воде и псе, ер и пси могу
им од велике помоћи бити. Кад стигне поточ чету,
чета се устави, а одвои се неколико друга, те ће-
раю стоку. Чета дочека турску поточ огњем из пу-
шка. Чета се когљ еднано, док види, да е стока
поизмагла, па онда остави бой, а креће се за ма-
лом, а док е овај пристигла, опет се уставља и бие

се на ново. Овако се чета когѣ еднako, док уђе у границу црногорску, а ту се бој претига.

Ако кои од четника погине или се рани, неће га дружина ништо оставити, да му Турци носеку главу, већ га носе назмѣнице, док неучеу у своју постојбину, па ће га онда закопати. Срамота је за чету, ако од ове погине више но Турака. Мча чета ћера вчи плѣн. Обично Турци имаду за чобане рићане, али ове неће постѣћи Црногорци, али ако нагазе на Турчина, томе опростити неће. Четованѣ и плѣн не ништа друго до узаймност. Турци су имали ваада тај обичај и ту ћуд, да сигом отимаю од своег суѣда што могу. Нећера сиромаштина гола Црногорца у четованѣ и у плѣчу, већ га ћера и штета и овета. Не се едном догађадо, да су Турци е четом узимали плѣнове у Црногораца. Чете турске узимале су малядним Црногорцима, наглим невольне домове и сѣкли изреда челад.

Овакова зла подстицага су горштаци на освету, и они су се светили и достојно и јоначки. Кољико им тоб узму кад Турци, тдико ће им они отети у два пута више. Неразбира много Црногорац, да мора баш онога тражити Турчина и нѣму се само осветити, кои му е мал самю, већ каже: „Све исто: Турчин, Турчин, или узео у Муѣ или Аѣе, све ти е едан ђаво, све ти едно пине, ни едан нити други немисли ти о добру, већ сваки и нејетни жгѣ.“

Црногорац држи да е срамота украсити, али отети држи, да е то јонаштво, ер се на сабљу или на пушку доби. У време мира несме се четовати нити плѣкати, већ само кад су у рат с Турцима. Црногорцу нигда и нико ништа не могао попети без великог своег чуда. Ако му што ко понесе, то ће са четом да освети. Чета може остати у Турској по 3—6 неђеза. Ова огадни, па се затони, те по мало утраби стокѣ, од кое когѣ па пече и еде. Чета путуе гором и планином, налице се по изадеко од села. Ако е лѣтна суша, онда е на мучу без воде, зато траже каменце или снѣжнице, да се нашо, аколи то немогу наћи, онда ваде фишеке из ћеса, загриваю их и тѣм убађаваю жѣш. Неводи и патња научила е Црногорца да позна, да у праху има салитре, коя убађава жѣш.

Највећи су четници Ускоци Морачки, кои су се (1795 год.) населили у планине морачке наспрам Дробњака. Ускоци су они сви рођени Ерцеговци. Њима су Турци све нѣово одузели, па су нашилзгодно мѣсто, од куда се могу светити своим крвницима. Ови четую непрестано кроз Турску и доћерую плѣнове и оће да намирѣ оно, што су им Турци отели на силу.

Црногорци су вааде радо примали ускоке и врата слободног прибѣга црногорског, била су отворена сваког ускоку, кои од неволѣ тражи крова и заклона. Ускочке чете, држе Турке у шкрипцу, те

нескјо раи чинити зла, кои су се научили. Ускоци су најважнији људи, ускоци су јонаци, они ништа више немигне, већ како ће се осветити своим крвницима, с кои су морали оставити свог огњишта.

У старо време били су Озринићи најизврствнији четници. Ово им е по трагу. И у данашњѣ време први су они у томе. Бѣда е њихова чета, угробила лѣн, али их се и ранило доста. Кад е чета умакла у планину, замре едан друг, те га као мртвог саране. Неимајући чим закопати га у земљу, потрпаю га лишћем и травама на пољу своим путем. Уму му све оружјѣ и понесу са собом. Кад добу дома и кажу својти убиенот и предаду оружјѣ, како е ранил яко, како су га носили, како е умро и најпослѣт како су га закопали у Јоли планини, ови ударе у плач и једек, опшиаю перчине и ожале га као мртвога. Послѣ неколико дана, почем се онаи осветио и дошао к себи, извуче се испод мишића и грана, а пасом увекѣ рану и добе дома.

Милић Гручин, Озринић, био е четник страшан, био е јонак, да му е требало нара тражити. У бою, нигда не био окретати леђа пушци и олову, већ вазда прса. Милић е био ушао у године, али га неки људи по мрзиду макше на душу, те га убише на Петинѣ (1851 год). Владика Петар II. кои е у то време био у Итали, жалио е яко Милића и не га могао прежалити.

Чета е била најглавнији обрана Црне Горе и околним хришћанима. Чета е била страшило Турско. Кад се смѣрало на вче узнемиривањѣ и сметно непрителе, онда су се састављале чете. Чете немају скачу на отворени мегдан, већ понајвише држе засѣде и еднako се крију по агутама. Већа сила войске не смѣла юрнати ни на маню чету, ер не мога знати колика е сила и снага чете.

Често се чета у едной планини раздѣли на десет страна, па би рекао, да е сва планина ожигла убойним јонацима. Чета меће из пушана и кликуе едан другог. Ако ли нагрне войска на едан край, одма се по познatom гласу и авазу прикупљаю па у час положе непрителекъу силу. Ако ли е чета обколѣна войском она чека док мркане, па юриши ноћу и то пред зору, кад највиши сан занесе љоде, те почини чуда од войске. Войска забунѣна снегом, забунѣна страшном вигом голие јонака, нема кад ни да спопада оружјѣ, већ само бѣжи голом душом.

Тако е погинуо гласовити Турчин и јонак Ченгић Смаил Ага, на коет су се задуду войске дивале, нити му е никаква сила могла доћи главе, али е чета ласно и часком оборила крвоцию и синогога јонака.

Чети е тешко у траг ући, ер се данас види яка, скотра е нема није, а ондан се опет у сили

показуе. Чета нигда нестои на едном мѣсту нити удара едниѣм путем. Чета има свой начин, како се како промече и траг замаче. За чету су најболѣи они люди, којма е живот омрачно, кои немаю ништа више овог свѣта жалити, кои некаже на начеком мекдану погинути, али оно свршити, што им срце жуади.

Потоц. Црногорска поточ креће се да одауме мал, кад Турска чета поћера плен. Ако стигне ова поточ чету, онда ће отети плен; ако ли немогу да стигну онда се поврћу, па онсме, коем е плен узет, покажу га Црногорци, неко овдом, неко вгнѣтом неко козом и т. д. Ако ли поврати поточ плен, онда ће онај, чин е стога, дати да бира поточ најболѣи овнове да заколю и да се почасте.

27.

В Ъ Р А

Ово е најцѣленигѣи врлина душевна, кою и сами Црногорци највише почитују. Вѣра е Црногорцу прва свѣтина, загол поштени и истине, огледадо чистог морала людског и највећи аманет на земљи. У вѣри почитују они Бога, па е и зову *Божа вѣра*. На овой се оснивада највећа стганост њыова, овом су се огледади пред свѣтом као врени народ, као витезови, као прави юнаци и поштеног

каактера люди. Душевна ова врлина управ е на-стадна и ову су они примали од свои стари; ову су они чували и у срцу носили, до самог новѣг времена, до мѣабег данашнѣг нараштаја. Док е вѣра била у правом животу, у истини и свѣтињи, догден су Црногорци били у својој невиној чистоти, е чим би морали предначити осталим народима. Нислига, ни прѣтња, нити превлашћенѣ, нити мѣавѣо благо овога свѣта, нити сама смрт, не могла су-стѣннуги доброг и врсног Црногорца, да обречено незаврши, као што е то могла едина вѣра. Кад зада вѣру, држи Црногорац, да е по срѣди те рѣчи сам Бог. Погазити вѣру и учинити коме што на вѣру, држало се за први и највећи грѣх на земљи, од коег се грешник нигда избавити неможе. Ова е вѣра, вѣра истине, вѣра мира, вѣра слободе люд-ске и огледадо чистоте душевне.

И у рату, и у заѣвници и у овети и крв-нитву, свуд е вѣра била загол благодетног мира, чувар живота людскѣ. Ако Црногорац зада вѣру, онда е чоек сигуран за свашту и за сваку работу. Међу братством и племенима била е вѣра англсом мира, и многа е за она еустезада, што најгча сила людска не би кадра била учинити, колико е сама вѣра чинила. Црногорци ватаю вѣру између себе. Кад се догоди каква међусобна заѣвница, или се братственици међу собом загреве, то они ватаю вѣру до уреченог днева или рока, да едан другом

ништа учинити неће. Преко овако уважене вјере, неће се нигда ни едан усудити, да што преко вјере учини. Кад изгече рок учиниће вјере, онда, или се мире, или на ново ватао вјру до другога рока. Ова вјера людске врлине, вриједи за сваког брата Црногораца, за сваког брата Христанина, па и за сваког иновјерника и иноплеменика па и за самог Турчина.

Ако се ће гођ у путу или ма ће било, турци Црногорац или са странцем, или непријатељм своје домовине или са истем своим крвником, а незнајући по чисто ни ко е ни шта е, али се бой, да га овај неубје, одма наређује оружјѣ, да га убије, прие но што ће овај нѣта убити. Наиприје га пита, ко е и оклен е. Ако овај ништа неодовори, онда зна, да му о глави ради и оће га убити. Ако ли непознати зашште вјру у Црногораца, па га ушпта: „Гли вјра, да се састанемо?“ А он му одговори: „Вјра ти е, не бой се ништа,“ онда овај пристуна и нѣму, називајући му: „Пожета Бог!“ а овај му одговара: „Добра ти срећа.“ Тад се поразговоре, па ако им е пут едан, онда путую и другою заедно, нити се едан другога ништа бой, већ путую као браћа и погинуће едан за другога.

Турци су закљети и вјчити и непомирими непријатељи Црногораца; али зато е и Турчин ешуран, кад му Црногорац зада вјру. Сукоби се ће гођ Црногорац и Турчин, одма (дагь но на пуш-

комет) натежу обоица оружјѣ, да се убию. Црногорац непознае Турчина, ко е и што е, па га онај са нагнугтом пушком у руди пита: „Гли вјра, Црногорче, да се састанемо?“ а овај му одговори: „Вјра ти е, небой се ништа.“ Кад се састану, чешке се дотађаго, да Црногорац позна Турчина, да му е крвник, кои му е убию она или брата, или стрица, или својту или братственика; али му неће ништа учинити, ер му е задоо вјру; само ће му рећи: „Иао ми е, што сам ти задоо Бојку вјру, ере ти немогу ништа на вјру учинити, али, ако се опет ће тучисмо, вјре ти нема, а сад айде е Богом!“

Углаву пограничног мира зову Црногорци *едра*, па кажу: „Уватили смо вјру е Турцима за мјсец, два или три дана.“ Една и другога страна пази добро, да се што преко вјре неучини. Ако ли се што преко вјре учини, онда кажу: „Преметнули су вјру; убили су нам чоeka на вјру; замили су ни плѣн на вјру“ и т. д. Кад се преметне вјра, онда су обе стране у рат. Али се и на ово преметанѣ вјре нико пази.

Док се што преко вјре учинило, увриѣбена или оштебена страна шилѣ кнѣпге углавницима вјре и тракти, да се преко вјре учиниће зло или наплати или умири. Ако не договорно зго, онда иду те се онег састаю, па кметую, колико да се плати и како да се умири. Ако е одузет какав плѣн, онда гла-

вари наређују, да се повратити; ако ли е ко погинуо, онда се кметуе, да се плати мртва глава.

Кад оће да ватају вѣру, онда се одбере неколико главара од едне и од друге стране, те углаве, бе ће се састати и вѣру уватити. Састанак овај бива обично на граници; ако ли Турци немиоу близу црногорске границе доћи, онда их зову ближе у њихову границу; а Црногорци им реку: „Ми ћемо поћи, али ће дођемо на станак, онђе да нам е граница.“

Они, кои долазе (Доцине) називаю: „Пожага Бог!“ а они одговараю: „Добра ви срећа!“ Ту се питаю за здрављѣ, па пољдаю. Ако имаду међу собом каквије измиривани, дугова или рана или мртвије глава, онда најпріе све ово кметују и измире, па ватају вѣру. Ако е што на рат понешено, онда се непозраћа ништа, али што е на вѣру понешено, то се мора све повратити, ер иначе нити има вѣре нити умира.

Обично ватају вѣру од Бурђева до Митрова, а од Митрова до Бурђева дне. Кад истече рок вѣре, онда се опет састану и углаве други рок вѣре. Ако ли се немогу погодити, да увате вѣру, онда главари реку: „Кад неможемо ништа на њене учинити, а оно: на вѣру дошли, ја вѣру пошлѣ, па да се намируемо како жѣламо и како можемо.“

— Вѣру мира невата сва Црна Гора од едном, већ

скоро свако племе за себе; зато се и догађа: да едни ватају вѣру мира, а други оглашују рат.

Догодио се, да су Турци Колашински 1843. год. преметнули вѣру са Морачанима. Пиоци, Турци Колашински убио на вѣру рођака сердара Мигете Меденице из Мораче. Мигета е тракио, да се истем начином освети Пиоцима.

Договори се сердар Мигета и капетан Митар, да позову крвнике Пиоке на станак, да ватају вѣру. Пиока е било девет брата. Они сви добу и још више другіе повеаду Турака. Митар и Мигета побу са својом дружином, но се договоре, да Митар иде на станак, а Мигета да увати засѣду у некој лагун. Од Митрове дружине неколико друга стане назине рочишта. Митар прикричи дружини, да не меће ни едав на Турце, прие но што он обори еднот Пиока.

Примичући се едни другіема дружали су на рукама налегнуће пушке. Кад су се примакли и са етали, упитаю се за здрављѣ. Митар е мислио да превари Пиока, па е понио е собом вѣвуга у њдрима, да дарива Турчина. Митар начне вадити војке из њдара, па све вадѣћи едну по едну преки очи Турчину, а говори му: „Ево ти е ово послала мѣ мати, да понесеш твојој матери.“ Он преки очима Пиока, а Пиок њѣга, кои ће коел преварити. Док од едном нуће пушка из дружине, просуше се вѣвуге, нема ко да их купи, већ се доватилише оружја и начну

викати и едан и друти: „шта би, шта?!“ Утеку сви Пиоци и сви Турци, али у бѣжаню нагазе на Мигету сурдара, кои им повиче: „Не овамо Пиоци и Турци! Мигета е овѣле!“ па онади из пушке, а за њим остада Дружина, те почине 6 Пиока.

Зато е остада прича, а и истина е сушта, да Морчани и Колашинци кад иду на станак, да ватаю вѣру мира, примичући се едни другіема држе на обе руке нагегнуते велѣ пушке; а кад се врѣса углаве или уваѣне вѣре, неокрећу едан другом леѣа, већ иду натрашке, држећи еднаног нагегнуते пушке на рукама, док незамакну едни и друти. Иначе послѣ уваѣне вѣре обично чине обе стране шемлак, мећући едни и друти из пушка, и вичући: „С Богом!“

О С В Е Т А

28.

Освета е нешто робено с чоекм. Она изгиче по уврједи душе и срца. Црногорац каже, да е „Ради умрјети но ерамотно живѣти“. Како му ко што учини, рад е да му онако и врне. Свјест душевна не у њму развјена, да разбере послѣдице овете и крвног беда, већ оне да задовољи својој кичелѣности, па тѣм мисли да е учинио конаптво и неко дѣло людско.

Освету су кроз скоро пет вѣкова подрањивали Турци. Они су починили светити свое погибе, али и та овета не би могла узети мах, да они неису убице под свой кров и свою обрану примали и люде не само наговарали, већ управо нагонили, да се на својој браћи евете. Убие Црногорац Црногора или из мрзида, или неотично, одама бѣжи у Туреку, бѣга Турци приме, али му одама преддоже погодобу: да мора посѣћи Црногора, а, пріе но што донесе главу црногорску, нити оне да га са свјем примити оне неку вѣру у њму да имаю. Овай ускок, Црногорац, нема више поврагипшта у свој завичай, па да би могао имати и крова и ужитка у Турској, мора сигом ићи, дугѣ времена четовати, док уграби главу своег брата Црногора.

Ово зло и отров людски уседіо се біо у нерѣдне люде, да су јако помилдали, да се најлакше може светити својему мрзноме. Има их, кои су усканали да се под обраном Турском могу светити. Прости и без душевног развитка народ стои као вилта младика, дае се окретати на сваку страну; може се окренути и на добро као и на зло. Само е греста извртати његову природну врдину и чинити непоправно зло людству.

Овета е страшно дѣло, она е грѣа но само убиство. Овета е намѣрено и смилдвно зло и грѣх. Кад оне да се свети, осветник зна кога ће убити и зашто ће га убити. Још е гора овета, коя

ослае у крви и коју будући нараштај извршије. Овета ова може се отечнути и за 20 година. Осветник прека крвника, иде на све стране, запада му на згодни мјеста, и жаријега; нити ради, нити глатко спава, већ едначо се дови како ће се осветити. Мира и почивага нема док сврши зло и крвно дјло. Осветник купи чету, па иде на оне крае куда ће крвник проћи, да га дочека и убије.

Осветник најпріе ће, да се освети на крвнику, ако ли неможе нѣга, онда нѣговог најближнѣга и најбољѣга, брата или братучеда. Овета се законом забраное Црногорцу, али у дружевом животу, сдобна му е и похваље га, ако га освети.

Тражи се лека освети, тражи се од стране крвника, да се умири. Умир бива онако, као што ће се казати у *умиру* овете. И овета има неке законе мјре: ако се склони умирник или увриѣени да ће се мирити, онда неће више таби, али до рока умира мора му се укловати с пута.

Крвник, кои е дужан главу, па иде у оно село, бје убио човека, а каже, да иде код тог и код тог, неће га осветник ништо убити. Исто тако, кад се увати вѣра до времена новог уговора, опет га неће преко вѣре низашто убити.

Само што е жалостни обичај код Црногорца, да се управо мора светити, ер ако се не освети и непокае свое старе, нема приступа ни поштена међу осталим Црногорцима. *Онда му кажу, да е*

рѣа и да неваља ништа, кад не кадар своет осветити, већ му понесе крвник и образа и юнаштво. И жене су исто понешене за осветом, оће и оне да свое наговараю, да се свете.

Кад е Црногорац свршио освету, онда е он весео, онда му се чини, да се поново родіо, поноси се лайчин син као да е добио стотину мелдана.

Овета е укловенѣна од старіег времена и она се неда тако лако изтражити. Догађаю се често, да су скоро сва племена една е другим била у покољ, па не сміо Црногорац поћи из еднот села у друго. Не било снажне власти, кои би била у стѣно, прекнути ово зло, кое затире люде.

29.

УМИР ОВЕТЕ.

У колико е зла и разурна овета за люде, у толико су опет Црногорци сами пронашли начин, како да ово зло прекраћую. Прекраћивањ овог зла знаменито е код Црногораца. За умир постои у њи неки закон, по коем се они мире и прекидаю даљъ поседање загла.

Кад Црногорац убије Црногорца, онда су крвници. Крвник се крије, и осветник га тражи, да га убије. *Отац или син, брат или својта убиенот траже,*

Да се на крвнику овете. Крвник види ту невољу, па се наставља око свои притегли, да га умире са оветником. Ови притегли настављиво се око осветника, може га да се сгљони на умир, па кад виде код нѣга мечицу, онда морају, да му носе ддр.

Прве ютро носи дванаест жена, дванаест колевача и у њима дванаест бетића. Пред колевачка иде дванаест главара и кад добу кѹи умирника, стану на праг, али у кѹу неуглазе. Тад нађе уврѣфени, а главари вичу: "Прими дванаест кума, прими Бога и светога Јована и прими благо кое ошп!" Неки се нађе кичељив, те неће ни прво ни друго, већ чак треће ютро примити куме; а ови му морају за три ютра на праг од кѹе долазити и кумити га Богом и светѣм Јованом. Кад се прими и одпушти рѣч, да ће се мирити, рећи ће: "Пристаем, оѹу продам моѣг брата, да се смирим и да ми дате десет цекина за вѣру од мира, и оѹу, да мою крв суде 24 главара, кое я оѹу. Оѹу бират за мою крв, пушку, цеврдан (тога и тога) и оѹу паре стотину тридест и три цекина и по, и грош и по, и пару и по." Сад умирник пристуца те цекива едну колевачу. т. е. бетића у колевци. Остали нѣгови братственици и својга пристуцаю, те неливаю остаје еданаест колевача. Сви цекиваю гологлави.

Умирник обилѣжи двадест и четири главара, кое он оѹе, да му крв суде. — У молвнѣ дванаест главара, су дванаест колевача врѹу се у кѹу крвника.

Крвник одма лви свеу своем братству и свема притељника, да добу на договор, да га бране и помажу. Сви братственици, средници и притегли долазе у кѹу крвника и доносе помоћ, што ко може: неко брав меса, неко барѣло вина, неко цекни, неко пет, неко ракѹо, а неко мараму. Сви се огуше у кѹу крвника, па и она двадест и четири главара, што ће кметовати. Ту сви стое на уречени дан, кад се са умирником главию, да прими благо.

Одберу се двадест и четири главара на страну и оуде крв. Ако меѹу крвником и умирником има каквѣ рана (да е коп кога ранѹо, а не платѹо) или дугова, онда ова двадест и четири главара оуде и учине прави начин.

На уречени дан, крене се умирник из своѣг дома са 150 другога свои братственика и притегли и иде с њима кѹи крвника, да се мирн. Долазе му умирнику и вѣговой дружки излазе двадест и четири главара на сусрет. Главари иду гологлави без велиѣ пушача (а умирничка страна под оружѣм и под капицама.) Долазећи, назову полако: "Помата Бог!" а ови онет полако одговоре: "Добра ви ерѣа!" Затим главари тихим рѣчма проговоре: "Наша браћо! ево смо наредили, да вал све испунимо, ваш кумтум, што ве редити (што вал припада). Ту несмѣ нико ништа противно говорити, већ све тихо и мирно и са неким велим стѣдом. Ово све бива пред кумом код трнезе. *Трнеза умѣра* начини се за рана

иош истога дана од штица (дасака), а мѣсто сто-лица принесу по едан камен. Трпеза може бити дугачка по 50 сажани (хвати). Закољ се по 3—4 говедчета, по 20—30 бртва за пецива. Вино саспу у кацу, а ракију држе у мѣховима, те и ракију и вино пию боцама.

Кад су се сви окупили, онда повичу главари: „ђе е крвник!“ До сад е крвник стово единако скривен у кући. Јављивъ крвника мора преобразити срце людско. Ово е неко страшило, кое носи правн печат убице на себи. Крвник излази са обѣшеном пушком крвником о груду (ону несту пушку мора обѣсити о груду, с којом е чоєка убио,) и иде по-колѣничке. Главари гологлави, скронним гласом вичу у три пута, гледајоћи на умирника: „Прими куме Бога и светого Јована!“ Крвник иде поколѣничке са пушком крвником о груду, гледа у земљу а виче: „Прими куме Бога и светого Јована!“ Овако гмиче, док се примане близу умирника. Умирник приступа крвнику на целив. Крвник целива умирника у руку и у колѣно, а овај га привати и подигне, па га целива у образ, а скине му са града пушку крвнику, па е задрки или му е говрати. Крвник се са по-корношћу врће.

Сад главари реку домаћима: „Дайте четир куме!“ Четири су куме, четири кољевке су четири ђетића. Куме су наређене и стое готове, те олма на позив занесу прву пред умирника. На овој

кули стон уговорени десет цекина (за вѣру од мира). Умирник прими куму и целива, па метне му у нѣдра по едан цекин или талиер, а узме они десет цекина и метне у свол нѣдра. Умирник сад заповиѣда, кои ће од нѣговие братственика примити оне друге три куме. Братственици приступаю редом, те гологлави целиваю куме и сваки дарива по нешто. Ово се кумство називао и крштено.

Почем се ово свршило реку главари: „Ево сад свршисмо и ову!“ За овим иду двадест и четири побратимства и целива. Свака страна за себе бира свое главаре и свое миле, те излазе од сваке стране по едан, па се целиваю два и два, док су се нии четрдесет и осам изреѣали. Овим се свршию два-дест и четири побратимства.

Пошто су се свршила двадест и четири побратимства, свдаю сви за трпезу. Два најстарија главара, едан од стране умирника, а други од стране крвника, свду у чело трпезе. Донесу ракију, па пию, а неколико люди устану, те изсеку пецива и леб, па еду. Сад главар од стране умирникове виче: „Ви главари, кои ете судили, измирујте ми ову крв поздраво и подлунно.“ Олма скоче двадест и четири судника, изваде иза наса двадест и четири оружа, па га метну пред главара умирничког, те га упитаю: „Ели ти намирено?“ Он им одговара: „Сет намирено добро.“ На ово главари од стране

Крвника реку гавару умирника: „Држ ту намиру, сад ћемо прочитајет сетенцу.“

Издази поп или онај, кој е сетенцу писао, па чаги: „Ва име Риста (године и мјесеца) амин.“

„Како се ми екуписмо и сабрасмо и име Боже међу нама призвасмо: Ми Двадест и четир гавара и гаварски синови, кој ејдосмо на обично мјесто*) и по куштуму земаљскоме ову сетенцу, у прву судисмо покойнега . . . и сетенцивсмо, стотину тридест и три цекина и по и едан грош и по и едан пару и по“ и т. д.

Иза сетенце изнесе вино, те га међу пред онем, кој блато прими, па сви екнуну кане, а страна решина гавара (кој су кметовали) говори гавару умирничком: „Сви ми двадест и четри гавара, молимо те, али ти неможемо заповедајат ни силоват, што ти не да твој добра воља, да му што даруеш.“ Ови се моге за крвника, па ће неки и вртнути по 20—30 цекина, а неки и свеко-лино. Ако се страна решина умирничке стране, еклонио, да што даруе, он ће оавонити неке задоге у вриједности од тридест цекина, па ће рећи: „Јво дарива тридест цекита.“ Страна крвничка захвали на овоме дару. Опет моге наестојници и служитељи трпезе, да се и њима што даруе. И на овие можду, дарова ће нешто.

*) Обично мјесто зове се зборно мјесто, је се обично сабрало и пресудују сваке работе своје и своје браће. Сад гавара или люди зову они з б о р.

Послѣ света сконгаста, коли о е опрошћено, колико ли да се намируе.

Сад позиваю Двадест и четри гавара Домаћина: „Дай одкулиј ти ово оружје!“ Домаћин изнесе, ако има, готову аспру; ако ли нема, онда изнесе задоге, кое удѣљноу добро, како ће крвнику лакше бити измирити. Опет питаю гавари, умирнике: „Бсте ли подмирени за цјелу крв?“ Умирнички старѣшина одговори: „Бсмо.“ На то гавари реку: „Б, дайте сетенцу, да прекинемо пару, како е подмирено!“

Са сетенцом издази крвник, држи сетенцу и ножике у руди. При сетенци е пришивена, висећа на црвеном свиленом концу турека сребрна пара. Пару прекида крвник и умирник. Умирник довати за по наре, а крвник по наре и сетенцу, те пре-ејече ножницама пару по поља, од кое половину носи умирник, а друга половина наре остане при сетенци, у рукама крвника, кое овај задржи и чува; ер да не би било оне по наре, могао би га онај опет дужити за крв.

Крвничка страна мора још даривати онима стотину и педесет друга од умирникове стране. Свакојему другу мора дати по мараму, или по цванцику. Са овим се онда завршуе мир. Сад се ангнуну сви, узме сваки своју пушку, захвале се и реку: „С Богом!“, па опале сви огань из пушака, а ови им мећаньм из пушака одговараю. — Умирник, пошто дође дома, ону исту вече дае својему братству

Десет цекина од умира, и то од они десет цекина, што е узео за вѣру од мира. — Поегъ за вазадъ, остае крвник покорним своем умирнику и зове га на свако кумство, кое му се Деси у дому.

СОЧБИНА.

Сочбина зову Црногорци онај дар или награду, коя се обећа чоекү да каже за кою работу. Сочбина се обећава за украдену или изгубљену ствар. Кад чоекү што нестане, па неможе да пронађе нити у траг уђе, онда разгласи у све село и племе, да дае толико сочбине, ко ће му казати куда се бега њгова работа. Украде се коме нож, пушка, коза, овца, или говече, или ма што, па по вриедности овог обећае сочбину. Сочбина не сме већа бити, но што украдена ствар вриеди.

Онај кои зна, како е украдено и ко е украо, нође к ономе, што сочбину обећава, па му разкаже све и прили одма нешто капаре од сочбине. Овај, што доказуе како е ствар украдена, зове се сок. Они се договоре, да се најпре дупежу јви, да е изишао сок и да се зна како е он по чисто украо и кога има за друга. И тај е уговор, да се сок немениуе, док се на суд невађе.

Оштефени призива дупежа и каже му на лице, како е по чисто работа њгова у њга и како има зато сока; пак ако ође, да се то без суда измири и да плати сочбину. Често се догађа, да се дупеж одма склони и повраћа крвдено или измируе, па е капицом у руци моли, да му одпушти од сочбине. Оштефени се поегъ договара са соком и овај га моли да што одпушти, најпоегъ и овај приетане, да се мирно изравнаю, да се незна ни дупеж ни сок, а оштефени да свою ствар добије.

Ако ли се дупеж брани и одрече, да е он украо онда иду сви на суд. Оштефени води е соком осим сока по још коег свѣдока, да заклони сока и на суду. Кад су дошли на суд, оштефени тужи дупежа, прича све, како е украо, куда е по-нио, ђе е оставио, код кога е нођио, ђе е продао или изио.

Дупеж се брани како може, па ће најпоегъ суд упитати оштефеног: „А имаш ли ти сока, кои зна по чисто, како е биго?“ Оштефени одговара да има. Суд и сам не рад да сок изази, па свѣтуе дупежу, да каже без сока. Ако се дупеж још брани, онда ће суд рећи: „Гли ту сок? е, дай те га на срједу!“

До овог часа нико не знавао кои е сок, а сад изази са стидом, па наче поганко разказивати, како е дупеж украо, ђе се одмарао, ђе е за-нођио, е ким се састава и уођди га тако, да све

зна, као да му е друг био. Кад е суд саслушао све разлоге и да е онај почието дупек, онда ће му рећи: „Вада, већ немаш кућ, сазнао ти е све твоје работе, него сад плаћай сочиницу, а плати ономе оно што си украо, то ест одсудѣнину, а плати и глобу.“

Ако ли е одма пред судом признао, онда ће рећи: „Крив сам, па ето суд, па шта за право плаће, да платим.“ (Сок е код Црногораца срамотан човек, а то зато, што за корист сочи или издае човека, па мисле да такав човек може за корист и сваку работу издати. Кад се двојица што тайно разговарају, па едан прокаже, онда каже: „Просоучио ме, црн му образ био.“ Нерадо се меће Црногорац за сока и често се догађа, да ће он сочиници, али кад плаће пред суда или пред люде, оће да се одрече, да е он сок и да што о тој работи зна.

Ако се што украле од дупежа од туђи поданика, онда се омет тражи сочиницом, пак кад плаће сок и докаже дупежа и нѣгова бега, онда власт пише оној власти, да се поврати, ер се зна, да е тај дупек ту ствар украо.

КАЗНИ (КАСТИЦУ).

Много су Црногорци држали на свой образ, на свое поштентъ, па зато код њи нѣ било ни трага о *шћесной казни*. Нигда га нико нѣ сміо ни ударити, а још манъ избити; ако би га ко ударіо, њиов из договора обштега учинѣни закон допущао му е, да га може на мѣсту убити; а да ни суду ни ником зато недрговара.

Много су Црногорци полагали на свой образ и на свое поштентъ. Рајин е био и умрѣети но под срамотом живѣти. И у овом се они огледају као изврстни народ племенитѣл осѣћани душевнол.

Црногорци су имали само три начина казни: *Глоба*, *сжрт* и *замовор* (тавница). За сваку маню или већу сагрѣху, плаћао е Црногорац глобу. Глобу плати он у новцу, или са живіем (стоком), ако тога нема, онда оружјем, ако и овог нема, онда баштином (земљом), ако ништа нема, онда иде у тавницу. За сваку сагрѣху, кои дође на суд, мора да плати и глобу и осудѣницу. Осудѣнина е плаћанѣ општеноме, т. е. тужигелом, а глоба е, што узимаю судіе, кое су еметоваге. За покрађу е одрѣвѣна осудѣнина и глоба. Осудѣнина наноси онолично, пет пута, колико крадена ствар вриједи, а глоба десет пута толико.

Прногорац се немоги на ову глобу, већ одама пристае на оно, што суд осуди, па каже: „я ћу платит, што суд за право нађе и што сам крив, да одговорим по разлогу“. До 1831 год. нису црногорски главари, нити судје, имале никакве плате, до оно, што добио од глобе. За веће сагрјехе и веће глобе, судјо е врховни суд на Цетинџ, па е половина глобе припадага господару земљ, а друга половина кметовавшим судјама.

Тавница, у којо су затворали кривце, била е само една и то на Цетинџ. У сву Црну Гору не више ниђе било тавнице. И ова е една једна и невољна: мрачна, влажна, без одрина и без сваке потребе, коя се оће за люде.

Смртна казн бива само за убице. Кад убицу увате, вежу му руке напопако, метну га у тавницу, па му се одама суди.

Све братство зна, да ће се погубити, зато се и оно нађе на Цетинџ. Ако е крвник ваљет, а од прие у злочинству не био ујоником, нити већи загрјеха имао, онда се сам суд стара, како ће му се лакше помоћи, па и осуђуе, да подмири мртву главу. Исто тако суд наставља око оштећеног, да и он попусти и да прими крварину. С великом муком пристае Прногорац, да прими крварину, већ оће да иде глава за главу. Осуђеног на смрт убио из пушака.

Владика Петар II. не допуштао, да његови периници убию грешника, већ исто његово братство, како ће одклонити сваку освету; ер Прногорац ако сазна ко га е убио, оће да се свети. Владика би разложио братственица крвника, ко-лико е сагрјеха учинио, па онда им оставља на вољу, или да се погуби, или да га одкупе. Ови, ако знаду, да се крвник повратити неће, онда реку: „Ми за њга до вјека плаћат нећемо, но нека гине, може му бити.“ Затим их пита: „Миче те ли га на душу?“ Одговоре: „Ми мичемо, а да штоћемо?“ „Е, добро, а ви узмите пушке, па идите, те га утупците“.

Осуђеном пошло свештеника, те га исповјди и причести, а за тим га изведу везани рука напопако, па га пуште да бџки, а ови онаге еданак из пушака и убио га. Ако ли га неубио, већ само ране, онда непритупцао, већ носе у дом и предаю га ебиму да га вида. Кад га извидя, пуште га дома, нити ће га више чим казнити.

Обичај овај подржавали су Црногорци зато, што држе, да не Богом суђено било, да гине, па да е и греота убити оног, коег Бог брани и не да да погине,

Жене су ослобођене од сваке казни, али само од смртне несу. За сваку сагрјеху женске одговара или докатици, или родитељи, па и плаћаю они глобу. Оће Црногорац својој жени, ако е увати у

кавом пчел греху, окинути нос, а има прилика, бже оће и да убије.

Суд осуђује Црногорку за самосилено убијство на смрт. Смртна е заш само под голмгу.

Окупи се много люди, па довати сваки по камен, те бацаю на ню доглед, док е оборе и затриао каменџм. Люди се несѣђаю у коем е времену извршилана та грозна казн, ер у новие вриеме не се догађада; али е чути и данас, кад коя жена учини сагрјеху, да речу: „Право би било поган ставити *код голмгу*.“

Вриѣдано е навести примѣр, како е Владика Петар Ц, по наговору неки люди, уложкио био, да уведе тѣлесну казн:

Мука е уводити тѣлесну казн код Црногорца. 1845 год. наговоре неки лакомигелени люди, кои се не освртаху на дух и обичај народа, да неког Бѣлицу из Лимњана, кои е по недовољной свѣдочби био притаао неке новце, даде батинати.

Бѣлица е имао струца, стара чоекга, а од порода не никог имао. Синовац е служкио струца у старости до смрти. По смрти остане нешто аспри, а овај као најближки узме аспре. Остала својта и близика потражи дједа судом. Бѣлица преда новце, да их суд поделе па по еднане бегове. Својта по-више, да ту мора бити више новаца, за кое Бѣлицу ставе у тавницу. Загуду се Бѣлица клео да нема више ништа. Наипослѣ се употреби начин

приглавани, да каже, те га обале на топ, али овај олет проговори: „Можете ме и убит, али ви немам што више казат.“ Ударе га неколико пута, али се ништа непомогу.

Сестра дѣн пуште га и из тавнице, а док дође кући, упрежа пона, кои е најкривљи био, те га убије, запали сам свою кућу и су свои два брата укочи у Турску. Све се његово заоставше прода за крв. При продаи землѣ понуди владика капетана Маркишу Пламенца, да он ту земљу купи. Маркиша пристае, да ће купити земљу, али под тим условом, да му се земља она више неповраћа крвину, „кои би се могао олет повратити.“ Владика му обећа и за да му вѣру, да му е нигда и нико више узети неће, само придода владика: „Боим се, Маркиша, да те они скоти бже не упрежао и убио.“ Маркиша одговори: „Небоим се, господару, никога, док ми ти деш вѣру да остае моя“, па извади две леденице иза паса и метне пред владичу: „Ево загоде, док измирим аспром.“

Непрође ни година дана, али Бѣлице уошше два Турчина и добѣже у Црну Гору у Глуви До. Саво Гаров дође са своим Глуводољцима на Цетинѣ и нане ничице пред владичу: „Аман, господару, опрости им животе, е су учинѣли юначки.“ Владика опрости Бѣлицама животе, па непакоји о чем живѣти, позове Маркишу, да им поврати земљу. Маркиши би жао, па рече: „Та неси ми,

Господару задао вѣру, да ми е нико и нигда узети неће?“ Владика му разложки ненадани догађај, те Маркиша поврати купљиву земљу.

Непрође ни по године, али браћа убиеног попа, траже да се овете и опазе их да су били у за-сѣди. Вълница дотрчи на Цетинѣ и покани се владика, кои нареди, да се оветници доведу на Цетинѣ, те их ту принуди да се подишу, како они Вълницу убити неће. У кућу погпошет попа била е удата сестра Маркишина. Маркишу е владика миловао колико најбогѣгъ Црногораца и кад га е ставио Владика за капетана, Перо (брат владичин) яко се противио. Сви се сенатори повуку за Пером, а сам к. Борђе остане са владиком, и тако Маркиша постане капетаном. Перо е тио своег притегља Ниска попа Јова ставити за капетана, ер е Нико исти брат зета Перовог. По овом е еднано мрзјо Перо Маркишу и домио му е врат, ће е гођ могао.

Септемвра мѣсеца 1846 год. побе владика у Беч, па пред полагаан рече Маркиши на само: „Слушай ме, Маркиша! я чуем да ти радилш, да Вълница погине и — Божя ти вѣра, ако од иче руке погине, ти ћеш твојом главом платити.“ Маркиша му одговори: „Проби ме се господару, кумим те живиѣм Богом! немогу я знати, шта ће ко радити, а још мањ што ко мисли.“

Владика побе у Беч, а Јунара 1847 год. погине Вълница, а кѣвници утеку у Туреку. Перо као

заступник владичин почне још жешће наертати на Маркишу и о глави му радити. Перо пошлѣ зановѣд Маркиши, да он запали кућу крвника. Маркиша рече дошавшим перинцима: „Ви идите и по заповѣди господина Пера запалите кућу, ер я ићи немогу, да палим онај кров под коим моя сестра живи.“ Перо плане још иче против Маркише и почне му о глави радити.

Марта мѣсеца бугне буна у Црници и к. Борђе побе и утиса народ. Док чуе Маркиша, да се владика повраћа из Беча и знаоѣи, што га по владичиним рјечма чека, побѣгне у Туреку. Црница се покрене за Маркишом; а Осман паша, везир свадарски, полагоми се на ову црногорску несагогу, те покрене войску да заузме Црницу. Маркишу прими наша врло лепо и обдари га богато. К. Борђе крени се опет у Црницу, надыгада бунтовника и разпуди туреку войску, ће добије рану од дубарденог зрна, те му смрви ножни пагац.

У то време дође и владика на Цетинѣ и одја позове к. Борђа да дође на Цетинѣ; али му овај одговори, да би пробигачиѣ било, да он још кое време пробави у Црници: едно поради задобивене ранне, а друго поради узбуњивог народа, кои се на све стране разбѣжјао, да употребѣи своју вѣштину да их поврати на свое долове. Владика остане при томе, да ранѣни к. Борђе дође на Цетинѣ, кои се крени и дође.

Док се к. Борђе крене из Принице, одма се почне народ бунити, а Осман паша привапати и Бодвиће и све Причане к себи. Осман паша смисли да на Бесцу више Вар, саргади кулу и намѣсти топове. Вадика претече у том Осман пашу, те Юли 1847 год. саргади кулу на Бесцу. У есен исте године убије Маркшшу едан Кривичан, турски поданик. Овог вадика лепо прими и богато обдари. Кривичанина гонилга е невинга крв, он се одбије од вадике, а пође у Скадар, ђе га Турци увате и обѣсе и тако е и преступник и ако доцкан поучио достојну и припадоку му награду.

Са овим на кратко изложеним примѣром жалости и немилги послѣдица, разбистрава се, како е тешко уводити нове обичае, кои загризаю поштени људско и да за Пригороца не багина, ер ђе га ова доберати данена ни образа ни поштениа, па ни конаштва. Рјетко е кои народ наћи, да е кроз толико вѣкова провео живот у слободи, да не знавао за тѣлесну казан. И ако е сиромаш, али толиаге занѣгово тјело несу могле ни у еднот дубрави порастити. Сви су Пригорци били свуда и вазада еднани, сви су се за образ и за поштени борили. И по томе се види да су они сви били владетелга, док не ни едан тјот трипти ерамоту казан. И овим би се имао понесити сваки Пригороцац и пѣихов господар, као са и едном владетелом, кои заузима мѣсто у племенитѣм ерцу људском.

РАСПУСТ.

(развод) или плаћени ерамоте.

И код Пригороца догађа се често, да младенци едано на друго оману. Има неки послѣ мѣсеца, послѣ два, а неки и наком двіе три године оману едано на друго. Догађа се да младница послѣ 15 дана остави нови дом, а бѣжи у нѣн род. Било од едне, било од друге етране, ова неслота пружа се на све братство и на сву својту едне и друге етране. С овог су се често Пригорци између себе крвили. Својта брани нѣну одиву, а братство свог братственика. Два племена, или два братства често су е овог улазила у покољ. С едне женске главе, падаго е често и доста мртвје глава. Озвете би узимаге мах, да нигда крај не би имале.

Код Пригороца е чудан обичај, што ђену још у колјевци едре, да што пріе етече прітелга. Ђенга немогу нигда знати, што е то вѣрени, док не порасу. Требаго би, да, кад порасту: онда да се и вѣре, кад се спознаду и зажеге се по природном освѣнано љубави. Али су Пригорци држали вазада жену као роба, па су мислили да и то може подниги. Добро е и женску држати под уздом, али тој се мора у природном освѣнано оставити неко-

лико вољъ, Док изабере оно, што јој срце жуџи.
 Кад се удаде, нека три оно, што е изаборага.

Има опет и Црногораца, кои оће да пробира,
 на тражи од обести распушта. Назад двѣста година
 маго су знали Црногорци за закону власт, зато
 су и чинили оно, што им е мигіе било. Рано вѣрентъ
 остадо е код њи уобичаено, тако, да се оно ни-
 како изтражкити не могло. Светопочивши Митрополит
 Петар I. мучіо се, да овај обичај изгледади, али му
 не могло поћи за руком. Чести поколь и крвие
 овете, кое су едне иза друге изтѣладе, еглонилеу
 смиреног Митрополита, да коим гођ начином умади
 зла у народу, те изда закон, по коем се допушта
Распушт.

Уобичаени распушт не бива само од мушке,
 већ и од женске стране. Не била само една при-
 лика, бѣ су родителѣи учили ћер, кад се уда, да
 добѣки дома у род, а да остави мужа. Улюдіне
 би било, кад тако лиезде са зетом, да бевойку на-
 уче, да се пріе вѣнчаниа и пріе брачне свезе или
 пред самим огтаром одрече.

Има опет и чудніе люди, кои су испросили
 бевойку у доброт чоека, па им овај пріед вѣнчани
 на лепе каже, да то покваре, ер бевойка не вољна
 поћи за мотка: небегинше бувентіо; али се овај
 неда ни осолити, већ виче: „Дай ми е кумим те
 Богом, па ако бѣ стат и три дни у кући.“ Овакви

послѣ десет дана у еданпшт невиде младу невѣсту
 у своему дому. Изв овог се иде на суд, па се
 траже поарчени трошкови, кое подмиру отац бев-
 войке.

Има опет мужева, кои наобразо омрзну на жену.
 Он иде на суд и тражи да се разлушти и суд га
 пита за разлог; а он, ако нема другога разлога, онда
 само виче: „нећу е нипошто, нећу е, ни дао Бог,
 нећу е, та се манит некрестіо, нећу е, та се непо-
 маліо; него вас кумим Богом третисме од ђавода.“
 Ако му ово непомага ништа, онда он неће е њом
 да спавв, мучи е, тони е и сваке иде е њом чини,
 и тони е долген, Док јој самой омрзне е њим жи-
 вѣти, па онда у потону пристае и она да се
 разставе. Господар землѣ прекида ове работе и
 рече: „Кад е тако, да едно за друго немарите, а
 оно нека муж жени плати срамоту, као што е свети
 Петар оеудіо.“ Ова срамота плаћа се са 50 талера.
 Ако е муж поддаро за распушт, онда он плаћа; ако
 ли е жена, онда плаћа њзин отац.

Послѣ овог простог распушта, муж се одма
 жени са другом, а невѣста се удае за другога.
 Ймену послѣ распушта, коѣ нити е више пристага
 међу бевойке, нити међу жене, зову е *пуштеница*.
 Црногорац е лакоѣ на пуштеницу и пріе бѣ увести
 пуштеницу но бевойку. Ово е нека кичељивост,
 којом оће да покаже, да е бољи од оног првог
 домаћина пуштенице.

Ако ли би се несагора и мржња међу мужем и женом догодила, почем су већ брце имали, онда иде са распуством теже, ер суд одбја распушет по разлогу томе, што имаю брцу и да су имали међубрсноу љубав. Онда пак, ако муж увати жену, да е показила брачну свезу, распушет се чини без одмака, али се срамота неглаба. У оваковјем згодама оће муж својой жени да окине нос, да остае за укљик свијету и да се познае по грдикау.

КЛЕТВЕ.

33.

Мучно се Црногорац куне. Од клетве и укљина бон се он као од живога огња. Чешће е ради Црногорац и штетовати но се клетити то крив, то прав; а лукаво се заклетити држи да е најнећећа срамота и греота. Клетва е код Црногорца највећа свата вѣрована.

Ништа Црногорац неможе до праве и истините исповјести довести, ништа га тако неможе покренути, да кријоћу тайну накаже, као што може едина клетва. Оно, што чоек рече и неда да е инако, онда се у нѣк ниште да се закуне, па ако се закуне, онда му Црногорац вѣруе.

И на суда рѣшава много клетва. Кад се двојица погоне, а неће едан другоме да попушти, онда од нѣи едан попуди сам на клетву, или сам суд одреди да се едан закуне. Кад су се погодили, кои ће се клетити, онда побу двојица од суда, те поведау оног, кои ће се клетити у цркву, занесу пред нѣга еванџелъ, икону и крст, па ће најпріе сви ово целивати, а по том даду клетнику крст у руке, па га едан заклинъ овако: „Тако ти овог животвораштег крста, кои претвара небо и земљу, ако ништа знаш за ову работу, за кою те куне ови чоек, обяви му ову работу, немой се заклет лукаво; а од суда ти неће бити потеге никакве, ни глобе; а ови, комоси учиніо ову работу, за кою те куне, неће ни он више узети, него разлогом што рече суд, немой се нипошто заклет лукаво, ако ништа знаш за ову работу: Тако ти, дагген, непогинуоу траг по трагу; тако ти, шљме непануло на догину, тако ти людска губа неуђыгла у кућу; тако ти непогинуоу роду у багтину; тако те непаџла живина; тако се не разгуба, тако те непаџла вукоедина, да се свака насилъна од тебе заклинъ, и тако ти роду непогинуо у багтину, роду у земљу, плод и людски и скотски!“ На то реку сви у три пута: „амин“ па целиваю крст, еванџелъ и икону.

Клетник до послѣднѣг амина држи крст у рукама. Ако би се нашао кои, да се криво или лукаво закуне, онда оног зову *кривоуклетник* и

Томе се више нигда и ништа неврне, нити му вади никаква клетва, нити добра реч, нити пред судом, нити пред осталим поштеним людем, само ће му рећи: „Шути кривоклетниче!“ Овај мора одма престати, па да има и најболји разлог, ер се нѣгова већ ни ушто и нијеко неприяма.

Има неки, кои ништу у клетница, да му се куне за девет јотара под њивотом или у цркви, а има их, кои за праведну работу сами се нуде, да се куну: „заклећу ти се у девет јотара на два-наест мушкіе глава у цркви и под њивот светог Петра.“

Кад се погоде сами међусе да се едан куне, онда даду клетнику само крет у руке, на он сам говори: „Тако ми овог животораштег крета и тако га се неорекао, и тако манит на нѣга нељубао и тако ме непомамо, тако ме непоразіо Бог и свети Јован и свети Василије, свети Петар и сви свецци Божии угодници, тако се паски не крстіо, тако ми траг по трагу непогинуо, тако се неразлуба, тако ми шљаме и сѣме непогинуло, тако ми баво душу непонио, тако ме гром из ведра неба неубіо, тако ме муња неопалила, тако се земли поданном непоранула ка и Садам (Содом) тако ме неубіо Бог, ако сам ништа о тој работи, за коју се кунем, сѣтан и како се право клео, онако ми Бог али пољота мене и мой дом.“ Други на то реку „амин!“

Ако ли Црногорац сумни, да се клетник криво заклео, онда ће рећи: „О нѣговой души, гріех му на душу.“

Сваке клетве, као и проклетства бои се Црногорац, а највише се бои владичине клетве. Сваки се чува, да га владика непрокуне. Још и дан да нашињи причаю Црногорци клетве светопочившиет Мирнополита Петра I. Едног е Црногорца проклео за неко веће злочинство: „Да му пасе по пасу погинуо.“ Црногорци знаду и чоєка и од коєг е братства и да данас од нѣга никог нема. Едног е Баицу проклео: „губа га изѣла,“ па се зблиго, да е наком године дана од губе умро. Тако е било са рибодовом волачким, за кои су закунцици единако зарали владичку: „Нема лова, господару!“ Владики се то већ досади, па им најпоследь одговори: „А оно, да Бог да, и не било га! кад единако говорите, да га нема.“ Идуће године догоди се, да лова баш ни мало нема, те они потрче владички, пану пред њим и моле га, да очати молитву на води, ер „нема рибе да баволњи залогат.“

Прича се и данас проклетство краљине Елене, кој е побѣгла од своєг сина Драгутина и настанила се у едну пећину између Согоинѣа и Глувог Дола у Црници. Муж њви, Краљ Стефан Рапази, побѣгао од своєг сина у Бар. У пећини е живила Елена са њњом ћером бевойком и проводила живот у посту и молитви. Близу ове пећине има врв, кои се зове

Око, у којем се прецепа риба довнла. Приница е била Еленни спалук. Она се погодила са Главодољницама, да јој свако јотро оставе по једну рибу на плочи. Саставати се са људма ние она феда, већ би пошла по рибу, кад никог код Ока нема.

Бано јотро неоставе јој рибу; кад ова дође на обично мѣсто, а ненабе рибу, почне звати Главодољни, кои су се доглен звали Добродољни: „О Добродољни!“ у три пута. Они се притае, као кривци, кад се нећеше и трећом одазвати, она викне: „О Главодољни! што ми рибу недадосте, да Бог да, нигда е више у Оку неудољни!“ Она узаше на коња и побѣгне у Вар, па да е рекла: „Бар ме обе нећете наћи ни варати,“ и одтуд да се прозваго оно мѣсто Вар. Главодољни су трчали за краљинцом и мољни е да остане међу њима, да ће јој давати и по две рибе на дан. Она ние феда слушати њјова звани и обѣћана, већ е па шпатова бацага аспре, а говорила: „Да Бог да, скамениле се,“ па кажу да су се све аспре претвориле у камен, од коих се и данас много налази из више Јиллина, куд е Елена прошгла у Вар. Та камена пара има са обе стране јдануку шару. А Добродољни по прозвано и кветви Елене, зову се и данас Главодољни.

Пригороц поминла и на то; ако се криво закуне, да ће га све оне неволѣ и зага снаћи, па се зато и бои кетве.

Митрополит Петар I. ние имао насилствене снаге и власти, да начони Пригорце на поседушност и на навршаванѣ људски дужности, већ е свего најпріе страхом Божиим, а по том кетвоком склањаво Пригорце на свако љвише дѣло и Божіе и људско.

Т Р Г О В И Н А.

Од свио страна заточена е Црна Гора од судани држава, од кои се ние могло нигда и ништа навести на море, што се неће бумрук платити. И трговина без згоде, без слободног кретани неможе напредовати. Главна е трговина Пригорница са стоком. Они преко све године ћераю стоку на назаре приморске, у котор, Вудву и Рисан те продаю волове, краве, козе, овце и свинѣ.

У блату (езеру складарском) дове Цеклињани много рибе, ову они соде и суше, па продаю у котор или у Вудву. Исто тако продаю они и пріесну рибу. Сва е риба из сатке воде. Найвише се лови ове рибе: пастрва, егуди, крап, кљини, укѣђва и скаквинца. Свака риба има свое врјеме и своју ору у години, кад се највише лови и кад е најбољ. Догођа се, да се некіе година увати од рибе по 20,000 талера. Сну рибу носе на коњма, људи на ралену са поднимачом, а жене на деђима.

С Рієне приєвиѣа до Котора има 8 сати, па носе бреме за тридест динара. Суву рибу закупляю Таліани, а највише Пуглзи, те е возе морем у Талію. Таліани купую много и кругоге у Црногораца.

Ситну стоку колю Црногорци у есен, соде и суше месо те продаю у приморь. Од стоке за ка-страдину колю овце и козе, па е даю и на вафвину у Приморь и у Црну Гору. Вафвину зову на причек или на уаугу. Кланъ стоке зову они трговина, па и кажу: „заказао сам толико трговине.“ а неки кажу иманя. Пріе по што ће поклати стоку, доѣра е на пазар пред Котор или Буаву на погоди на живо дой и чапре. Чапре е вуном и прієсни дой погаѣаю они по $2\frac{1}{2}$, по $3\frac{1}{2}$ до $4\frac{1}{2}$ цван. У Котору, кои купую чапре и дой, они и строе чапре, а дой туку, па носе морем и препродаю у Трету и Метцима.

Црногорац, кон има кою пару, или ако нема, узайми, тай иде у Ердиевину или преко кома, те закупилосе стоку, догони и препродае у Приморь. У овој трговини слабу добит има Црногорац. За овакву трговину имаду Црногорци понајвише ортаке у Приморю, па они даю аспу, а Црногорац се мучи и купуе, али са малом користи. Ово се купуе на аманат и на вѣру, па неће Црногорац своет ортака на вѣру и на тежки Божій аманет преварити, већ ће му право казати, пошто е на мѣсту купио. Цр-

ногорац некои свою дангубу у трговини ниги што дере опанке, већ само штогоб да добіе.

Осим стоке продаю Црногорци у Приморь: сира, масла, меда, воска, кокошца, пилѣа, ви, дивљичи, дрва, дуча, кругоге, зеда, шенице, ржи, овеа, ва-роге и по маго ечка, сіена, сламе, а кукурруза ни-маго, ер га требаю дома за рану.

Рувину продаю љоботиници у Буаву, па е носе у Инглеку за машѣнѣ.

Црногорци имаду три своя пазара: на Рієки Црноєвиѣа, на Претиниој Главици у Вьлопагаѣе и на Виру у црничкој нап. Најачи е пазар на Рієки Црноєвиѣа. На Рієки има нешто и дуѣана, у кома е е може добити свакокви потреба за Црногорце. Сву робу донесе из Трета —

У Боки имаду Црногорци три пазара преко неѣеѣ: у уторник, четвртак и у суботу. Пазари су у Котору, Буави и Рієону. У пазарне Дневи до-даи много Црногораца у град Котор, али сви без паспората улазе у град, зановизаю и евршаваю свое поелове. Црногорци продаю свою трговину на пазару пред Котором, а уносе у град купици и пла-ѣаю бумрук.

Трговином иде Црногорац слободно кроз све аустријско Приморь под оружкѣм. Сваки увозни и извозни еспап носе Црногорци по нешто на ма-скама, али највише люди на рамену, а жене упрте па носе на леђима. Сав се еспап у тежини дієли

на бремена. Време има по 60 литара или 20 ока. Свака литра има 12 унача, а ока 36 унача.

Скоро е сва трговина у рукама Примораца или у Турака, а у Црногораца врло мало. Мбра им е ока и литра; ока прима по три литре. Вино ракију, уаљ, а тако и масло мбре на конате, а коната личе по две литре. Лито мбре на багаше и на клобуке. Багаш прима по 30 литара, а клобук 15 литара.

И оно, што стече Црногорац од трговине, или од чега му Драго што измучи, сваку и нелиетну пару оставља у Примору. Трговином се ни едан Црногорац не може обогатити, ер е он у трговини само изметар, а други сабираю новце.

У Котору купую Црногорци постав (платно) опанке, мараме, пасове, рашу за гаће (чакшире), копче, свиту, конце и сваке ситарије; а највише купую соли, за тил ракије, а на гладној години нагого кукурюза, по мало уља, ориза, (ширинч) дукра и кафе, котлова и лонаца. Брѣни понајвише тргую са Служком и са Подгорицом, а са Оногостом мало. Морачани пак тргую са Колашиним.

Од Долаћет Дувана мало продаю Црногорци. Дуван сјо Ливњани, а Црногорци на мало продаю испод руке Приморцима. За сваку трговину био би вѣшт Црногорац, само да има чиме и згоде.

РУКОДАЋЕ.

Зам е код Црногораца свака работа, коју коме зајми на неко вриеме. Наруч е, кад се да какав суд или оружјъ, да се њим послужи. Зам готове аспре, рукодаће е. Ниђе се ваљда лакше неврђе рукодаће као у Црној Гори у Црној Гори нема новаца, зато е и добит велика. На сваки талиер на годину плаћа се добити по 1 цванцику. Црногорац се сваког мучи да на рок дође, да донесе и главу и добит. Уз ово све носи Црногорац и колач. Колач е дар неки: доніе ће или болу меда, или ракије, или коју конату масла или скорупа, или пар коштега.

Кад познае човека, да ће му на рјеч, а инако врху загоде. За рукодаће кратка е процедура суда црногорекот. Аужник се само пита: ешли Аужан и ед ти изишао рок? одговори: есам и ест: онда му суд рече: а ти плати, или ће послати первиније, да од оног његовог намире. Најпріе се гледа, да се прода живо (стока) ако има; ако ли нема, онда загоде, а најпослѣ и земљу, а остављв се и други рок, али на кратко вриеме. Али зам и рукодаће не може у Црној Гори пропасти. Загаке Црногорац пушку, нож, токе и т. д. Кад подмири поштено главу и добит, рећи ће: „фагати ка добору и поштену чойку и да ти Бог да здрављѣ!“

З А Н А Т И.

Занатлія вѣдо мало има у Црној Гори. Црногорац се стиди бити занатліом. Он каже, да само Циганин може бити ковач, а Црногорац никако. У Црној Гори има ковача, а има и цушгара, али Црногорац, држи, да е едно и друго цигански посао, па неће да се учи нити едном нити другом. Опанке прави Црногорац сам. Опанци су без ремика и без приклетта. Опуту крои и суче сам или е куцуе готову у Котору. Вѣтѣве (вѣбета) набављаю из Дубровника, а пугете за простирку праве саме Црногорке дома. Мало се платна ткае у Црној Гори, вѣх купую готово. Црногорци немаю доста земљѣ ни за жито, а неколи за лан и коноплю. Сукно ткаю саме Црногорке, али само за доваћу потребу, а рѣтко за продаванѣ, вѣх само у невољи, кад га потреба наћера, продае оно, што е наміеніо за домаћу потребу.

Камени майстора има у Црној Гори, али их е мало и оно што их е само су за просте работѣ; а за дѣлшу работу набављаю камене майсторѣ из Црног моря. Грађу за кућу вѣдео сами Црногорци, а за дѣлшу работу узимаю Дибране. Грађу сіеку Црногорци *бадњивог* мѣсеца. Бадњиви мѣсец брое од половине Дек. до 20 Јануара. И дрво сіеку Црногорци у ово доба године, па и знаду, да у другом вриеме посѣчена дрва, неваљаво ништа. Они кажу: Ваги

дрво посѣћи бадњивого мѣсеца, а оставити га до Петрова дне на откритој долини, да га бие лед и киша, сунце и врућина, па е тек онда добро и неће лако сагнѣтити нити избишати.

Дрвени майстора за дѣлше работѣ нема никакго у Црној Гори, нити их люди требую. Ковача има доста, а сви су цигани. Сви кую Црногорцима свѣчива: Сѣспиру, косу, косіер, ери, маљни, кѣлентта, веригѣ, мотиву, куклу, цапун, теллицу, гѣјето, раго и раоник и т. д. Гвоздени алат зову Црногорци сѣчива или гвоздѣва. За опгрентѣ и поправку они сѣчива учине они са ковачем погодобу, по којој даю му по 10 литара кукруза на годину и угљѣ, а циганин поправљѣ му за то преко цѣле године сѣчива. Ову погодобу и плаћанѣ зову Црногорци *ушѣшица*, па и каже: Погодио сам се на ушѣшцу, да ми остри и поправљѣ сѣчива.

Занатлія за чизме нема у Црној Гори, нити ко чизме носи, вѣх сваки опанке. Само су господѣ у новіе вриеме почеда носити црвѣлѣ па и чизме, али ово наручују у Котору.

Терзај има у Црној Гори, али и ови су од новіи времена. Од како су се терзаје останиле, почеда се и свѣта трошити, што пре не било у сву Црну Гору гуња од свѣте, а сад их има и у сиромѣха. Терзај шѣ свѣтне гуњѣве, гаће, доколѣннице, везе златом корете и кружкатѣ и тепелатѣ капица. Другіе заната нема никакко у Црној Гори.

ПУТОВИ.

Могло би се рећи, да сви путеви црногорски диче више каквој одвѣт врлетној стази, него путу, који могу люди одити. Црногорски путеви могу само поднети зт Црногора, кои се научио од магена по врлети одити, а за другог чоекѣ несеу они удесни. Путеви су таман онакви, какви су још од земање били. Преко брегова и книсура и домина иде Црногорац, куд му е лакше и то се зове пут.

Негда е морао бити добар пут преко Планинице, куд е била главна свеза трговине између Ерцеговине и Зете, а сад е такав, да и празни коњи едѣв иду. Преко Планинице и Ђвонпавиѣка могао би се јако пут направити управо до Косовог дуга, ер е понајвише све равно. Путеви су нужни поради трговине и поради зближавана люди. Морачани и Ровчани највише се пате без путова и без мостова.

У Ровцима на Мртвини стои од дѣсе мост, па се таба кад се преко нѣга иде; а неки мораю и потрбушке да иду, зашто, ако мало сврне, оде у дубљину Мртвинце. Дѣса стои на два велика камена. Коњ, говеда и ситну стоку нафераю те препливѣ преко ове воде, кои е у сред дѣта као јед студена. Много се чевлѣди и сточе потопило у Мртвини. На Ратњи и Двйшкѣј риѣци има по една штица (даска) намбштена са камена на камен и то

се зове мост, а кад оће да преведу коњи, мораю га везати на два ужа, те држе док преплива, чувѣи да га вода не нанесе. Исто е такав мост и на Бучковини.

На Зети нема моста није, само имаду нека корита, у којма се чевлѣд са страом превозе. Пута за кога нема није, како у Црној Гори тако ни у Брда, нити се могу виђети није кога. Пишери би могли направити пут о жаго тропика до Ђвонпавиѣка. Ирничани могу имати свезу са Рјеком водом; али катунани мораги би имати пут коловозни до на Рјеку и до на Нѣгуше.

Пок владика Петар II направѣо е нешто пута е Петинѣ до на Рјеку, до на врх Ираћигѣта и до Чева, али е овај пут за пѣшаке и неколико за коњ, а за кога ни мало и никаго. Овај е пут при свој негодно још и узак, да се двоє коња свуд разминутти немогу; а преко свега он се давно непоправѣли па е и пропао.

У зиму, кад запану велики снѣгови, зарасте оно мало пута. Црногорци нечисте снѣг, већ само попрете, па иду едан за другим. Овим путем и овом пртином немогу коњи ићи, а тако ни говеда. Оваго може тровати по 3—4 мвесеца, каква е кад зима, да се неможе са коњма путовати.

ПРОИЗВОДИ

Сва е Црна Гора састављена из камена, земљѣ има врло мало, па су и производи слаби; али каква им е земља и колнго њ, мора се чоек са Друге стране дивити, оклен и онлико излази. Земља е каменита, само на мочарной године може се што родити, а на суши ништа. Орачу земљу зове Црногорац *баштина*. Он баштину гио, а најбољѣ подкућницу. У нју сје шеницу дру и озиму, сје ржи, ечма и овса, а највише кукуруза. Баштину оре по два пут. Сади много кртоле и окопава е два пут, а кукуруз најпріе праша па га окопава. Сади земљ главато (кучус). Сје вацоле, (граа) по мало боба и елде. У бостанима сади лука чесна, чипуде, шкалонѣ и порога лука. У Ріечкой, Цринчкой и Брѣловљикской нап сјо диня, пичуна, тикава и т. д.

Вино раба скоро у свјежа мѣстима, осми катунске наіе. Најбољѣ е вино у Цринци, али се тамо и најбољѣ работа око нѣга. У Цринци е поднебіе бољго и моглѣ и маслине напредовати. Воћа у сву Црну Гору има мало. У мушницм мѣстима бољѣ е воће и бољѣ напредаје. Тако има јобука, крушана, шљива, дуня, пихоми шинака, ораха, смокава и по мало мурава. Главни су производи: кукуруз, кртола и земљ. Вина дае највише Цринца. Дрва имаду

мало. Сва е гора подіелѣна, само у Брѣлма има горе доста, али далеко у планини. Три су воде, од кои се користе Црногорци: Зета, коя тече кроз Брѣловлиће, Морача и Ріека Црновиѣка. На све три воде имаде млина, ђе се жито мелѣ и ђе се риба лови. Највише е дов у Ріци Црновиѣка, ер е одма ерета езеро снадарско. У Ріечкой нап расте дуй, коел беру. Люботинни и продаю у Приморѣ.

У Црной Гори расте много пелма (*salvia*), али га само за неке домаће ліекове употребљаваю, а продати немаю ђе. Катунни пате се много без воде. У љѣто иду они и по три сата далеко по воду. Тако су у љѣто и са стоком на чудо.

Фабрика немаю никакви, осми еане у Ободу за прах, кою е владица Петар II направио, те се прави прах за Црногорце.

Руда има у Црной Гори: злата, ерѣбра, мѣди, олова и угља, али се вадити немогу по томе, што е све каменито па се не би плаћало, и не би могла бити добит вѣћа до едан на сто.

Многи Црногорци држе чеде. Око овје има он мало посада, а има дообру корист. Мед продае, а тако и восак, а оставља за дом колнко види, да му е од потребе. Од домаћег воака усугуно маде воштане свјеће, па их носе у цркву.

СКОТОВОДСТВО.

Ово је главна помоћ Црногорцу код га у свакој години, лишка у гладној, помаже. Сваки Црногорац држи по мало оваца, коза и говеди. Кони друже мадо, а масака више. Маске су и јаке и вљштіе по врлети одити него коњи. Ово они све купују у Арбанін и Ерицеговини, а сами мало тога пате, ер немаю мѣста. Оваца пате колико могу више. Овце су ситне и вуна не најбоља, ер пасу понајвише кроз дожине и араче, па се исекубе много. Овце и козе припуштаю Окт. мѣсеца. Ситно овцу и козу пази добро Црногорац и чува да што неизбѣде, од чега би се изловива. Кад су се све овце и козе измадиле, неће музти Црногорац прие Бурѣва дне, ер оће да се оно млади оячи. Мало они ягњиди млади продаю, већ кад порасту, и кад добию и мяса и гвнше чапре. О Бурѣву дну почињ дуги ягњид и козлиће, али им до Илина дне остављаю по мало млѣка.

У дѣто издиму са стоком у планину, па остаю до мѣхундице док пробу велике врућине. Уз стоку иду чобани и по една планина. Планинка музе, сирж сир, купи скоруп, мете масдо, па чува за зиму. Крава недрже много. Мадау тегад неће Црногорац ни за екуте новце да прода. Сieno коесе Црногорци по планини. Преко дѣта сабира сieno и сламу па

чува за зиму. Септ. мѣсеца сиеку гране дубове и ясенове те садиваю у етол и ово зову лишњак. У зиму ране етску са овим листом, са сеном и сламом. Непродае Црногорац е реда етоку, већ ће најприе продати овнове и врчеве, а дивизице чуваю да му се пати етока. Сва е етока црногорска ситна.

Стоке пате понајвише Уекоци. Они скоро од саме етоке жиу. Има неки, кои могу на едну етругу помузети по етотину ока млѣка. Паше и воде имаду они доста. Њивоа етока може и на сиегу лежати, па јој ништа нешкоди.

40.

РАНА А.

Слаба е рана у Црногорца, он се понајвише рани еувим лебом. Црногорац не прѣбира много, нити тражи да што дѣнше изіе, већ е довољн само кад е сит. Црногорац устае рано и одма се прираћа работе, а кад одютри онда руча. За ручак има или леба и сира или леба и дучка. За обѣд ужіе нешто бољ. Вари каше или сира или мяса, па кашу зачини са млѣком или скорупом, а сир и месо еде са лебом. Главна е лебна рана Црногорцу кукчууа. За зиму спреми Црногорац по доста вртоле и метне

У баданъ главатог земли, или едно и друго закона у земљу те преко зиме вади и еде. Ако има, загодѣ по коел брѣва, осолн и осуши, па еде уз месечеѣ са зетѣи и са брутолом. Тра, сочиво и боб чува за пошти. Ріетко кои Црногорац има уда, да уз пошти успе у пошто едо. Рибе еду по више, ове имаду неки година доста.

Ріетко кои Црногорац може имати толико жита, да му састави старо са новіем, веѣ мора еднако да кулуе. Найтеже е Црногоруц дочекати Ђурђева дне, док се ојене гора листом, а земља травом и цвиетом, кои има ништа живого, онда починѣ музати и не бои се више глади. Ако нема леба ни брашна, а он сирн сир, па дробн сир у мліеко, или вари питоміе траве, те се тако рани; а мліеком и скоруном зачини ове траве.

Црногорац се мало рани са месом. Као му е заклати брѣва, веѣ га прода на кулуе по мало жита. Црногорац има добар жегудѣц, кои му може свако едо сварити. Често е видити Црногорѣца да довати из разпореног брѣва дој ово бурега, па га онако пріеена смота и поде. Шеничног леба мало еде Црногорац; само о веѣм прѣваницама, о крестном имену, о послужѣнци и о сватовима мјесе шеничног леба, варе меса, шю вина и ракие. Кад се крѣпе куа на пут, метне у торѣнцу по солун леба, па се тіем рани и не вѣду. Оно воде што имаду, добра е. Чистина воздуха чини да е и вода и свака

рана здрава. Црногорац има обично три оброка: ручак, обѣд и вечеру. Неки еду само по два пут, а неки и по едном на дан. И глад може Црногорац трпѣти.

11.

ДОМОВИ И ОБОРИ.

Домови или куће црногорске, све су од камена, али су скоро све наголо од сувокеѣ. Са клаком зидани кућа мало се налази. Куће су енизке. Пріе-гдада или соба ріетко е наћи у кући црногорској. Куће су покривене сламом ржаном. Обично е на сред куће огњиште, а извише овог висе вериге. Пеѣих нема никако а тако ни димника. Мало ков кућа има на прову виѣдицу. Кров е положен, а граѣ е понајвише бучкова.

Подова у кући нема никакво, веѣ испод крова на греде метну дѣву и ово се зове *Лешар*, па на нѣм суше кукурѣз. У зиму метну доста дрѣва на оганѣ, поѣдаю сва чегид у наоколо, па се грју. Пеѣих за леб некаю, веѣ пеку леб само под сачом на криѣнѣи.

Цринчани имаду лѣни кућа, а мало их има од сувокеѣ, веѣ су све у клак и на под. При земљи имаду конобе, ѣе држе вино. Све су куће покривене

Тиглом (ћерамидом) а по врх шљмена међу граватъ, кое се међу у кѣл.

Пригорац прави кућу на домини и тврђи, ће нема земљъ, да нечини штету за баштину или за зграда или за бостан. Куће могу имати по 4—10 сежани дужине, а по 3—4 ширине, у којој живи негда по шестеро, а негда и по тридестеро чедди. Кућна су врата и низка и узка, а у зидовима има по ће кои панѣга и по кои прозор без цѣла и без вратница.

Од преграда налази се по едан приебој од шлица, о кои вѣшано оружѣ и пребацуо струке. Орови на којма леже, намыштени су по углавима куће. Код сиромаша, кои не кадар направити обор, држи на едном краю куће стоку, а у другом снава он са својом челиди.

Обори се праве за стоку. Само они праве оборе, кои имаду доста стоке. Обори су онет од сувомеђе и много снижи но кућа, али су и они сламом покривени. Имаду и торове, ће стока преко дѣта лежи под отвореним небом. Тор послѣ 8 дана помичу.

И куће и обори сниски су. Догађа се неки година у зиму, да снѣг затрпа куће, па се може равно и по врх шљмена одити. Куће су све топле. Слѣма брани од студени, а тако и од сивнице.

ПОКУБСТВО.

Сво покубство што има Пригорац, све му е сиромашно. Рјетко е у којој кући наћи да има доста судова. Често узимаю они едан у друго судове у наруч. Сиромаси имаду по едан мѣдни котла, па у том варе све. Сва челид еду из еднот ватана. Вагани су велики, а налази их се још од стари времена, кои примаяю по 60 литара. Ожнице су дрвене, али замашне. Имаю неке горужде (вѣлике ожнице, кутлаче) кое примаяю по по ове. Вишошак и ножика немаю никако. Ако треба, да се исече нециво, Пригорац извади нож иза паса, па исече нециво на обилате комаде. Овиен истем ножем одсеца он и турске главе, али зато му се не тужки ни мадо.

Триеза, на којој еде, снизка е и проста. Орови су просто слупани од бучковог дрвета, али вики. У одру има или сламе или нуту и по едан бѣлъ; а дупека и плата нема никако. Неки немаю ни бѣла, већ се покриваю са стручином. Има и по кои дрвени сандаук у коем раня робу. Статива, гребена, гарза мадо се види. Служке се са наручѣм.

ЗАБАВА.

43.

Забава се тражи онда, кад нема ничевова посла. Ово бива у свечане днєви и зими вечером, кад су дуге ноћи. У свечане днєви обуку се Црногорци мало двише и чистіе. Купе се на едно мѣсто, те се разговараю. У пролѣће и есен сабираю се у присојно мѣсто, а у лѣто у осину или Дебели дад.

Овако докон најмилије е Црногорцу гађати биглу. Огупи се њих више, напере биглу па гађаю из велије пушка. За биглу поину плочуцу, а намажу е у срѣди црним колим пуччано зрно, па нишане. Неки гађу свѣдѣи, неки е кохѣна, неки е наслоня, неки е нога, а неки е рамена другог коет другога. При гађаю етпене се добро у животу, па му етои тједо као уложено, а повје главу за пуччаним нишаном. Пушка мора добро да гађе и да добро пуца; ако не обое, онда е куде.

Кад се овако огупе главари и богатии люди, те гађаю биглу, а дошло би коп епрома са чађавим и зарђаним оружјем, па гледа само из окрайка, како кои гађа, па кад види да бирано господско и ерком везено оружје негађа добро, изтак ће се овај са модом, да га пуште, да и он гађа. Ови по уробиной кичљивости, видѣчи, какво му е оружје, почну се са подсмѣхом шалити: „Прођ се, зла ерѣбо и гађани и несрамоти се.“ Најпослѣ, почем

му прегледаю пушку, којой е често кудак опутом превезан, пуште га од шаде да и он гађе. Обично овакви, кои се изгиче да гађе, оће и да погоди. Кад е погодио, онда се ови од стида мѣняю у лице, али веедо ваде вишеке из ђеса, те даю епромаху да још гађе. Ако погоди још којом засебице, онда се коре сами: „Ми се у врвину ругасмо са епромахом и њвовиѣм оружјем, али не фиде, што е прна и опутом везана, али е наредна, па да се нажепе у некољи юначкой, има тврду узданицу, да га преварити неће, а ми то баволѣ. Е! табан е кљот пуччи.“ А епромаху ће још рећи: „аферим ти га, чоче! кад нае осрамоти, да Бог да, ваздати пуцага.“

Докоп Црногорац оће да прегледа оружје. Ударица е вазада при њмлу, па вади крну те чисти и маже, мѣни направниѣ, ако му е застаріо. Вади нож наа наса, па га обидуе претом да ли е доста општар; па, ако не доста општар, потегне огњило те га навуче, а мане е њиме неколико пута, да види, какав мах има и како би свѣгао, кад би до пужде било.

Црногорци бацаю камен е рамена. Бацаю га е мѣста и затоничке. Неки бацаю мањим, а неки веома великим. Играю се на пложке. Удруже се по дволица или четворина, узме сваки по плочуцу, а запну по едан камен, за коим е ставадѣн по кои динар или шго друго, па онај, кои са својом плочом

приклопи, онај носи и динаре, или оно што е за каменом.

Црногорци радо скачу. Они скачу е мвста и загоничке. С мвста скачу по 13, а загоничке по 24 стопе. За слакант бираю орант или меку земају. Владика Петар други, имао е особито веселт, гледали како Црногорци скачу, на би често даривао оне, кои најбогт и најдадат скачу. Долазеће стране путнике, нудю би владика да поју гледати, како скачу Црногорци. Ови би се дивили какоћи и да-леко скакано Црногораца.

Вечерни е забава код Црногораца и веселиа и дружевити а и простраија. Најдвпше су вечернт забаве у зиму, кад су дуге ноћи, на засбдну сви око огна и сѣде неке путе чак до поноћи. Ту се пон, ту се игра, замежу свакојке шаге, причаю нове и старе догађае. Чине пазар, играю меѣда, преда-стављаю исповјед бабе Јоване и т. д. Од свио само ће се навести две, да се од прилике види и њиов театор.

1 Пазар.

Кад су се сви окупили, поједаю у наоколо око огна. Између њи, кои е највѣштити устане, па каже: „Е! я ћу да продам све мое што имам.“ Па онда пита: „Шта ће ко купити?“ я продам вола, коња, краву, вепра, козю, рог, реп, кокота, кокошку,“ и т. д. Сад ће онај, што стои у среди први купити нешто, па ће рећи: „Я ћу купит кокота.“ Кад су

сви покуповали, онда овај опет пита: „Куд ће мой кокот?“ Одговара онај, што е у првом реду: „На мога коња.“ Па онда овај други пита оног своег најближег до себе: „А куд ће мой коњ?“ „Одговара трећи: „На мою краву,“ пита овај опет: „А куд ће моя крива?“ „Одговара четврти: „На мога вола.“ и т. д. Кад су се сви обредили, онда по-вече онај, што е у среди: „Е, море е! што би, море, што! Я сам био кокот од коката и отац ми е био кокот од коката.“ Сад мора за њим онај, што е у првом реду: „Е, море, е! што би, море, што! Я сам био коњ од коња и отац ми е био коњ од коња.“ Овако сад мора сваки редом говорити, па што е ко на пазару изабрао са оним мора и да се служи. Они, кои су томе вѣшти, бираю што двпше, а они што незнаду, узму ма што, па после удари у њи велики смех и алак.

2 Меѣда.

Кад обе да играю меѣда, онда изиће едан, кои е вѣшт, па обси конои е греде на греду, а прерести поге на њм, држећи две голате у рукама, па се нудя, а други му виче: Кои си, море, на коњи? Куд си кренуо е њим?“ Он одговара: „Вали у дов.“ „А кое звѣрсе тражиш, да биеш?“ „Я вали, сваку звѣрку тражио би, ма би најради меѣда.“ „“ Како ћеш гавати меѣда, кад е тай коњ обосо, нема плочу ни едну на ноге, а ку-енума ти нема, а фуде нема, а обеш, да гаваш

мебеда? “ Онда овај дохвати двије голите, подвие њи, цунне едном у другу, затим у ноге, у узду и у кучугу. Кад е све сигурно учинио, онда рекле: “Вага га подкова!“ Онай му опет проговара: “Сад си га подкова и наредіо, сад можеш габат, “ на метне пред њга капицу, а овај се примиче на тодигама, да габа мебеда. Онай, што е метнуо капицу, говори: “Ето мебеда, па га габи!“ Примакне се Јованц, те тодигама удари по капици, па ако се свади, онда се начну смити и алакати.

Код владике Петра П. био е свако вече поседак. Овај е обичај поприміо од свои предшестника. Може бити, да неки не би могли лако ни вѣровати, како господар јоначког народа, цунта сваког Црногорца к себи, и допушта му, да може веселе часе душевне радости проводити код своег господара, као и у своем сиромашном дому, ка у сред свое породиче.

Поседак код владике, био е поседак веће дружевости, већет единства и истинити збор братски. Владика би стаіо међу своим Црногорцима као домаћин међу својом народшом. Свакоем е било слободно о свачему говорити и сваке шаге замечати. Шага црногорска, разведравага е душу добор владике, сміно се и весело са својом браћом Црногорцима. Овакови су сви господари црногорски били на спрам свое јоначке браће. Са овом дружевности братском, придобили су они срца свои врени

јонака. Проводећи Црногорци овако свой живот у слободи, братству и најпрестраніој еднакости, цоранализали су они вчу снагу срца свога. И душа и тело било му е слободно.

Поседак е нешто и діено и клементно. У овом друштву могу се најлакше Црногорци познати. Врједно ће бити описати на кратко ово њіово зборно мјесто, овај храм душевне утѣхе Црногораца. Још 1841 год. саградио е владика велики дом на Петинѣ са 14 приклада или соба. За себе е задржао само двије: едну за епаванѣ, а другу за библиотеку. Повећа соба, у којој е био билар, била е наміњена за судицу и за дружевни збор Црногораца. У наоколо било е неколико клупица, неколико столица и двије тризеве. На едној е ручавао, а на другој би писао владика.

На зидовима висило е оружѣ, а ово еднот огледала напштенне су биле пушке увитіе цјеви и еломљивіе кундака. Ове су пушке са Салковине, кад су се Црногорци јоначки борили са Арбанасима. Арбанаси су били тако жестоко кидисали на Црногорце, да су голіежа рукама доваљали за груди пушкака црногорске и ћели их испрћити. Од едне пушке пошели су Арбанаси граиѣ, а већ ништа.

За спомен рјетког јонаштва, дракго е владика ове пушке, као неку особиту успомену. Сваки би Црногорац, улазећи у овај збор, погледао на ове пушке, и споменуо би јоначким гласом оне јонаке,

кои су радн били и погинути, но и еломљене пушке напуштати из своје руке.

Зими око седам, а лѣти око осам сати у вече, кучили би се Црногорци у овај збор, па би рекли: „Ајдемо господару на посѣдак.“ Како кои удали у зборно мѣсто, одма скине кашицу, па држећи кашицу у лѣвој руци, прислони уза вид симсию (дулу) иде управо владика, називајући му: „Помага Бог, господару!“ па га целива у руку. Владика свѣдећи одговори: „Добра ви ереѣ!“ „А да како си ни господару?“ „Слава Богу, добро.“ „Нека, милом Богу фада, кад си ни здраво.“ „Овај почне у све нити китити, а владика ће прекинути са својем питањем: „А да како е у вас? Бегеги мирни? Задјеваоги ве Турци? Како ви е лѣтина? како ви е стока? како живите међу се?“ Овај одговара владика на све. За тим ће рећи владика: „Свѣдте, свѣдте.“

Док им е владика рекао да свѣду, одма сваки привађа своју симсию, међу кашице на главе, напуне симсию дуваном, укрену огань на кресиво, па сви западе те пуше, и пушећи разговараю се са владиком. Црногорци пуше дограм дуван, кои е по-највише зелен и упарен, ер га мало кои умје ередити како ваги. Овај дуван баѣди (удара) страшно, али владика неће проговорити нигда ни рѣчи, већ кад му се досади од великог дима, рећи ће слугама: „Отворите прозоре, да мало издуши.“ Дограм

дуван тако е жесток, да оће и брци да онадаю ониема, кои нѣсу вишни пуштити га. Овај дуван расти у лѣванској наи.

Око девет или десет сати у вече, донесе се владика црна кава, али за нѣм мора сваки добити каву, кои се ту у зборном мѣсту нагна (затекао или нашао). Ту може бити по 40—60 друта. Кавѣѣ вѣѣ владичин, кои пече каву и послужуе, из ѣности, кад е много люди, неће поново да пече каву, већ прида воде у онај скорб од каве, па им дае да пию, али скоро на голо топлу воду. Владика за ово неана, а да зна „жги би му пут био.“ Кавѣѣѣ би говорю на тайно: „То баволѣ не болѣ, дат им праву каву, или топлу воду: доста да мирши на каву и да е слатко; а они и онако нежиаду, шта е то права кава.“

Владика е имао обичај, на ладнѣму времену пити чай. У вече, кад е било време пити чай, до-бе и едан Ровчанин на посѣдак. Владика заповѣди, да се и овоме даде чай. Ровчанин, узме чашу са чаюм, па се разбагаши ка у сред тасбине, начне пити, ма не са најболѣм вольом. Упита га владика: „А да како ти се чини то наше пиѣе?“ „Вадан, господару, што ћеш да ти речем, — стид ме, — ма ми се чини на памет, да е топла вода.“ Владика заповѣди, да му се приспе рума, али по доста, па га онда опет пита: „А да како е сад?“ „Е,

сад може поднѣти, е сам овом вѣшт, а оно прво, Божа ти вѣра, я му незнава ничегова дѣла.“

Владика е лиго било видити слободаног чоекя и да му на еваншто слободно одговара. Он почне овог Ровчанина дагъ запиткивати: „Я мним, да нигѣ здосреѣнїегя мѣста неможе бити, но што су та ваша камена Ровца?“ „Истинта е, па ти Божеу вѣру и ти угрѣш, ка они, кои уміе и ком е Бог да. Та грѣ е у нас, господару, куда камо, но у Црну Гору: у нас су велике ломине, бѣ би се и баволи подомил, а немогли живи и крштени люди; па ти има у нас на нѣка мѣста, бѣ неможемо ка остали свѣт по земљи одити, већ, кад оѣмо да изѣмо на свѣт, ми ти се из оне наше проклетїя ценѣмо на гужве, камо ти маже, ка уз часове стубѣ (мердивене) а тако се онет спуштамо. А да ти е виѣт како оремо на нѣка мѣста, би се исл-прве морао смити баволу и чуау: привежемо за часов кам са ужом волове и раго, а да то печинимо, амбисаги би се волови и раго до триста бавола.“

„А да, еси ли нгуѣ дагъ ходїо, ното до на Петинѣ?“ „А куда? не я вадан никуда.“ „А да како ти се чини, да ли има још бѣ каквог свѣта, осим нас и Турака и да ли се бѣ бољг живи но у нас?“

„А шта я знам, господару: брав ка и брав; али но моїой гудой памети, мним, да има и свѣта и бољгъ живована.“

Онет га Владика зашита: „А да знаш ли, како

ете давали мирїо бегу любовнїу?“ „Знам, ка да незнам: Он ти доѣи (тако причаю наши люди) у Ровца, па поѣи од куѣ до куѣ, на зарок ка и остали сїенцац, па му даї неко неѣе по яре и то оно, кое већ ништа невали. А ми, господару, ка нгожемо ваада проклетїи, одма се крени ка у по-трагу за нѣм, па док он доѣи у друго село, укряди му оно яре.“ „А да, занесе ли што из Ровца?“

„Изнесе се, ками, да му е: не он то баволгъ; а лепо му е, што е и главу изнїо, у какво е мѣсто запао био. Нїежемо ми, господару, нигда били за даванѣ, већ смо отимали и ягмили, бѣ смо гоѣ што могли. Да ти е знати, колико смо майка упрїедили и тур-скїе буаа у црно завилї! Та ти знаш, господару, да су Турци улазили и у Црну Гору, а у наша Ровца нигда. Та ето и теби недаемо ништа, кои си наш, а немогли да даемо Турчїну, еоим се сваки дан крвїмо.“

Некоег Брѣнанина опрїиди су били люди код Владике, да е аракиа и крвопїя и да се од нѣга живѣти неможе. Владики се та дава (тужба) из дана у дан досади, па наредї да га уїою. Овай се варакао за дулгъ времена и нїеу га могли упрїекати да га уїою. Он се некако провуче и доѣе сам на Петинѣ. Он урани на поѣдак у Владике. Владика се чини и невѣшт, што е овай крвник, па се енїлме разговара о свачему, док се овай од едном истане, па начне престогадушно питати Владика: „А, господару!

а ти ето обещ мене да утучеш?“ „Како те нећу утуч, најзадњи скоте, е си већ поухао свакомеу чојку.“ „Немой ме, господару, тако ерамотит, е се грешши, — несам я баш таки, катеог еу ме змотвори мой код тебе опрнли, прн им образ бо и немой ти елушати све, што коекави поганъвићи за мном зборе, већ ме саслушай, аманат ти Божји! ца, ако вибе, е сам крив, ето твоя сабля, а ево мой врат на еици куден обеш. А зашто да ме ни-готовићи по лланини ћераю и убию, кад си ти ту и твой суд? Ради сам да ме ти и права посіечеш, него поганъвићи да сам и најкривльи.“ Владика се поврати и рече му, да изкаже све, што има. Кад е овай све испрчао, рекне владика: „Ето еу сад тако.“ „То я и жудим, господару.“ Кад еу се еу-очиди, набе владика осубенот, да е прав.

Обе се огледа врлина сирмаха црногорског, кои са луном вѣром иде своему господару, да набе и добіе правце и разгота; огледа се и владика са изврстности душевном, да и осубенника прика без зазора, да се еньме разговара и допушта му сваку неволю свою изказати.

На поствѣду остаю сви до еднот а и до два сата по понощи. Траке између све окулгљне дру-жине, кои уміе најлѣпше повти уз гусле, на пои-јоначке пѣсме. Пѣбе нема више. Люди да умію из-реда уз гусле пѣвати, као што тога има у Црној

Гори. Скоро свака црногорска кућа има гусле. Кад еу већ наши пѣвача, он довати гусле, те их нај-пріе удешава, а кад их е удесио, онда само гуди за неколико, на почне најпріе пѣвати напоиницу:

„А да пѣвамо, да с' веселимо!

О весели Боже, господара,

А нашега на Цетинъ краля,

И нѣгову остагу господу.“

или:

„Све у славу Бога милоснога,

А у здрављѣ цара русинскога,

И нашега на Цетинъ краля.

Амин, Боже, вагда те молимо!

А по томе, мой браћо арага!

Ако знадем да ви пѣмју причам.“

Сад починѣ пѣвати пѣсму, а сви ћуте и слу-шашо. Кад се свршила пѣсма, онда е претресаю: Хвале онот, кои е показао юнаштво; куде онот, кои не осветљиво образ. Разгату, како се могло бољѣ учинити и више яда задати непријтељу. До-мећу све оно, што е знатніе, а што пѣсма неиз-говара. Пригачо у кои е дан бой бо и зашто се запобео бой. Оваквим разговором и причанъм, по-дранюю они юнаштво, на едначо разгачаю, како би могли згодніе се бранити и показати юнаштво, као и онај, кои га е најбољѣ показао.

Біо е неки главар, кои е радо претресао пѣ-ваче. У овом зборном мѣсту добе ред на еднот

Пипера да и он пѣва. Пипер почне пѣвати пѣсму ербеког цара Лазара или бој на Косову. Он е пѣвао жагостним гласом, али то не, што он пѣва пѣсму жагостног дотаѣва, већ он тако пѣва и свалу другу пѣсму. У одмору пѣме, рече у неколико пута главар: „Плаци, плачи, скаменом ти стаде.“ Владика то чуе, па се само насме; али, кад су се неке пѣме изреѣале, замоли Владика главара, да и он едну одпѣва, а знао е добро, како овај пѣва. Овај се почне бранити, да неуміе, да е давно било, кад е он пѣвао. Најпосељ се сглони, Довати янорове гусе, па начне гуѣти узасобце по сата. Владики се досади, па му рече: „А его знамо, чоче, е уміеш гуѣти; ного пой, или остади.“ На велике яде на-кани се, па почне пѣвати:

„Цар Мустава диван учиніо,
На дивану цара честитого,
Многе Јаге и многи везири.
Доцкан доѣ Купредић везире;
Доцкан доѣ, е ма добро доѣ:
Долна цару триста яловца,
Сто товара масла претоплѣна,
И игладу мачвански овнова;
Но га шта, царе господаре:
„А што си се одоцніо слуго?“
А вели му, Купредић везире:
Не јашно, царе господаре!

Ко к' уватит' маглу у облаке,
Ко ли Гору утагомит Црну?!

Почем е ово испѣвао, прекине и остави гусе, а Владика му рече: „Пой, пој! шта оставиши?“ „Обе е за нас грдно испало, па небу, а ніеу ми ни ругше добре.“ А Владика придода: „Не Богдан, е е незнаш; а ругаш се другежа како плачу, а ти се я мним, нестављаш (нееѣаш) да и ти на зарок плачеш ка и они. Вада ми е мило, што си и то-лико исполо, само да те знамо, како уміеш и да се свакоем неругаш.“

44.

О Р О.

Оро е састанак за играњ и веселѣ и за пѣванѣ. Свако се обуче лепо на иде на оро. На Вожић, на Ускрсенѣ, о слави храма, о крстноме имену, на покладе и при женидби имаду Црногорци оро. Сабере се ту доста мушки и женски. Сви сабрани стану наовитга, а у среди играю по два парамушко са мушким, а женско са женским.

Игра е одвоила од остале игре, коих у нашему народу има. Они поскакую, али сишно и тешко, да све под њима тутњи, и то све на ножним прстима, али на високо од землѣ. Кад и кад у сјаганю

ачом снагом тресе у вис, дигнувши руке више главе, па подвикне. Неки у овом подвикивању тргну маду пушку иза паса, те мѣху. Мушки нагледају чудновати: косо гледа очима на својста друга и сучавају се као у неком спречану и усиљивану кад ће еданак треснути рукама и подвикнути жестоко. У игри са свјем измјени природно стањ облица гледајући оштро, а држећи тјело натегнуто и кичељиво.

Женске е лепо виђети кад играју: Ожекају као лопта од землѣ, држећи руке низ бедре као да су приковане. Стасом стои она право и сав јој живот стои као дутка, па игра у наоколо, гледајући умилитим и стидљивим погледом на нбну друга-рицу; а кад оће да подвикне и код нѣ се промјени и поглед и лице. Кад престану од игре целива се мушко са мушким, а женско са женским. Аколи е смјенано, да нема прави парова, онда игра мушко и женско, па ће женско, по свршетку игре целивати мушко у руку, а мушко женско у чело. Док ови престану, олма изскочу други, најпрје подвину, па играју.

Из остаде гомили, кон стои на овитак пѣвају по два пара пѣсму: Едан цар пѣва, а други припѣва:

„Да пѣвамо, да се веселимо,
О весели Боже, ако Бог да!
Да весели у дом Домаћина,

И у дому ко се намѣрио,
А по томе, мой браћо драга,
Ако жнако да пѣсму причамо.“

За овим се почињ пѣвати кон јоначга пѣсма. Поскочница врло мало има у Црној Гори, они пѣвају понајвише јоначге пѣсме како мушки, тако и женске. Од поскочница ваја навести едану и то пѣсму любави: али е и ова брѣска:

„О брѣвојко, не много лица,
Не лица, не рода велика,
Што си ерцу омиљла моме,
Ка' да си ме мајила млада?
Она нѣму тихо одговара:

„Тако тебе оженила майка,
„Колнко сам игда и виѣла,
„Него едном кад е войске гребаше:
„Ти ми иска у маштрацу воде,

„А я дадох у кондјер вина;
„Вино просу, а кондјер еломн,
„Довати ме за бјегу руку,

„Те ме бацн на кони за себе;
„Три пут си ме опасао пасом,
„А четвртом од саблѣ кавсом;

„Поведе ме у гору зелену,
„Облноби ми пребјего лице.“
Стаде кмети лица брѣвојка:

„Авай драги, вода те носила,
„На мое те дворе наносила!

„Црн ти образ ка' на гори снјег,
 „Црн ти перчин био врат прекрјео,
 „Ранг оптети у ђевојке лице!“

На покладе трае оро до зоре. У зиму им не-
 смета снјег, већ и на снјегу играју. Постаје ове у
 наовит игре, играју и другу игру. Увате се испод
 руке два и два те у трку поскакују 10 — до 20 се-
 жани, па се опет повраћају. И у овом подскакивању
 поју и подвикую.

45.

И О Ш И В О.

(Обећа)

Црногорско је ношиво и сретно и за око, оно
 е састављено из три бое. Крој албина нсти е, кои
 е и у старо вриеме био. Капе су измијенљиве. Маго
 су они ништа за обуку од платна правили. Све е
 скоро било од вуње. Вуње имаду Црногорци доста.
 У пређашња времена носили су Црногорци козјине
 кане, налик капака; а сад носе маге нлитке капице
 од свите, обточене црном свином, а тепедак или
 дво капице од црвене е свите, па млунџи, даю
 тепедак везти златом и то само е једног врав.

Од прије е маго кои Црногорац имао кошуљу, већ
 би обукао на голо тјело гуњ. Гуњ е од сучна

бјелог и дошире до козјина. Спирјед е направљен е
 црним, лавеним, црвеним и жутиим вуњеним гайтаном,
 кое дошире до паса. С јдне су стране вуњена пуца,
 а е друге петљице за закопчавањт. Свуда е у нао-
 кого обточен гуњ модром свитом, а око врата опет
 модра свита, пошира од поруба, па прошивена бјелим
 конциом. С обе су стране на јну клини, исп'д па-
 зуа прострижен е за јдан негдаљ а поруб'јин модром
 свитом. Из више ови простригта прострижен е по
 јдан шпиг, обточен или црним и црвеним гайтаном.

Црногорац се наше преко овог гуња, (који остае
 спирјед отворен) е црвеним пасом; а негда су се
 многи пасали голем личином. Кад опасуе пас, омота
 га неколико пута око тјела, па онда припаше сивав,
 а остали пас преко сивава. Изнад сивава заковча
 ремик, на ком су бјесе од фишека. Бјесе обрће на
 десну страну. Уз ове објеси и ударцију, у којој
 држи маст, измијењу из брављивг гњата, те маже
 оружјт, да му незарђа.

За сивав затакне по јдану или по две маге
 пушке, и још нож и аријо. С ниже паса носи гађе
 (чакшире) кое доширу до прегроби. Гађе су од не-
 сваданог сучна, као ц'дјуго. Прије су носили бјеле,
 а сад су скоро све модре, обточене црвеним гай-
 таном, а тур од црвеног мускуса. Патњиак оштен
 е из вуњене пређе. Од козјина до чавика има до-
 козјинце од бјелог сучна, обточене црним гайтаном,
 а покрај овог узка црвена свита; између свите и

гайтана провучене су копче жуте или биеге, те закопчаю озад на ножном листу. Испод кољѣна подвече доколѣннице подвезом. Чарапе су биеге, а кратке, обточене црвеном свилом, са копчама, те се закупаю. На чарапе међу шарене напретке, кои допиру до лѣсице. Опанци су прости, са врчаницама од усукане опуте.

Ремика и претљаница немаю, већ их стезу са подугачком опутом и омотаю више пута обо чланка. Приглата нема никакви.

О рамену носи велио пушку. Пушке су понавине брешке и латинке, а ревердана мало има ер су скупи. Маге су пушке у сирмаха просте и немаю на врху кундака обуче, већ су шпигисте, жутом лимом оковане. Имунѣн имаду леденица, ове су пушке од ерме и могу врједити по 100—200 талиера чифт. Ножеви су им исто добри.

У ништо радје неке Црногорац, уложити аспрука у оружјѣ, ићи ће и одривани, али да му је оружјѣ и лепо и уздано. Оружјѣ чува добро. Под оружјѣм је еднako Црногорац. За огртач на киши и снѣгу има Црногорац *стурку*. Има их од свакојке масти а највише су црне, и снжаве. Струка је уека, а дугачка, кад је премеетне с' обе стране, дошире му до ану нога.

У новје вриеме почели су Црногорци носити гунѣве од свите, а тако и гаће и доколѣннице, кружкате и елаке од свите, па везене богато златом.

Ово је зго за сирмаха чоека, ер поарчи толико да се мора уажкивати и најпослѣ оно свое продавати. Мало има Црногораца, кои има по више преобуча. Неки имаду нову и етету преобучу. Фетку (стару) носи сваки дан, а новію само празником.

Жене носе исто биеге гунѣве: крој и направа едно је. Женски су корети исто од биегот еукна са истом направом, само што немаю рукава, а дугљи су од мушке гунѣва. Носе кошула од памучног платна, од кетена и коноцла мало имаду кошула. Опште кошула везене су вуницом, а тако и рукави. Неке имаду рукаве везене са златом.

Црногорка плете косу у двје плетеннице, на их највѣсти изнад чега, а веже озад. На глави носи модаро пљгасту мараму, кою притврди на врх главе иглом, на врх кое има пуче. Мараму спуштите ве виси низ леѣа. Косу маже са гоем и воском.

Пасови су од коже изкићени са црвеним акицима. Имунѣнје имаду ове акике (каменѣ) оковане у сребро. Неке носе мѣсто паса ћемере од сребра. Пасови могу бити тежки по три оке. О овом пасу виси из више струка синѣир, а на краю ножићи кључ и друге ситнарије. Женске носе чарапе од биеге вуње до кољѣна, и оне носе напретке и опанке. Носе опретљаче, изаткане од вуње; а у новје вриеме почеле су носити траверсе (кеѣелѣ), од шареног камбрика. На прстима носе неко прстенѣ.

Ђевојке се носе као и жене, само што ђевојке

плету косу у једну плетеницу и савио је озада у јдану гуку, а на глави носе кашицу и мараму. Кашица је исто као и мушка, само што на тепелату има много цвјтова, понајвише звијезде, а на врху кашике притврдн плгом мараму. Мараме бевовјакне понајвише су бјеле, са црвеном пругом у наоколо.

У ушима, које могу, носе брвнице, али доста новелнке. Бевовјакне се пашу тканцом. Тканица је из вуне, различне масти. Чараве су ово чгалнква излетене шареном вуненом пребом, на се и по томе може различковати бевовјакна од жене. Има их, које носе бевдане око врата. За огртач на рђавом врену имаду и жене и бевовјакне струке, само су женске струке друкче но мушке, женске су шарене и дрвене.

Брдске жене и бевовјакне носе на глави високе фесове и бјегу мараму, а чараве шарене с краја на крај, и тако и кошулџ по дну ваздан су изшаране.

ДОБА ИЛИ ВРЕМЕ.

И Пригороца одређује време, кад ће што свршити, кад ли ће што работати, кад ли му треба куда се крѣпати на пут. У Европи се понајвише владају по сатовима; али у Црној Гори тје у старје

време не никако бјло, а и данас их има врло маго.

Пригорци се највише управљаю дневом по сунцу, па и кажу: Пред што ће изгрећи сунце, колико би човек дошао догале и доглен; пошто је патеблдо сунце; сунце је за толика колиг одекочиго бјло од горе; пред ручани доба; у ручани доба, по ручани доба; око ручани доба; по ручку; испред подна; пошто је превало дн; у вељи или мали попас; у вечерня, или око вечерня доба; по вечерњи; пред заход сунца или по заходу сунчаном. Иначе: у зору, пред зору; тек што је бђингула зора; у сутон, у први мрак; у сумрачак; у мрак и т. д.

Ноћу се владају по звијездама: по Рашици (ово су три звијезде) по Даници и по Влашћима и то кад је ведро; а на помрчини владају се по кокошима (петлови). Први кокоши почињу око два сата по поноћи, други око три, трећи око четир и т. д. Кад сће Пригороца куда да порани на пут, онда каже у вече жени, да га пробудн у те и у те кокоге. Дождица добро назн на кокоге, па ће на јдне кокоге ранје уегати, наложити огань, спремити ручак и све остаго, што домаћину за пут треба, па онда будн дождица, да устане, а он се креће и стпичне у оно доба, бе е рочио или бе е научио.

ПРЕДРАЗСУДЕ.

Има код Црногораца доста предрасуда, које они држе за сушту истину. Баба има доста, које врачају; налази се и пророка који свашта проричу; има и попова, који у рожданике гледају.

Ноћу обе Црногорац да вазире од гробља и мисли да и мртви могу нешто учинити. Зато он држи, да је добро носити нож црне кора, да му се што непризире. Неки одпуштају нас, да му се вуче по земљи. Едно и друго држи Црногорац, да је добро противу сваког призирања противу збјета и гробља. Од остали предрасуда, навешће ће се само ове:

1 *Мамед.*

Кад човек ноћу путује призире му се анатемник, па му се наконштреши сва коса. Анатемник протозвара чоечим гласом, пај начне повати од сваке руке и дубело и танко, а баца сигно каменџ.

Овај, ако се яко не поглашио, подвинуу ће и рећи: „А вуче, од горе айдуце! Сај ти одуца, а в одовца, да побјемо ове врагове!“ Иза овог учини се чоек, да се обајое и премеће сигно каменџ и почне страшна ордљавина, као да се сва главница премеће и оде у бездану яму. Који е страшиц, онок спопане манитило од овог призирања, па онда говоре, да е нечастиви ушао у нџ и да нџим говори.

За тим зову попове да чате молитве помаљвноме. Послеъ овог, изазива поп нечастивог, да изази из крштене душе, да ту за нџа мџета не; али анатемник одговара, да неће. Онег поп проговара и моли анатемника да налази, и да иде у планину; али анатемник одговара, да он неће у планину и никуда, већ у тог и у тог.

Ово е за нџи страшан повџ, ер они мисле, да е права анатемник у чоек, а неће да вџруо, да се само оном несрећнику пошенуо мозак од страха и да то он сам као чоек без здраве свиести говори. Послеъ овог несрећника воде у цркве и манастире под џивоте и под еванџеља, те му свештеници чате молитве. Воде манитог под џивот свеца и под џивотм спава за више ноћи; али га ови други чувају, да неучини какво манитило, а чувари се моге Богу да га Бог од зла и напасти набави и дао прилог е у цркву.

2 *Теншџев.*

Што по другимџа мџетима зову, вампир и вудџлак, то Црногорци зову тенџ и потенџио се. Још док е чоек жив, приговараю му, да ће се потенџити. Који чоек чини зла својој браћи, који тугли люде, отима и еде тубе, неизвршје оно, што му закон божји заповједа, тога они држе, да се мора потенџити, па по смрти изиђе на глас да се потенџио. За живота још куну га: „Да Бог да, потенџио се као што и онец, ако Бог да!“

Они кажу, да тай тенац устае ноћу из гроба, иде у свој дом, прикажуе се својој жени па е бие, и доми све по кући. Тако кажу за попа Рака, да се био потенчио; а поседњи е био едучай (1847 год.) са попом Стеваном из Дупица; али е владика Петар II. забранио, показуюћи да су то будалаштиние, да би могао мртви човек устати.

Кад се већ обивіо тенац, онда и својта мртвог, оће да се отвара гроб и да се тенац прободје, ако е тенац; ако ли не тенац, онда га нетичу. Својта позове свештеника, понесу трнов колац, па иду таѣи, показуюћи ником, као да ће то мртви дознати, отвараю гроб, ако набу мртвог да сѣди у гробу, онда потегну колац те га прободу, а тенац се продере као во. Кад се већ ово свршило, онда е тенац за вада процао и сва су чедна на дому мирна.

3 ВѢШТИЦЕ.

ВѢШТИЦЕ МОГУ БИТИ САМО ЖЕНЕ. Пригородци држе, да она, која оће да буде вѢШТИЦА, мора најпріе свое діете наѣсти, па онда може и другу дѣчу ести. Ако сумњано, да е која жена вѢШТИЦА, онда е свежу, па е тискаю у воду: Ако потоне, онда не вѢШТИЦА и пуштаю е; ако ли не потоне, онда знаду почисто да е вѢШТИЦА.

Поради вѢШТИЦА бивало е доста неприлика, а често е било и мртвіе глава поради нѣи. — На едну одицу Раиѣвићку, која е била удага опет у Раи-

ѣвиће, имали су еуѣму; да е вѢШТИЦА, па су е бели метати у воду. Из овог се завде, па најпослѣ ударе у поколъ, те четворица на мѣсту погину. Банду чевеку жену из ВѢШТИЦА, из еуѣме (сумниѣ) да е вѢШТИЦА, тискали су у воду, па не бела потонути. И мору зову Пригородци вѢШТИЦОМ.

И о вѢШТИЦА доста разказую Пригородци; али исто као и остали народ ерѣски.

Још и дан данашњи причаю, да живи некакав хат у Лукавичком езеру, који из езера излази и у различно се обличѣ претвара.

48.

В И Д А Н Ь.

Нигдѣ Пригородци несеу имали никаквие дѣкара, до еднѣије еѣима, који ранне видаю. Еѣими несеу имали никаквие науче, до што науче едан од другог: а извидати ранну могу мимо остале дѣкаре. Неће еѣим пригородски да покаже странцу свој начин виданя; али, ако е допануо ранна, извида ће га добре вољѣ. Ако е најгуба ранна у руди или нози, неће нипошто сѣћи. Добра се често, да е еср-вљвна кост, али он опет извида. Да е и рука и нога здрава, само што неможе имати више оне снаге, коју е имао са здравом кості. — Чудно е,

како лако снесе многи Црногорци гране ранне. Врени јонак Машан Савов Петровић, доbio је грану равну на Маблаку (1852 год.). Сваки је мислио да преобдѣти неће. Ећим му је свѣкао гњидло месо и гуштере, али овај нигда ни јукнуо није, већ је пушио и гледао своим очима, како туђа рука са нѣга живог одсица месо. Машан је имао тад преко 50 година, па му је опет рана зарасла. — Црногорски дѣкари вѣшти су и крв пуштати, мекати рогове и врѣсти главу (тралати). Намытаю извинуту руку и ногу, ваде зрна из меса и костию: — Има изреда Црногораца, кои познаю дѣковите траве, кад уеде змија, а исто знаду за дѣк кад уеде лисоршца. И стоку знаду они дѣчити.

Н О В Њ Е

Тугаљив је Црногорац од неовке. Ружна рѣч, коју тиче Црногорцу у образ, оће да га истиче на меѣдан. Найвиша је неовка, да орамоти она или матер; али и поради овог може да пине мртвје глава. Црногорци имаду неовке, које само тичу у лице противника, а даг се не маша.

Ако што кои говори преко разлога, рећи ће му: „Што шандаш, што ландаш, што врчмаш, аид

преживай.“ Ако ли га срамоти, да је неваљло и ган: Поганѣвићу, погански сине, погана прафо, амотна файто, рѣо од чојка, женетино, найзадњи че, распаси коњу, кенъче, скитачу, плазуриню, твопувало, бестію, угурсузе, уклетво, прашче од шца.“ Ако пріети: „Да ћу ти по турину, слогу ти турин, да ћу ти испод ћеса, небим се вѣх срамотњика да их је пун гор; плати ћеш ми о трепедена, чекај ми се, знаћеш ти за мене; би ћу ти сто нога.“

Ако ли је неваљло и срамотан, онда му каауе е нѣтве гріе: „Издајниче, безочниче и безобраиче, безбожниче. Ушао би у триста віера. Увади се свакоем ка анатемник; ставіо си образ под е; идеш од еднот до другот, па јакеш, срачни и најзадњи чоче. Грешта те пушком убити, к се јуди бію, већ малогом или свкиром, чим неи и прашци бію, срамотни и јакјави скоте. е ода пса. Такви трую свіет. Маћи ћу те на шу ка ништа, само да неживиш и да несрчиши (нека му је за славу и мгнос) да несрамотиш чу и дружиню. Гледајте, браћо, за Бога! како твара, срамотна файта, а сви га жнамо кавіе.“

Ако са преиранѣм отискуе: „Иди, невидіо се, са триста ђавога, иди са злом срефом; жи ти біо; е тобом се біели свіет уклинно, као што те, ако Бог да. Иди срамотниче, на чудо ти

— Ако кога куди: „Поган е, да га Бол

ВІСНИК
ІСТОРІО-ЛІТЕРАТУРНОГО
ІНСТИТУТУ
ЦЕТИНЬСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
СТЕНА

уоіе; нема чоїства ни юнаштва; живи паски; ута-
ће у свако зло; помаміо би све село. "

Ако ли се чуди каком вѣем грѣшном Аѣл
"Бог шина и анѣли и кре чашни! помози ми Бог
и пресевета Богородице и свети Василіе и све
Петре и сваком добром брату рибаничу да га
чудо не задеси и неснаѣ. Што учини, шнчим
свіет уклина, свога дома невидіо, а свакоет доб
пожеміо; Божа ти вѣра, право би га било утѣ-
па без сваке греоте. "

ХВАЛА.

Доброг и вагног чоека оће да похвади
ногорац: "Вадян, приста, згодан, прикладан, лі-
чоек; Срб од Косова; има чоїства и юнаштва; ю-
ка найбодли. Свака му е работа діена, речит и
дзет ка и едан од нѣговіе дана. Благо майци,
га родила; Соко од сокода. Вук у свачему. Так
іош наставаго ніе од ка ни се траг закона. Ва-
ван е и богобоєли чоек; прав е и неѣ криво.
Му пара у све племе. Давоіо е од свакоет. Ка-
найвагнстві пушка (Црногорци брое люде и
кама, па и кажу пушка, мѣсто чоек) у све наше
сображан е и неѣ утажит у ничесово поганст.